
ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

РАДЯНСЬКА ОСВІТА

ОРГАН НАРКОМОСУ
У.С.Р.Р. і УКРБЮРО
Ц.К. РОБІТОСУ

РІК ВИДАННЯ 2-ий

Ч^о березень-квітень 3-4

ВИДАВНИЦТВО
"ШЛЯХ ОСВІТИ"
КИЇВ ~ 1924

**Читайте анкету
при кінці книги
й відповідайте на неї.**

Київ, вул. Леніна № 8, Губсельбудинок, кімн. 4—5.
Адреса редакції й контори журналу:

На 1 місяць	30 коп.	Передплата на „Радянську Освіту“:	1 карб. 50 к.
На 3 місяці	80 коп.	На 6 місяців	3 карб.
		На 1 рік	
		Плата за об'яви:	
		15 рядків ($\frac{1}{4}$ стор.)	20 карб.
		30 рядків ($\frac{1}{2}$ стор.)	35 карб.
		60 рядків (1 стор.)	60 карб.
		Біжучий рахунок у Київській філії Українбанку № 1424	

Шк-1
05-4

[37(05)(47.71.К), 1924.1/2]

Пролетарі усіх країн, єдняйтеся!

У. С. Р. Р.

1924 р.

РАДЯНСЬКА ОСВІТА

ОРГАН НАРКОМОСУ У. С. Р. Р.
І УКРБЮРО Ц. К. РОБИТОСУ.

БЕРЕЗЕНЬ - КВІТЕНЬ

ч. 3-4

Рік видання другий

ВИДАВНИЦТВО „ШЛЯХ ОСВІТИ“
ПРИ НАРКОМОСВІТІ УСРР.
КИЇВ.

ДРУКАРНЯ
НАРКОМСВИТИ УСРР.
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
НАУК.

ЗАГАЛЬНИЙ ВІДДІЛ.

Гр. Гринько.

Визнання С.Р.С.Р. капіталістичними державами.

(Міжнародній огляд)

З початку 1924 року СРСР вступила в новий етап розвитку своїх відносин з капіталістичним Заходом. Англія, Італія, Норвегія, Швеція, Австрія, Греція, Китай визнали її юридично, а в інших країнах (Франція, Японія, Американські Сполучені Штати, то-що) іде широкий рух за визнання. Можна без усякого перебільшення сказати, що визнання Радянської Спілки з боку капіталістичних держав є основним фактом міжнародної політики всього світу. В історію міжнародних відносин початок 1924 року безумовно ввійде під знаком цього визнання. І поскільки до всякого значного міжнародного явища ми підходимо з бажанням зрозуміти його осівні причини, ми мусимо з такою-ж міркою підійти й до визнання СРСР капіталістичними державами та накреслити ті головні шляхи, які до цього привели. Було-б величезною помилкою уявити собі визнання лише як наслідок певних улучних дипломатичних кроків радянських дипломатів. Ми не маємо ніяких підстав закривати очі на блискучу роботу радянської дипломатії,—але підвалини й причини визнання лежать далеко за межами цих успіхів і визначаються розвитком великих історичних факторів всесвітнього значіння.— *І той, хто хоче свідомо поставитись до визнання Радянської Спілки капіталістичними державами й зрозуміти ті перспективи, які в звязку з цим перед нами відкриваються, мусить розібратись у цих осівних історичних причинах.* По трьох головних напрямках слід аналізувати ці причини.

I. Перша причина лежить в нас самих.

Наші міжнародні відносини з капіталістичними державами почались давно, і за перші 6 років існування Радянської Федерації намічається два значні етапи її дипломатичного розвит-

ку. Перший етап охоплює собою три роки (1918-19-20), коли до Радянської Федерації з боку капіталістичних держав не було інших відносин, крім озброєної військової боротьби. Три роки міжнародній капітал підтримував і організовував різних претендентів на захоплення державної влади на території бувшої царської Росії й її окремих частин. Генерали Алексєєв, Краснов, Калєдін, Колчак, Юденіч, Врангєль, Центральна Рада, Директорія, з їх Грушевськими, Винниченками, Петлюрами з цілою низкою великих і дрібних отаманів і бандитів, меншовицький уряд в Грузії й на Кавказі взагалі,—все це окремі етапи змагань західно-європейського капіталу звалити владу робітників і селян, зруйнувати Радянську Федерацію й відбудувати на її місці буржуазну державу. В цей період були окремі моменти дипломатичних зносин з західно-європейським капіталізмом (Брест і т. и.). Але не ці короткі моменти характеризують етап перших трьох років громадянської війни,—її характеризують стихійно напружене будівництво Червоної Армії, військова організація величезної Радянської Федерації й *військова спілка між пролетаріатом та незаможнім селянством*. Величезний героїзм працюючих мас, крицяна організованість комуністичної партії й міцний зв'язок між пролетаріатом і селянством в боротьбі проти реставрації фєвдального буржуазного ладу,—ось що характеризує перший етап міжнародного радянського розвитку. Цей етап скінчився повною й величезною перемогою. Перші озброєні стосунки між Радянською Федерацією й міжнароднім капіталом закінчилися нашою перемогою. *Західно-європейський капіталізм переконався в тому, що озброєною боротьбою Радянську Федерацію перемогти не можна.*

1921-й рік починає новий етап міжнародного розвитку Радянської Федерації. Вона з війни виходить з зруйнованим сільським господарством і промисловістю, з розбитим транспортом і знесиленою економікою взагалі. В цей-же час на її знесилєні плечі падає страшний тягар неврожаю й голоду. Закінчивши блискучою перемогою озброєну боротьбу проти змагань буржуазно-фєвдальної реставрації, Радянська Федерація стояла в 21-му році перед безмежно тяжкими завданнями в справі відбудовання економіки. Сотні тисяч і мільйони людей вмирали з голоду, сільське господарство було надірване, промисловість майже стояла, залізниці ледві підтримували слабкий зв'язок між окремими частинами величезної Радянської Республіки. В цих умовах західно-європейський капітал робить новий маневр проти Радянської Федерації,—*спробу економічного наступу*. То єсть епоха, яка відкривається Генуєзькою конференцією. Ко-

ристуючи з величезного знесилення Радянської Федерації, через громадянську війну та голод, західньо-європейський капітал на Генуезькій конференції пропонує нам визнання й економічну допомогу, але за надто велику ціну: визнати царські борги, так звані реституції, тоб-то відновити владу європейських капіталістів на маєткі й промислові підприємства, які вони мали раніше в царській Росії (більша частина Донбасу, величезні підприємства на Уралі, на золотих копальнях і т. и.). Ці умови визначали не що інше, як загублення певних досягнень Жовтневої Революції, як позбавлення робітниче-селянської Радянської Федерації незалежності.

Як-раз під цей період Генуезької конференції т. Ленін накреслив ту точку погляду, що нею керувалася наша міжнародна політика на протязі всіх останніх 3-х років (1921-22-23). Ленін завсіди найскладніші питання міжнародного масштабу вмів висловлювати просто й зрозуміло. Ось і тут він казав: звісно, коли-б західньо-європейські капіталісти дали нам більш-менш велику позичку, наш економічний розвиток пішов-би швидчим темпом; але якщо ця позика звязана з певним позбавленням нашої робітниче-селянської незалежності, то краще ми підемо менш швидким темпом у розвитку нашого господарства й з більшими перешкодами, але без порушення завоювань Жовтневої Революції. Краще, казав він часто під той період, бідна, обідрана, але своєрідна незалежна робітниче-селянська республіка, яка власними робітниче-селянськими силами та власним робітниче-селянським розумом провадить відродження свого господарства. Разом із тим тов. Ленін казав, — що пізніше вони (капіталісти) прийдуть з юридичним визнанням нас, то гірші будуть для них умови цього визнання. В цих словах відбилась постійна глибока Ленінова віра в творчі сили робітниче-селянських мас. Він був певен, що й без юридичного визнання нас з боку капіталістичних держав, без усякої матеріальної капіталістичної допомоги творчий геній робітниче-сел. мас, які скинули ярмо капіталу, зуміє вивести народне господарство й культурне життя своєї країни з занепаду та руїни.

Комуністична партія за керівництвом Леніна і робітниче-селянські маси не помилились. Три роки мирного будівництва без допомоги західньо-європейського капіталу дали нам серйозні досягнення в відбудуванні народного господарства. Сільське господарство піднялося й піднімається що-разу більше. За останні два роки ми вже не маємо тієї постійної продовольчої кризи, яка була характерна для перших років громадянської війни. Навпаки, в 22 і 23-м уроці ми підійшли вже до відновлення

експорту хліба за кордон і вивезли за ці 2 роки коло 200 міл. пудів. Державна промисловість збільшує свою продукцію на протязі останніх трьох років. В 21-му році вона дає 929.000.000 зол. карб., в 22 році—1.441.000.000 зол. карб., в 23 році — 1.793.000.000 зол. карб. Товарооборот зростає невпинно. Фінансове господарство, найскладніша економічна проблема, робить настільки серйозні досягнення, що на початку 24-го року ми маємо змогу не тільки поставити, а й фактично перевести в життя перехід на тверду грошову валюту. Культурне життя в Україні при всіх перешкодах, при величезному бракові ресурсів виявляє тенденцію до міцного розвитку. Що-до політичного питання, то авторитет влади зростає що-року, а сили, які проти неї боролись (протирадянські партії, повстанські загони, то-що), розсипалися й зникли геть зовсім.

Як військова перемога над спробами західньо-європейського капіталу розбити збройними силами радянську федерацію була забезпечена міцним воєнним союзом між робітниками та селянами в перші 3 роки громадянської війни, так само *серйозні досягнення що-до відродження народнього господарства стали можливими через новий економічний міцний зв'язок між пролетаріатом і селянством за керівництвом комуністичної партії*. Трьох років кривавої боротьби треба було західньо-європейським імперіялістам, щоб переконатись, що озброєною рукою не можна розбити радянську федерацію. 3-ох років нашого економічного будівництва треба було їм на те, щоб переконатись, що ми вміємо керувати господарством, відроджувати економіку та враз із тим і захищати незалежність Радянського Союзу. В цьому полягає перша причина того, що нас визнав капіталізм. Те, що західньо-європейські держави нас визнали юридично, доводить, що *їх надії на наш економічний занепад розбилися*.—

2. Друга причина полягає в стані самого капіталізму.

Капіталізм, за самими внутрішніми законами свого розвитку не може запобігти жорстоким внутрішнім суперечностям. Вся історія капіталістичного розвитку,— то є історія розвитку його жорстоких кривавих суперечностей. Але ніколи ще вони не набирали такого широкого всесвітнього розмаху, такої напружености й такої жорстокости, як за останній період імперіялізму, особливо з початку всесвітньої імперіялістичної війни. Ілюзія, що ця війна буде останньою, розвіялась, як дим. — Імперіялістична війна закінчилася в 1918 р., але після неї величезні суперечності світового капіталізму виявились ще яскра-

віше й напруженіше. І кожен, хто хоче розібратись у міжнародних подіях, хто хоче зрозуміти їх внутрішній зміст і їх логіку, мусить розібратися в цих головних суперечностях світового капіталізму. Можна було б накреслити схематично тут такі найголовніші моменти:

1) *Суперечність між імперіалістичним Заходом і колоніальним Сходом.*— На землі всього коло $1\frac{3}{4}$ мільярда людей, коло 300-400 мільйонів належать до культурних капіталістичних народів Європи й Північної Америки; решта — пригноблені колоніальні народи, переважно на Сході.— Більш, як 1 мільярд відсталих пригноблених колоніальних народів (чорних, жовтих і червоних) в Африці, Азії й Америці стогнуть під гнітом невеликих, але міцно організованих імперіалістичних держав. Сила таких держав, як Англія, Франція, Сполучені Штати Америки й почасти Італія, полягає в їх експлоатації соціально й національно пригноблених колоніальних народів. Імперіалістична війна втягла ці народи в коло міжнародних інтересів і загострила їх національний революційний рух. Турція, Персія, Єгипет, Південна Африка, Індія, багато сотень мільйонів колоніальних рабів переживають тепер значне піднесення національно-революційного руху. Цей рух своїм революційним вістрям звертається проти західно-європейського імперіалізму. Найяскравішими прикладами до цієї революційної боротьби колоніальних народів є те, як розвивалися події в Турції, утворення Ангорської Турції, мобілізація турецького селянства навкруги Кемаль-паші, боротьба проти Греції й перемога над нею. Як могло статись так, що обідрана, некультурна, бідна Ангорська Турція змогла декілька років вести боротьбу проти імперіалістичних армій, перемогти їх, присилувати сісти з нею в Лозані за дипломатичний стіл всю Антанту й примусити її визнати незалежність Турції. Це запитання мусить ставити перед собою кожна свідома сучасна людина. І відповідь на це вона зможе знайти лише в тому, що за Турцією стоїть величезний колоніальний Схід, який переживає початок велетенської боротьби проти західно-європейського капіталу. Приклад Турції найшов свій відгомін на всьому колоніальному Сході. Приклад Турції переконує сотні мільйонів колоніальних рабів Сходу в тому, що боротьба проти західно-європейського капіталу не безнадійна. *Суперечність між капіталістичним Заходом і колоніальним Сходом є підвалина всього сучасного світового міжнародного становища.* Вона ще не набрала остаточної загостреності, але розвивається де-далі—більше. Хто не почуває цієї основної суперечності в світовому масштабі, той нічого не зможе зрозуміти в міжнародних відносинах сучасності.

2) *Суперечність між Європою й Америкою.* — До імперіалістичної війни Європа була центром світової економіки й світової політики. В Європі були скупчені основні капітали та основні пружини світового імперіалізму. Північно-Американські Сполучені Штати лише підносились на обрію світової історії. Імперіалістична війна кардинально змінила обстанову. Європа зруйнована, її народне господарство розбито й знесилено, валютний хаос набирає величезної напружености. Північно-Американські Сполучені Штати за час війни перекачали з Європи більш од половини світового запасу золота. Працюючи на війну, вони нережили процес надзвичайної індустріалізації, і з країни, яка напередодні війни ще вивозила сировину, вони перетворилися в країну індустріального експорту. *Центр світової економіки переміщується до Америки.* І в зв'язку з цим в перспективі історичного розвитку намічається колосальна суперечність між Європою й Америкою, гігантська конкурентна боротьба. Нехай сьогодні ця боротьба ще не має напруженої гостроти, нехай сьогодні між Англією, як найміцнішим представником Європи, та Північно-Американськими Сполученими Штатами намічається певне зближення. Але од цього основна суперечність не зникає й силою об'єктивного розвитку подій вона стане колосальним фактором найближчого майбутнього капіталізму.

3) *Суперечність між Германією й Францією.* Найяскравіше бере на себе очі всякого, хто стежить за розвитком світових подій. Весь період після Версальської угоди боротьба між Францією й Германією не припинялася ні на хвилину, але особливої напружености вона досягла на протязі 23-го року. Франція вкупі з Англією та Італією розбила Германію в імперіалістичній війні. За версальською угодою, Германія мусить сплатити Франції величезну контрибуцію, якої народне господарство Германії витримати не може. Коли простежити на протязі останніх років і особливо 23 р. вимоги й заходи Франції проти Германії, то треба буде зробити той висновок, що для Франції *не одержання контрибуцій являється головною метою.* Головною метою французького капіталу що-до Германії є розгром Германії, як державного цілого, і підпорядкування собі найважливіших районів германської промисловости. Окупація Руру на протязі 23 р., змагання утворити Рейнську Республіку під протекторатом Франції, підтримка Пфальцьських самостійників, підтримка Баварських самостійників, — все це є не що інше, як спроби Франції одірвати від Германії найважливіші в продукційному відношенні її західні райони. Підпорядкування Франції промислових германських районів на обох берегах Рейну — є не що

инше, як об'єднання за керівництвом французького капіталу всієї середньо-європейської руди й вугілля. *Французький капітал взяв тепер думку об'єднати під своєю рукою всю середньо-європейську промисловість.* Це є своєрідний імперіялістичний наполеонізм. Те, що робить Франція з заходу, те доробляють, що до Германії, васали Франції—Польща й Чехо-Словаччина із сходу. Франція фінансує військові сили Чехо-Словаччини та Польщі, Польща захоплює Горішньо-Силезький промисловий район, — це є, власне, продовження тієї самої лінії, яку ведеться в Рурській окупації. Боротьба між Францією й Германією колосальна. Противенства—величезної напружености, але ця боротьба відсувається в минуле, бо Германія розбита, Франція висить над нею страшенно-озброєною фінансовою силою. Сама германська буржуазія, — на чолі з такими її керівниками, як Стіннес, Тіссен, Крупп і інші, — поволі йде на згоду з французьким капіталом. — *Проблема об'єднання середньо-європейської індустрії під політичним керівництвом франц. капіталізму, — це є практичне явище сучасної ваги та значіння.*

4) *Суперечності між Францією та Англією.* На протязі останніх 150 років Англія не знала іншої політики в відношенні до європейського континенту, крім політики не допускати там утворення одної домінуючої держави, яка могла б конкурувати з Англією. Коли 100 років тому назад на плечах молодій французької буржуазії, яка вийшла переможно з великої французької революції, Наполеон пройшов по всій Європі аж до Москви і робив спробу об'єднати за керівництвом французької буржуазії середню Європу, його розбила Англія. Французьку буржуазію запроваджено в береги. Коли через сто років після цього германський імперіялізм став занадто широко розсувати лікті в Європі та утворювати з себе силу, що здатна була та й почала була дійсно успішно конкурувати з англійським імперіялізмом на колоніальному Сході, Англія відіграла не останню роль в розгромі Германської імперії. Але для чого? Невже для того, щоб на місці Германської імперії виникла Франція, що охопить всю Германію та буде керувати Польщею і Чехо-Словаччиною, буде панувати над цілою середньою Європою. І якщо для Англії сто років тому назад страшним здавався Наполеон, який намагався об'єднати фєвдальну Європу, то в тисячу раз страшнішим був-би для Англії імперіялістичний наполеонізм, який керував-би індустріальною Європою. І що більше перемагає Франція Германію, що більше забирає вона влади над її багатими промисловими районами, що більше реалізується об'єднання середньо-європейської промисловости за

керівництвом французького капіталізму, *то гостріше становиться велетенська суперечність поміж Францією й Англією.* Якщо франко-германський конфлікт, страшний, напружений, облитий кров'ю мільйонів людей, в звязку з перемогою Франції, відходить в минуле, *то франко-англійська суперечність що нового дня стає на весь свій гігантський зріст над майбутнім розвитком Європи.* В цьому полягає корінь усіх сучасних подій в Західній Європі. — І та переписка, яка недавно відбулась між Макдональдом і Пуанкаре, тільки підкреслює цей факт. — Макдональд заявляє Пуанкаре, що англійський народ з хвилюванням дивиться на змагання Франції розбити й підпорядкувати собі Германію, що англійський народ з хвилюванням дивиться на військові кредити, які Франція дає Польщі й Чехо-Словаччині, що англійський народ з хвилюванням дивиться на будівання військової авіації, що її звернено проти Англії. За цією дружньою перепискою прем'єрів двох найсильніших європейських держав уже сьогодні відчуваємо грім майбутньої страшенної боротьби, майбутньої страшенної війни.

Коли відкинути те, що є другорядним, то ці 4 основні напрямки істотних суперечностей утворюють в сучасних капіталістичних відносинах атмосферу величезної напружености, колозального будівництва військових бюджетів і зросту армії. Капіталістичні держави, особливо на території Європи, в цій взаємній боротьбі підривають власні сили й руйнують господарство. Приклади Германії, Польщі, самої Франції у всіх перед очима. І тут лежить друга причина визнання нас капіталістичними державами. Руйнуючи власне господарство, вони одна перед одною домагаються визнанням Радянської Спілки і включенням наших величезних природних багатств, поправити економічні справи капіталістичної Європи. *Визнати нас їх примушує їх же власна економічна руїна, примушує з силою стихійного історичного процесу.*

III. Третя причина лежить у розвитку світового революційного руху.

Останні роки пройшли під ознакою наступу капіталу на робітничу класу, але не дивлячись на це, революційний рух в цілому світі, і зокрема в Європі, зростає невинно. Викристалізування комуністичних партій в усіх без винятку, навіть колоніальних країнах, утворення Комуністичного Інтернаціоналу, який об'єднує більш як 50 комуністичних партій і який перетворюється в дійсно міжнародню комуністичну партію, — це в

факти величезного світового значіння. Організація Профінтерну, що об'єднує коло 20 мільйонів організованих в революційні профспілки пролетарів і працює в напрямку пролетарської революції з неменшим розмахом, ніж Комінтерн, є також факт величезного значіння. Боротьба германського пролетаріату, спроби повстання польського пролетаріату, жорстока боротьба болгарських робітників і селян, хай не кінчились вони перемогою, але вони являються практичним доказом напружених революційних обставин у Європі. Той факт, що в найміцнішій капіталістичній країні — в Англії, яка стоїть на чолі європейського капіталістичного розвитку, буржуазія мусить пустити до влади робітничу партію на чолі з Макдональдом, свідчить про величезний зріст європейського пролетарського руху. В розвитку пролетарського революційного руху за останні роки є одна характерна риса, — то є *зріст серед найширших народніх мас не то Європи, а й колоніального сходу авторитету й популярности Радянської Спілки*. Коли в 19 або в 20-му році можна було показувати західно-європейському пролетарові на схід, туди, де лежить Радянська Федерація, і лякати його занепадом господарства, руїною промисловости, голодом, холодом і стражданнями, і коли цьому західно-європейський пролетар, який ще нас не досить знав, міг по-де-куди йняти віри, то в сучасний момент відродження нашого господарства, нашого політичного й культурного зміцнення Радянська спілка що-нового дня завойовує де-далі більше симпатії серед працюючих всього світу. Тепер ні один уряд в західній Європі не може йти на парламенські вибори без того, щоб до свого політичного програму він не поставив визнання СРСР. Макдональд в Англії прийшов до влади тільки через те, що в його програмі стояло визнання СРСР. В травні цього року мусять відбутися парламенські вибори у Франції, і вже тепер цілком ясно, що ні одна партія, яка намагатиметься одержати на цих виборах більшість, не зможе на них вийти без гасла визнання СРСР. Не тільки пролетаріат, але й широкі народні маси взагалі та навіть дрібно-буржуазні маси західної Європи вимагають визнання СРСР. *Цей натиск революційного пролетаріату народніх мас західно-європейських капіталістичних країн на свої уряди є третя причина визнання нас капіталістичними державами.*

Досить накреслити ці осівні причини, щоб зрозуміти, що визнання нас капіталістичними державами не є наслідок лише дипломатичної роботи, а є *наслідок історичного розвитку революційної боротьби за весь останній період*. Наша перемога на військовому та економічному фронті, дальший розпад капіталізму й

зріст революційного руху в цілому світі,—ось три оснівні чинники, що з неухильністю історичного процесу призвели до визнання нас капіталістичними державами, призвели до цієї нашої серйозної політичної перемоги над капіталізмом. І ми мусимо цей момент з особливою увагою проаналізувати, зрозуміти ці оснівні чинники й з'ясувати їх широким працюючим масам. Ще не раз, не два в майбутньому нам доведеться переживати моменти гострої боротьби й напруженої небезпеки. На наших перемогах ми мусимо загартовувати наш розум і волю для майбутньої боротьби.

Що дає нам визнання? Ми являємось могутньою скелею серед бурхливого капіталістичного моря. Об цю міцну пролетарську скелю розбиваються хвилі всього капіталістичного моря. У нас є два завдання, які органічно між собою звязані. З одного боку ми мусимо будувати далі на нових підвалинах життя нашого власного працюючого народу, або, точніше кажучи, багатьох народів, які живуть на території СРСР. З другого боку ми, як міцна пролетарська скеля в капіталістичному морі, мусимо розбивати наступні хвилі капіталізму й полегшувати світовому пролетаріатові його боротьбу; використати визнання для зміцнення нашої Радянської Спілки, для кращого і ширшого розвитку її економіки та культурного життя, — в цьому полягає наше внутрішнє міжнародне завдання. Ми живемо в надзвичайну епоху, коли історичні події розгортаються нечувано швидким темпом. Ми йдемо в нашому розвитку назустріч новим світовим боям за перемогу над імперіялізмом. В боях не остання роль належить великій Радянській Спілці. Зміцнити нашу Радянську Спілку, зміцнити її підвалину — спілку між робітниками й незаможним селянством, — це є завдання кожного, хто орієнтується на розвиток комунізму, хто є ворог капіталізму.

Освіту дається не самою книжкою, і навіть не так книжкою, як самим ходом революції, що розкриває очі, дає політичну школу.

ЛЕНІН.

Травневе свято.

Минуло вже 35 років з того часу, як робітнича класа в 1890 році справляла своє перше травневе свято. Встановлене за рік перед тим, на 1-му Паризькому конгресі II Інтернаціоналу, за цей час воно набрало такого значіння для революційного пролетаріату, що й справді стало для нього ніби новим літочисленням — від травня до травня, — цього бо дня підводиться підсумки досягненням, що їх зробив пролетаріат на шляху до царства комунізму, і позначається найближчі завдання в тому-ж-таки напрямкові. Тим-то історія святкування 1-го травня, як у дзеркалі, відбиває історію боротьби робітничої класи за визволення, відбиває всі її успіхи й невдачі, піднесення й спад революційної енергії, революційної хвилі.

Коли придивляємося до історії цього свята, відразу впадає нам в очі тут одна риса, що найхарактерніша з усіх, — *немає в ньому нічого рутинного, нічого застиглого, — все воно є вічний рух, неспинний розвиток, правдива динаміка.* Це є риса, що відзначає взагалі революційні свята, а найбільш — травневе, від буржуазних, — останні, навіть політичні, не кажучи вже за релігійні, мають неминучу тенденцію швидко вилитися в сталі, певні, рутинні форми, що в них вони застигають, мертвіють і страчують незабаром свій виховальний вплив, — на те бо, до чого ми звикаємо, ми дуже швидко перестаємо й вважати.

Не так сталося з травневим святом. Іще Цюрихський конгрес р. 1893 поставив, між иншим, завдання для травневої маніфестації: „збуджувати до активності могутню волю робітничої класи“. Це велике завдання травневе свято й виконувало раз-у-раз. Зберегти цю його рису, це значить зберегти все його величезне значіння в боротьбі трудящих цілого світу за краще будуче, за царство правди й свободи, — в боротьбі, що й сама не топчеться на одному місці, а весь час розвивається, розгортаючи що-раз нові сторінки, відкриваючи раз-у-раз нові перспективи, ставлячи весь час нові завдання.

Щоб усвідомити собі всю важливість цього моменту, простежмо, як розвивалося святкування першого травня за минулий час, за 35 років його існування.

На дві великі доби можна було-б розбити весь цей період: до Жовтневої революції й по ній. І не тільки для колишньої Росії й теперішнього Радянського союзу має значіння цей поділ, — вага його сягає геть-геть за наші кордони, — з цього бо переломного моменту й там, за кордоном, починається небувале ще піднесення революційної хвилі.

За 35 років не раз мінялися гасла, що за них маніфестували робітники в цей день; не раз мінялися вимоги, що їх піддержати вони обіцяли своєю силою. Але в основі їх лежало раз-у-раз одне — боротьба за визволення труда від експлоатації та за налагодження визволеної від неї праці силами самих робітників.

Встановлюючи р. 1889 травневу маніфестацію, Паризький конгрес виголосив такі гасла: 8-годинний робочий день, низка вимог що-до охорони праці й вимога замінити постійне військо на озброєння цілого народу. Незабаром сюди прилучається й вимогу повної політичної волі, протест проти міжнародного імперіялізму, проти втягування трудящих у міжнародні війни. У поодиноких країнах сюди додається ще й свої, суто місцеві гасла.

Отже бачимо, яким гнучким був зміст травневого свята, — все, що ставало на перешкоді до визволення трудящих, усе ставалося в цей день під удар. У пролетарів усіх країн були вороги й спільні, і свої найближчі. Через державні кордони подавали робітники цього дня свої руки один одному, і маніфестували цілому світові свою єдність і свою силу. На місце старого гасла — „кожний за себе, а бог за всіх“, виголошували нове — „всі за одного, один за всіх!“

В історії західно-європейського пролетаріату можна чимало знайти славетних сторінок, де записано про святкування першого травня. Не раз ентузіазм робітничих мас наганяв такого страху на буржуазію, що їй ввижались вже барикади й повторення Паризької комуни. Так от, р. 1906 з Парижу виїхало перед першим травня 288.000 чоловіка, рятуючи себе й своє добро. Проте загалом, у цілому, тут епостерігається, через угодівство, такий самий процес здрібнення великих ідей соціалізму, який руйнує й досі весь революційний рух на заході.

Ще р. 1890 німецька парламенська соціал-демократична фракція випустила відозву, де радила „за теперішніх несприятливих обставин утриматися від усякого святкування 1-го травня“. Це був перший, але не останній ступінь шляхом опортунізму.

Травневе свято, як символ міжнародної солідарності пролетаріату, одноманітністю вимог єдиної класової політики пролетаріату, мало бути душею міжнародного робітничого руху. Таким воно здавалося за перших часів і буржуазії. Віденська газета так описувала настрої у Відні 1-го травня 1890 р.: „Салдати стоять напоготові, двері в домах позамикано, в кватирях заготовлено запаси, як для облоги; справи припинилися; жінки й діти не зважуються вийти на вулицю“. Бували й сутички з військами. Але на заході згодом це свято перетворилося на „мирний“ празник, на „сімейні майовки“; часто святкування переносили на найближче свято. Міжнародні конгреси, приймаючи резолюції про страйк першого травня, вставляли застереження: „всюди, де це можна зробити без шкоди для інтересів робітників“. Нехтувано велику мету, що її поставив був Цюрихський конгрес святкуванню першого травня: „Збуджувати до активності могутню волю робітничої класи“.

Так вироджувалось на заході велике свято, так вивітрувався революційний ентузіазм перших років, коли ще були живі основоположники революційного соціалізму. Останній ступінь зроблено за часів імперіялістичної війни: р. 1915 німецька соціал-демократія, „зважаючи на особливі обставини“, запропонувала зректись святкування першого травня. Так само сталося, більш-менш, і по інших країнах, що втяглися в війну.

Лише 1916 р. Карл Лібкнехт виступив з гаслом боротьби проти громадянського миру, проти міжнародної війни, і 1-ше травня знову став святом міжнародної солідарності робітничої класи.

„Перше травня, — писав він берлінському королівському судові, — з 1889 р. присвячено маніфестаціям і пропаганді великих, основних ідей соціалізму, боротьбі проти будь-якої експлоатації, пригнічення й насильства; пропаганді єдності трудівників усіх країн..., боротьбі за мир проти війни. Підчас війни такі маніфестації й пропаганда є подвійно святим обов'язком кожного соціаліста“.

Отже бачимо, що в західній Європі святкування першого травня, дарма що розвивалося зіг'агами, проте й тут ішло ніби-то слідом за історією цілого соціалістичного руху, даючи вихід настроям і змаганням, як у період, коли революційна хвиля знімалася вгору, так і тоді, коли вона спадала вниз. Це ніби-то живець, що на ньому можна бачити, як колотиться в колективних грудях пролетаріату революційне серце.

Інша доля травневого свята була в колишній Росії. Меншовик Мартов, зазначаючи, що на заході це свято не справдило

надій на те, що йому суджено розхитати буржуазний лад, писав у „Искре“ в 1904 р.: „Тільки на окраїнах всесвітньої імперії капіталу, в країнах, що допіру прокидаються до сучасної класової боротьби, травневе свято тепер, як і 15 років тому в західній Європі, стає днем, коли сили старого й нового світу міряються один з одним“.

У Росії найбільшим ворогом робітничої класи було самодержавство. Тим-то ще р. 1891, на перших-же гурткових святкуваннях, було виставлено політичні гасла; згодом політичні вимоги набувають що-раз більшої напружености; попередні обережні формули переходять у гостру й ясну вимогу: „Геть самодержавство“. Робітники виходять на вулицю, піддержані студентською молоддю, і раз-у-раз доходить до сутичок із військом. І знов-таки травневе свято відіграє ролю манометра, що показує, на скільки „атмосфер“ зросло революційне тиснення на стінки самодержавного котла, що здержував унутрішнє революційне кипіння робітничих мас.

На початку ХХ віку революційний рух швидким темпом іде вгору. Промислова криза, що завершила роки піднесення; сполучене з тим масове звільнення робітників і зменшення розцінок; студентські демонстрації; аграрні заворушення; земська опозиція, що зростала на ґрунті загального господарського неладу, й багато ще інших моментів були тим фоном, що на ньому розгортаються травневі маніфестації років 1900-1903. Року 1900 робітники вперше у внутрішній Росії масово вийшли на вулицю для маніфестації, і це сталося в Харкові (перше травневе святкування на Україні припадає на 1897 рік, у Києві). Цей перший широкий політичний протест справив міцне враження на робітничі маси. По ньому, у найближчому році, вибухли 1-ого травня заворушення в Ленінграді, на Выборзькій стороні. Але найвищого розвитку травневе свято досягає року 1903, набуваючи небувалого по цілій Росії розмаху.

Як клекотіло тоді в революційному котлі, може найясніше показати прокламація РСДРП в 1903 році: „На вулицю, товариші, звемо ми вас! Спиняйте колеса, що крутяться! Гасіть вогні в печах! Давайте сигнальний гудок на сполох!.. Сьогодні наше, робітничє свято, свято боротьби. Хто не виходить сьогодні боротись, той зраджує справу боротьби... Кожна країна в перекличці виступає наперед і гукає: я тут... Вимагаймо, вкупі з іншими, восьмигодинного робочого дня для робітників усіх країн. Вимагаймо політичної волі для нас. Геть самодержавство! Хай живе самодержавство народу! Хай живуть робітничі депутати майбутнього російського парламенту! Хай живе восьми-

годинний робочий день! Хай живе травневе свято! На вулицю, товариші!“

Це є мова, це патос боротьби, це дзвони на сполох, що так само кличуть робітників до повстання, на барикади, як кличе їх отой червоний прапор, що його б'є й рве цього дня весняний, травневий свіжий вітер.

Японська війна пригасила була на час повстання, що настигало. Але поразка, що її зазнала Росія в цій війні, нелад, що з війною геть-геть розрісся, знову роздмухали революційне полум'я. В країні все було повне горючого матеріялу. Напруження після пам'ятного дня 9-ого січня 1905 року було остільки велике, що щільно наблизилось до повстання, до рішучого герця з самодержавством. Повторяти 1-го травня події 9-го січня ні в кого не могло бути охоти; знімати повстання в день, коли до нього готовилося самодержавство, теж не було рації; тим-то перше травня 1905 року не відбивало всієї напружености революційного киніння того року. Не призначаючи повстання на цей день, але й не вдержуючи робітників від нього, передбачаючи бо стихійну можливість його, більшовицька прокламація писала: „Час повстання ще не настав, але він уже не за горами“. І справді, не збігло й пів-року, як жовтневий страйк 1905 року видер із рук царського уряду маніфест 17 жовтня, а в грудні того-ж-таки року вирости у Москві барикади.

По роках революційного піднесення настали роки реакції, коли соціал-демократичну партію знову було загнано в лях. Для соціал-демократії відкрилися в Думі легальні „можливості“ мізерного характеру, і частина меншовиків промінює на них революційну боротьбу з самодержавством. Серед них запанував ліквідаторський настрій що - до нелегальної роботи. За часів реакції й розгрому нелегальних організацій, 1-го травня не бувало масових мітингів, демонстрацій; святкування обмежувалось випуском листівок та зборами передових робітників, що мали бути тим осередком, який потім повів-би широкі маси за собою. Нова хвиля починає знову наростати з 1911 року, і за травневе свято йде між більшовиками й меншовиками таке саме змагання, як і в багатьох інших питаннях революційної теорії й практики.

Життя показало, що не помилялись більшовики, використовуючи „легальні можливості“, але ради них не зрікаючись нічого в своїй нелегальній роботі; вони виховували робітничі маси в свідомості того, що тільки революцією можна дійти своїх прав, нагадували їм про це рік-у-рік 1-го травня, маніфестуючи й виявляючи їм на очі цього дня й їхню єдність, і їхню силу, і збуджуючи тим волю до боротьби.

Не дали себе затуманити більшовики й підчас війни. І сила їх дужчала в міру того, як слабшала сила самодержавства, розхитана війною. Отже вже р. 1916 на багатьох заводах і фабриках Ленінграду переведено страйк і мітинги-масовки.

1 травня в 1917 році було вже всенароднім святом. Проте революційний живець і тут показує, що боротьбу труда з експлоатацією ще не було тоді закінчено. Передова стаття в більшовицькій „Правді“ за перше травня писала: „Певна річ, ми щасливі, що скинули царя... Але ми не можемо забувати одного: революція сталася, — і на завтра ми, робітники, як і перше, мусимо йти на капіталістичну каторгу. Ми залишились найманими рабами... Робітнича класа Росії самовіддано боролася за політичну волю. Але ще більше саможертви й героїзму виявить вона в майбутній боротьбі за соціалізм“.

Травень 1918 року, перший після Жовтневої революції, для робітничої класи міг-би бути вже не святом боротьби, а святом перемоги. Проте нові гасла й знову-таки гасла боротьби залунали перед трудящими:

„Ще не зламано панування буржуазії в інших країнах... Зо всіх боків нам загрожують хижаки капіталу... Ми повинні створити свою міцну армію, Червону армію трудящих мас... Ми зламали буржуазію, але ми ще не перебудували своє життя... Ми повинні перемогти й власну незорганізованість“, — так писав до робітників республіки ВЦВК 1-го травня 1918 р.

З того часу настає вже сьоме святкування 1-го травня, і те, що писав ВЦВК тоді, стало фоном, що на ньому кожний рік мережав свої гасла. Кожне перше травня святкувалося під тим гаслом, що було вдарним для того моменту. У цьому висока динамічність травневого свята, яка забезпечує його на завсіди від рутинізації. Для революційного пролетаріату 1-ше травня є правдивий перший день нового року, — правдивіший, ніж день 1-го січня, що з ним нічого пролетаріат не звязує.

Для 1924 року історія подбала за те, щоб утворити грандіозний своєю величністю фон для травневого свята.

Смерть Леніна.

Тяг робітників у партію.

Визнання СРСР.

Ідейний скрес інтелігенції.

Швидкий темп, яким пішло налагодження економічного життя, з близькою вже стабілізацією грошової валюти.

Загостреність класових суперечностей в Німеччині.

Робітничий уряд в Англії, який або попрямує навпростець до загострення класової боротьби в Англії, або прийде до цього манівцями, остаточно скомпрометувавши свою партію перед робітництвом.

З часу, як трудящі взяли владу до своїх рук, не було ще моменту, коли-б з такою певністю можна було дивитись у майбутнє. Перемога ще не повна, і ще є безліч роботи; але в тій роботі світитиме вже певна надія, що незабаром у цілому світі травневе свято боротьби перетвориться на свято не тільки боротьби, але й перемоги, на свято визволеної праці, що по праву стане зливатися з весняним святом природи, визволеної від зимового сну.

1-ше травня досі було здебільшого святом робітників міста. На село воно мало сягало, і там його не так почувалося, — між революційним авангардом пролетаріату й селом за царських часів багато було наставлено дротяних загородок, а ідеологічним звязком між царською владою й селом був піп. Для радянської влади за такий звязок має стати вчитель. Багато завдань лежить на робітничкові освіти в селі, щоб налагодити цей ідеологічний звязок, але й іще одне він має прийняти на себе: треба, щоб і на село поширило свій благотворний вплив святкування першого травня. Є багато для того способів. Але маю гадку, що найкращий з них є — ознайомлювати селян з історією цього святкування в звязку з історією російського героїчного революційного руху, — захоплюючи, а місцями й трагічна історія цього руху на очі покаже, як це сталося так, що цей день став для робітників символом великої боротьби й днем великих радощів.

Одне з найбільших завдань, що ставить собі цього дня р. 1924 пролетаріат, це злучення села з містом, — завдання остільки-ж важливе, оскільки й мало ще здійснене. Радянська влада висунула це гасло на порядок денний і повторяла не раз з усією свідомістю важливості його. В день 1-го травня 1924 р. його піднесено з небувалою ще енергією. І роля вчителя, що свідомив уже собі те, з ким йому йти, — роля вчителя й усякого свідомого робітника на селі — стати до цієї роботи з тією енергією, що творила за сім минулих років революції чудеса.

Отже від учителя буде залежати, щоб і для селянина вдяглися тілом і кров'ю вічні гасла, що лунають що-року у весняний день 1-го травня, — гасла єднання й боротьби, — єднання ради боротьби, — гасла:

„Пролетарі усіх країн, єднайтеся!“

„В єднанні — сила“.

І тепер в 1924 році, не можна вже вагатися в тому, що вчитель цю роботу на свої плечі підніме, понесе й донесе. Воїстину бо цей тягар буде для нього тепер легкий, — він бо став уже для нього свій.

До питання про знесення лекційної системи¹⁾.

Параграф десятиї Тимчасового Положення про трудову школу загадує, *щоб робота в школі намагалася розбити стару лекційну форму й перетворити її на активну самодіяльність дітей у клубній чи якій иншій формі.*

Цей параграф, кажучи за лекційну форму, має на увазі ось що:

1. Розподіл часу, що владеться на кожний предмет, роблять звичайно в межах зовсім вузьких, що не виходять за годину (навіть 40-45 хвилин);

2. зміна з кожною лекцією навчального матеріалу на новий;

3. розподіл навчального матеріалу на прикро розмежовані й визначені ділянки, що їх виучується й розроблюється протягом певної часової одиниці, точно визначеної;

4. сполучена з таким розподілом часу й матеріалу ізольованість роботи на кожній лекції, відірваність від попередньої й найближчої по ній лекції, надмірне дробління навчального матеріалу навіть з однієї галузи (предмету); розбивання його на дрібні частки, щоб їх можна було розробити за короткий час лекції, то-що.

Виявляти й обґрунтовувати всі хиби лекційної системи шкода й мови. Не зарадимо цій системі й тоді, коли будемо відмінювати способи та форми розподілу навчального матеріалу в середині однієї галузи знання або навичок. Лекційну систему розподілу шкільного робочого часу сьогочасна педагогіка засудила з багатьох поважних і неборних підстав; тим-то спинятися на цьому ми не будемо.

У яку форму вилетється в майбутньому шкільна робота й виховання, тепер не можна сказати. Тимчасом ідуть шукання, але те, що знайдено, далеке ще від будь-яких цінних досягнень і здатних до загального вжитку.

¹⁾ По цій статті шановний автор зробив доповідь у Київській Краєвій Педагогічній станції; наслідки обговорення її на пленумі станції буде подано окремо. *Редакція.*

Проте нам не слід ждати на їх і треба зараз-же, за теперішніх умов шкільної та взагалі педагогічної дійсности, зрушити з лекційної системи в тій її формі, якої вживається здебільшого по школах, і перейти на иншу. Може бути, що цей перехід попервах буде лише зовнішній, але й це вже буде ступінь наперед, — краще бо щось, ніж нічого.

Зважаючи на теперішню школу, можуть бути отакі форми заміни або часткового поліпшення лекційної системи:

I. Комплексна форма навчання.

Вона прямує до того, щоб знести лекцію в її зовнішньому й внутрішньому розумінні. Щоб перевести в життя цю систему треба ставитись до неї дуже обережно, бо вона має в собі чимало труднощів, а головніше, бракує відповідних підручників, де-б ясно й чітко було викладено теорію та практику такого навчання; бракує ще потрібного для цього приладдя; стоїть на перешкоді й замала загальна підготовка вчительства; далі, труднощі комплексного навчання зростають у старших групах з їх кількома навчителями; нарешті, про різні питання комплексного навчання тягнеться ще суперечка.¹⁾ Проте це зовсім не значить, що нам слід одмовитися цієї системи; навпаки, перед учительством стоїть завдання — переборюючи всі труднощі, засвоїти цю систему й перевести її в життя.

II. Дальтонський навчальний план.

З яких груп, що-до віку учнів, можна користуватись цим планом за наших умов, сказати тепер тяжко. Безперечним є одне: учні мусять вже хоч трохи тямити працювати самотужки, давати собі раду з прочитаним, мати певний ряд уявлень з відповідних галузів, то-що. Можливо, що його можна-б уживати в нас з четвертої групи.

Дальтонський план вимагає не то в нас, а й на своїй батьківщині більшого часу прикладання й більшого поширення, щоб можна було судити з якоюсь певністю. Цей план вимагає проте чималого ламання шкільного життя. Мало доцільним було-б часткове запровадження його, як от тільки деяких предметів при незмінному шкільному урядженні й ладові.

Самий план викликає поважні заперечення, що на них спинятися тут не будемо. Позначимо тільки розходження, яке враз впадає на очі, з основними цілями й завданнями, що їх ставиться

¹⁾ Дивись ч. 1-2, 1924 р. «Рад. Освіти».

кожній організованій формі соціального виховання, а саме: виховати з дитини члена трудового колективу. Ті вимоги, що звідси випливають, — робота з дитячим колективом, колективна робота, колективне життя, здобування звичок до колективної праці, колективна свідомість, колективні переживання, то-що, — все це в дальтонському плані культивується не в тій мірі, в якій цього вимагають вище позначені завдання. Дальтонський план скеровано більше на освітні цілі, тоб-то щоб здобути знання, звички, навчитись самотужки працювати, то-що, ані-ж на цілі виховальні, в правдивому змісті цього слова. Наше-ж соціальне виховання прямує до того, щоб формувати майбутніх бойців з капіталом, бойців за право й щастя трудящих, за наближення царства соціалізму. Знання тут є тільки засіб. Але як-би й не так, безперечним залишається те, що дальтонський план не витворює, не зміцняє дитячого колективного життя й не ставить цього завдання як основного. Він не вилучає педагогічного індивідуалізму в найширшій мірі. Вихованець може розвиватися поза колективною атмосферою або лише трохи зачеплений її впливом.

Далі повстає питання, оскільки цей план можна з користю вживати при психо-фізіологічних прикметах слов'янської вдачі: слабка воля, здатність глибоко з захопленням увійти в роботу, а тоді відсахнутись від неї, чергування захоплення й байдужості до роботи, то-що. Отже й тут не можна дати певної відповіді.

Нарешті, цей план вимагає іншого опорядження шкіл, — не такого, як ми маємо тепер. Та й учительство повинно мати іншу підготовку й інші навчальні способи.

Проте немає жадних підстав утримувати школи від вживання й здійснення дальтонського плану. Навпаки, широкий експеримент, за умов, що відповідали-б вимогам плану, є тільки бажаний.

III. Напів-дальтонська система.

Самий вираз «Напівдальтонська система» можна прийняти тут з певними обмеженнями й застереженнями. Справді, цю систему слід було-б назвати лабораторно-кабінетною. Класи замінюються на лабораторії й кабінети, де й провадиться робота. Але робота має діло не з поодинокими учнями, а з цілим колективом їх. На роботу в якомусь кабінеті або лабораторії дається кожній групі чергою чималий час. Діти переходять через шкільний день, згідно з розподілом, з одного кабінету до другого, цілою групою, в тій формі групи, яку вживає сучасна трудова школа. Само собою розуміється, що така робота цілого колективу не вилучає роботи керівника з поодинокими учнями, з дрібними

групами, то-що. Зрозумілим є так само, що для деяких частин шкільного плану, як от: гімнастики, музики, чужоземних мов, то-що, порядок роботи має бути інший, їх треба провадити часто й небагато часу за один раз, залежно від того, який характер роботи.

Ця система не вимагає такого ґрунтового ламання, як попередня, для неї не треба так радикально змінити способи роботи вчителів і учнів. Вона зберегає дитячий колектив, лише відбираючи, може, з-під нього постійну базу в простороні, що вже трохи небезпечно. Робота за такої системи може йти інтенсивніше, діти мають змогу втягтися в роботу, психо-фізіологічне усталення не міняється так швидко, як тепер, за декретованим розписанням, на-похваті в кабінеті будуть прилади, показові роботи, то-що. Роботу в кожному кабінеті регламентується розписанням, провадиться її в певні дні й години. Для кожної групи призначається 2-3 год. на один раз.

IV. Клубні заняття.

Останні в тій формі, що в ній провадиться їх тепер, близькі до системи, допіру згаданої. У самому розумінні клубу криється більша можливість дитячого пересування, виявлення індивідуальних інтересів, можливість більшої диференціації дітей, групування йде не за ознакою віку, а за мірою їхнього знання й уміння, за їхнім зацікавленням, то-що. Тут може бути яке хоч число гуртків, як які теми вибрано для роботи; можна індивідуалізувати й спеціалізувати навчання; глибше виучувати деякі галузі знання, менше систематизувати, то-що.

Але, переходячи з лекційної на клубну систему, школі доводиться переживати ґрунтовніше, технічно важке, а як переводити систему, то мабуть і більше ламання, ніж за комплексного навчання, яке мириться й з класно-лекційним порядком. Учительський персонал у школі має бути й численніший, і методичніше підготовлений. Коли багато учнів, а часу для роботи в школі дітям дається мало, коли школа не багата на приладдя, то-що, то чисто клубна система навряд чи можлива. Найголовніше є те, що її, як чисту систему, дуже мало розроблено, вона не вилася в ясні форми і поруч з комплексним навчанням, вона завдає найбільше труднощів для прикладання.

V. Система предметних асоціацій.

Предмети шкільного плану поділяються на групи, на асоціації споріднених предметів або й предметів, що сполучені один з одним і не так вже щільно. Кожну таку групу віддається до рук одного навчителя.

Роботу навчитель провадить тоді, коли це треба, за розписом, який має на увазі всю групу предметів в цілому. Навчителя не стісняє вже, як у лекційній системі, строго визначена міра часу для кожного поодинокого предмету. До його розпорядимості є й більше часу за одним разом, і більша кількість навчального матеріялу, що він його черпає не з однієї вузької галузи, а з цілого ряду їх. Є змога, відповідно до педагогічних і психологічних моментів, відповідно до проєктованої роботи, теми, то-що, розподіляти матеріял в різноманітних комбінаціях, в межах не одного предмету, а групи їх; словом провадити навчання, не звязуючи себе в такій мірі що-до часу й лекційної форми, як за лекційної системи.

З такою системою технічні труднощі не великі. Але виникає инше: треба подолати вузьку спеціалізацію теперішнього вчителства. І цей ступінь треба зробити, а то школа не зсунеться з мертвої точки. Не можна, без особливо важних міркувань, терпіти систему, де фізика знаходиться в одних руках, математика — в других, хімія — в третіх, природознавство — в четвертих і т. д., де до однорідних предметів різні підходи, часто різні методи навчання й так далі.

VI. Розподіл предметів по окремих частинах навчального року.

Певну частину року (триместр, півріччя, то-що) дається, щоб вивчувати певні предмети з шкільного плану; иншу частину дається для инших предметів. Так ось, узімку й в-осени природознавства не навчається зовсім, але навесні, а подекуди улітку працю присвячується саме йому. Так само розподілюється й инші предмети. Учні за такої системи зосереджують свою увагу й свої сили на небагатьох предметах. Це поглиблює студіювання їх, учень надовго втягується в них, пристосовується, мовляв, до певного освітнього матеріялу й певної методи, довгий час, раз-у-раз користуючись з них, а через те й ґрунтовніше опановує їх. Матеріяли не розбивається тут на дрібні частки, які засвоювалося-б з чималими перервами в часі. Менше моментів, що відхиляли-б увагу, бо немає такої різноманітності матеріялу й роботи, то-що.

Хібною осівною є те, що можуть стратитись, — бракує бо довгий час вправ, — навички з тієї галузи, яку вже опрацьовано; не додержується в цій системі головних законів вправ, що вимагають через якийсь час знову й знову роботи з тієї-ж самої галузи; може, далі, охолонуті зацікавлення до перерваної роботи; може забуватися набуте знання, відсунуте на значний час для

іншої галузи й т. д. Є й чисто технічні труднощі, яєось те, що при предметному розподілові навчання між учителями деякі з них завсіди будуть на якийсь час без роботи.

VII. П о д о в ж е н н я л е к ц і ї.

Це є найпростіший спосіб зм'ягчити, але не знести зовсім, хиби теперішньої лекційної системи. Замість 40-45 хвилин на лекцію, як звичайно, збільшується час лекції до 2 год. І навіть з деяких предметів, в старших групах, до 3 годин, з довільними перервами для відпочинку й освіження. Розуміється, не для всіх предметів шкільного курсу це є річ можлива. Чужоземні мови, фізична культура, співи, то-що не підходять для цієї системи.

Переваги й хиби цієї системи, що не багато відходить від загально вживаної, яєні самі собою. Проте вона краща за теперішню, легше — без ґрунтового ламання здійснюється, приступна кожній школі.

VIII. К о м б і н о в а н а с и с т е м а.

Ця система є комбінація різних, наведених вище систем, сюди туляться й різні відміни їх. Так ось, напівдальтонську систему можна наблизити до чисто дальтонсьєвої, а можна її звязати й з системою триместрового розподілу роботи (тобто система VI) і так далі. Не будемо перераховувати всі можливі комбінації й групування. Хай це роблють шкільні ради, зваживши всі можливості й усі умови, що в них перебуває певна школа.

Дробління зайняттів у традиційній шкільній системі мучає всіх і відбивається на дітях, як муки водою; їх ініціатива, їх радощі життя знесилюються від того.

ЕЛ. КЕЙ.

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Я. Чепіга.

Весняно-літній період в практиці трудового виховання.¹⁾

Перед нами весна й літо, періоди буйного виявлення життєвих сил природи, період, коли ріст дитячого організму йде найінтенсивніше, коли сама природа спонукує його до цього й дитина бере найактивнішу участь у процесі життя.

І було-б великою помилкою всієї системи виховання не використати цього періоду, щоб допомогти дитині здобути знання й досвід через участь у весняно-літньому житті природи. В старій школі цьому заважали іспити й літні вакації. Нині іспитів немає, а літні вакації зменшено до мінімуму. Отже є підстава гадати, що весняно-літній період буде переведено по наших школах і зроблено все можливе при нашій сільській дійсності. Але тут повстає низка питань що-до переведення весняно-літнього триместру, і серед них — може, основне — питання про конструкцію навчально-виховальної праці, характер і обсяг матеріялу, розполог його згідно з принципами комплексного навчання й т. и.

До цього часу ми маємо кілька спроб вкласти шкільну працю в триместри по добах року, власне звязати з ними розклад і характер матеріялу. Природа та її з'явища завжди відбирали певне місце в програмах масової школи, навіть при вербальному навчанню. За наших-же часів, коли вся виховальна праця базується на динаміці дитини, ми не можемо поминути природу, що

---

¹⁾ Редакція вміщує статтю, гадаючи, що підчас переходу виховально-навчальної праці на нові рейки, різні спроби проєктування окремих моментів педагогічної праці мають велике значіння, хоча-б таке проєктування в цілому, або в частинах викликало якесь заперечення. Навіть передбачаючи можливість такого дискусійного відношення з боку декого з читачів до такої статті, редакція ладна дати місце для дальшого конкретизування питання, але вважає, що найкращий шлях в дискусії був-би не умозірні міркування, а подавання з практики здобутого матеріялу.

Окрім того, редакція звертає увагу читачів, що для весняно-літнього триместру має значіння не тільки теми комплексів, але й зміна в самому характері роботи, коли природу вивчується не через книгу, а через безпосереднє прилучення до неї шляхом зміцнення трудових процесів, під відкритим небом, шляхом екскурсій, то-що.

Ред акція.

оточує дитину села з колиски, що від неї залежать побут, соціальні переконання, діяльність, інтерес і культура села, що з нею стосунки складають запас досвіду й знання про світ. Природу та її з'явища покладено в основу й нашої схеми-програму шкільної праці в весняно-літньому триместрі. Але що-до формулювання теми — комплексу та до пророблення його, то, на нашу гадку, тут може бути повна воля вибору. Нам мислиться праця, як пророблення теми: „Рослина та її життя“, а можна її мислити, як пророблення тем: „Людина та природа“, „Людина та життя“ і т. ин.

Не в темі річ, все полягає в змісті й принципах будови комплексу. І кожний педагог вільний скласти свої комплекси, пристосовуючи їх до своєї аудиторії й тих конкретних умов оточення, які найліпше сприятимуть цілям і завданням трудового виховання й даному періоду шкільної праці.

Схема комплексного навчання в сільській трудовій школі.

Весняно-літній період.

Тема-комплекс — *Рослина, її культура й утилізація.*

Разом із студіюванням цієї теми вивчається й ті з'явища, що від них залежать ріст, культура й утилізація рослин, вивчається життя, оточення в його многогранності й рівнобіжності. Одночасно даний комплекс стає вихідною базою, матеріалом, щоб здобути формальні знання.

„Рослина, її культура й утилізація“ є тема, що її ставимо перед усіма групами разом, але вона має для кожної групи певний зміст, форми підходу й обсяг. Причини цього полягають у природі дитини, в її розуміннях, уявленнях, в її інтересах, в її вікові.

Тим-то ми вважаємо за цілком слушне й доцільне дану тему, висловлюючись образно, повертати окремими гранями до кожної групи, і от якими:

I група. — *Зовнішні виявлення рослинного життя.* Діти цього віку виявляють цікавість до реальних речей через їх форми, колір, забарвлення, рух. Зовнішній вигляд і зміни цього вигляду приваблюють дитину до себе, одночасно цікавить її й оточення, що зв'язане з об'єктом її цікавості.

II група. — *Внутрішні життєві процеси рослини.*

Запас спостережень цього віку дає можливість педагогові викликати в дітях низку запитань: як росте й розвивається рослина? які причини викликають ріст і рух? які закони керують ними, то-що. Через те цілком буде природньо, коли діти цієї групи власним досліджуванням вишукають відповіді на ці запитання.

III група. — *Культура рослин* або втручання людини в зміни їх росту й розвитку.

У цей період розвитку дитини вже визріває в ній дослідник, що прагне знайти засоби не тільки досліджувати рослини в певних природніх умовах, але й змінювати ці умови, щоб бачити як впливають вони на ріст і розвиток її студіювання й спроби з певною метою.

Використовуючи цю здібність, ми мусимо дати можливість досліджувати, робити власні спроби.

IV група. — *Утилізація рослин*

Раз дитина III-ої групи навчилася на власному досвіді змінювати напрямок життєвої енергії, робити цю енергію підлеглою певним зовнішнім і внутрішнім впливам, то ми мусимо розширити це, ознайомивши дитину з способами утилізації як рослин, як і їх продуктів, ознайомити з промисловістю, що розвивається на базі машинового виробництва.

Кожний такий широкий комплекс і сам розпадається на три коротчі комплекси, які тільки зовнішне розділені способом обробки, знаряддям, культурою й деякими особливостями рослинного життя.

Це будуть для:

- I групи: *Сад, город, поле* (зовнішня форма)
- II „ *дерево, овочі, збіжжя* (об'єкти досліджування).
- III „ *Садovina, городина, польові рослини* (узагальнюючі поняття с.-г. диференційованої праці)
- IV „ *Дерево, плоди, збіжжя* (продукти промисловості).

Кожний комплекс повинен застерегати, поперше, *природність інтересів вкупі дітей і, подруге, перетворювати ці інтереси в рух, діяльність і працю; потретье, набувати нові корисні знання* через логічний зв'язок їх із діями та працею, і *почетверте, здобувати формальні знання*, оскільки вони не руйнують природности комплексу, а навпаки, сприяють глибше опанувати тему-комплекс.

Переходячи до схеми, ми мусимо зазначити, що в поземному розрізі комплекс буде мати такі частини:

- 1) збудження інтересу,
- 2) виявлення й проробка,
- 3) здобуток.

В сторчовому розрізі проробка його матиме такі розділи:

- 1) природа речі,
- 2) праця,
- 3) оточення або суспільство,
- 4) інші знання, сполучені з даною темою.

Комплексний програм I-ої групи трудової школи весняно-літнього періоду.

I. Збудження інтересу.

Бесіди учителя з учнями з приводу зміни в природі на-весні.

Діти розказують те, що помітили. Завчають веснянок. Записують їх з вуст кривних, знайомих.

Складають календар весни й літа:

- а) Спостереження над збільшенням дня.
- б) Зміна тепла в повітрі.
- в) Небо ясне й хмарне, дощі, грози.
- г) Повінь, приліт птахів.
- д) Гнізда птахів, розмноження.
- е) Цвітіння дерев, плідність їх і т. ин.

Скупчення уваги дітей на саді, городі, полі.

Збудження інтересу до них шляхом огляду їх і екскурсій у поле, у культурний сад і т. ин.

II. Проробка.

Ком-плексе	Природа речі	Праця	Суспільство	Інші знання, сполучені з темою
Д.	Розвиток бруньок. Перші листочки, Перші квіти. Цвітіння дерев: груш, яблунь, вишень, абрикос і різних кущів.	Збирання гусениць. Знищення ляльок. Майстрування шпавівні.	Участь усієї групи підчас розподілу праці, вироблення порядку й певної дисципліни в садовій праці. Допомога один одному.	Вимірювання ґрунту для посадки дерев і квітів. Розділ його на окремі грядочки Розбивка грядочок на окремі площини для тих та інших квітів. Геометричні форми: чотирикутник, круг, зірка, трикутник. Дії над числами до 20, одиницями й десятками до 100; усі дії. Складання й розв'язування завдач з матеріялу, що дає даний комплекс.
А	Птахи саду. Метелики. Гусінь. Бджоли, мурашки, комахи і т. ин.	Посадка дерев, кущів, квітів. Догляд дерев і квітів, стежок.	Праця дітей в родині й участь їх у житті її весною та літом.	
С	Календар саду весною і літом	Майстрування знарядів праці в саду: граблі, віники, вистругування палічок, кілочків для молодих дерев розсаднику. Малювання дерев. Групова робота: сад улітку — з паперу, бавовни, палічок, піску, глини.	Суспільні гри.	
<p>Читання матеріялу, що стосується природи, праці й суспільства в саду. Матеріал для читання не конче брати з одної хрестоматії. Вживати методу самостійного вишукування потрібних віршів, оповідань, казок.</p>				

<p>Д О Р О Г</p>	<p>Спостереження над тим, як з'являються рослини. Перші рослини. Перші листочки. Уживання молодих листочків деяких рослин: щавель, кропива. Висихання ґрунтів піскуватих, глиняс: их, чорноземлі. Календар росту городини весною й літом. Шкідники: комахи, гробаки й т. ин. Спостереження над перетворенням метеликів.</p>	<p>Очистка городу від бур'яну, що залишився від минулого року. Копання грядочок. Засів і посадка городини. Майстрування паличок і дощечок, щоб одзначити грядки. Догляд грядок; поливання, сажка. Збирання стиглих овочів. Майстрування знарядів праці на городі: граблі, лопата. Ліплення й малювання овочів.</p>	<p>Спільне обговорювання й вироблення плану городу. Розподіл грядок і розподіл на групи для обробки. Гри суспільного характеру. Уся група учнів обмірковує всі події з життя городів.</p>
<p>Читання хрестоматій і окремих книжечок про працю на городі й суспільство. Інценування й драматизація казок і віршів, де дієві особи є овочі. Виготовлення відповідного ревізиту.</p>			
<p>Е Л О П</p>	<p>Озимина. Птахи, що прилітають з виру, й ті, що зимували в полі. Овразки й миші. Комахи-шкідники. Календар праці селянина в полі весною й літом. Експерсії в поле, через певні періоди, і зміни в природі поля. Баштан.</p>	<p>Знайомство дітей з зерном хлібних рослин. Сортовка зерна. Шиття мішків і зав'язування їх з зерном. Майстрування возика. Знаряддя праці селянина: плуг, борона, косарка, віялка Вітряк. Майстрування вітрячка. Грядочки ярвини. Календар їх росту й визрівання. Ліплення й малювання кавунів, динь, гарбузів, сонячників.</p>	<p>Експерсії на культурні ниви комхозів. Експерсія на громадський тік. Експерсія на баштан. Свято жнив.</p>
<p>Читання з хрестоматій та інших книжок про поле, польові тварини, селянську працю, засів, оранку, косовицю, жнива, возовицю.</p>			

Ті-ж відомості з математики, тільки матеріал для складання завданч (геометричних і арифметичних) треба брати з життя того оточення, якого торкається даний комплекс.
Треба використувувати для цих цілей експерсії й підготовку до них, гри.
Коротенько—математика в труд, школі повинна бути математикою руху, діяльності, життя.

3. Здобутки.

Виставка того, що зробили діти за весь період.

Комплексний програм для весняно-літнього періоду.

II. Г Р У П А

1. Збудження інтересу.

Бесіди вчителя скеровані на те, щоб спостерегати зміни в природі. Календар приходу весни. Зміни в повітрі, на землі й взагалі природнього оточення.

Скупчення уваги над змінами в саду, полі, городі.

2. П р о р о б к а.

Д	<p>Приліт птахів з датами, коли вперше лобачили їх і вказавши де саме.</p> <p>Перші комахи на деревах.</p> <p>Різні бруньки та їх розвиток.</p>	<p>Малювання дерев у різні періоди весни й літа (розвиток їх).</p>	<p>Поїздки в культурний сад, або в комгосп, де є гарний культурний сад.</p>
	<p>Перші комахи на деревах.</p>	<p>Досліди над гусінню, над її розвитком і перетворенням.</p>	<p>Шляхи: ґрунтовий й бруковані, залізниця, річка.</p>
	<p>Різні бруньки та їх розвиток.</p>	<p>Записування в спеціальному зшиткові.</p>	<p>Екскурсія на культурну пасіку.</p>
	<p>Огляд дерев після зими, збирання шкідників.</p>	<p>Очистка саду від бур'яну, листя й т. ин.</p>	<p>Розподіл праці, чергові й вартові саду.</p>
	<p>Будова гнізд.</p>	<p>Обрізування кущів і дерев.</p>	<p>Спільна боротьба з шкідниками (гусінню, жуками)</p>
	<p>Кладіння яечок, висиджування й годування пташенят.</p>	<p>Досліди над ростом молодих паростків, над будовою рослини (стовбур, листя, коріння), садження дерев.</p>	<p>Свято садження дерев.</p>
	<p>Перетворення комах. Досліди над ними.</p>	<p>Рух соку й досліди.</p>	
	<p>Календар розвитку дерев, цвіту їх, визрівання овочів весною й літом, кожної породи окремо.</p>	<p>Майстрування ящика для штучного гною, кілків, щоб підв'язувати молоді дерева, підпірки для віття обтяженого плодами, курія і т. ин.</p>	
	<p>Шкідники й корисні тварини саду.</p>	<p>Догляд саду.</p>	

При всіх цих трьох комплексках математичні вирахування й завдачі беруть свій матеріал з оточення.

Всі дії з числами до 1000. Вироблення мір простих і метричних. Міри квадратів й кубічні, яко певні поняття в прикладанні до практики (вирахування площин ґрядок, об'єму відер води, мірок картоплі і т. ин.)

План і масштаб. Геометричні фігури (прямокутний, кут, квадрат) та їх площина.

Прості—лініями або чотирьохкутниками—діаграми.

Читання статей, оповідань, віршів, в яких відбиваються моменти праці й життя саду.

<p>Д О Р О Г</p>	<p>Очистка городу. Вибір ґрунту для посадки різних овочів. Шкідники овочів. Ріст і розвиток насіння гороху, квасолі, сонячників і т. ин. Свині, кури, гуси.</p>	<p>План городу. Грядки, обробка їх і засів овочів. Росада. Висадка росади. Спостереження над ростом і визріванням овочів. Малювання різних моментів розвитку. Бур'яни—шкідники росл. ни. Сапка й підсапування. Значіння вогкості для рослин. Поливання їх. Колодязь</p>	<p>Колективні городи й грядки. Розподіл овочів. Суспільна допомога товаришам. Розподіл праці. Суспільні гри.</p>	
<p>Е. Л О П</p>	<p>Експурсія на початку весни в поле. Вогкість різних ґрунтів на нивах. Ниви в долинах і на горах. Рівчаки й балки. Календар поля Зміни поля на протязі весни й літа. Робочі тварини: від, кінь. Черета, отара.</p>	<p>Підготовка до сівби. Очистка насіння. Досліди над схожістю насіння. Сортовка насіння. Угноїння ґрунтів. Виготовлення ґною. Штучні угноїння, їх добування. Участь дітей у польових роботах Шкільне поле з різними угноїннями, різною обробкою. Знарядди праці хлібороба. Машини. Годівля худоби й догляд її. Жнива й молотьба.</p>	<p>Розподіл землі. Експурсія на збори сільради під час розподілу землі. Експурсія в ком. господ. з метою вивчити культу рне господарство. Сільрада і роля її в житті села. Складання інвентаря селянина</p>	<p>Т е, щ о б у л о с к а з а н о в т е м і с а д.</p>

Читання оповідань, статей й віршів про працю й життя хлібороба, й його боротьбу; про свійські тварини, про природу весни й літа.

III. З добуток.

Усний відчит того, що зробили учні за весь період в саду, городі й полі.

Виставка здобутків колективної праці: наш сад, наш город.

Комплексний програм для весняно-літнього періоду III групи.

1. Збудження інтересу.

Весна в природі. Малювання саду, поля, околиць на весні.

Перші квіти й квіти з оранжерей.

Екскурсія в культурне господарство, де є теплиці, парники.

Культивовані й дикі рослини.

2. Проробка.

Д.	<p>Пильний огляд дерев із тим, щоб попередити як хвороби, так і появлення шкідників.</p> <p>Розвій щеп минулого літа й дичків.</p>	<p>Очистка дерев від шкідників і боротьба з ними.</p> <p>Щеплення очком і гілочками.</p> <p>Запилення дерев.</p>	<p>Екскурсія в культурне садівництво й на пасіку.</p> <p>Перевозка різних дерев, фруктів і т. ин.</p> <p>Комунікація.</p>	<p>Завдані на цілі й дробові числа. Міри метричні, прості, квадратів і кубічні. Матеріалом для них буде споживання продуктів саду, города, поля. Прибутковість їх обробки. Значення їх для господарства: утилізація їх. Координати для саду, города й поля. Відсотки. Плани й масштаби. Геометричні знання просторони (ліній, кути), площини (трикутник, чотири і многокутники, трапеція і т. ин.), об'єми (куб, призма). Діаграми.</p>
А.	<p>Розвій диких і культурних рослин.</p> <p>Опади, вогкість.</p> <p>Спостереження над вітрами й температурою.</p> <p>Барометр.</p>	<p>Штучне запліднення (досліди). Пасіка, винос вуликів з омшаника.</p> <p>Штучна годівля</p> <p>Виготовлення вуликів. Майстрування рямок.</p> <p>Рої. Догляд вуликів.</p>	<p>Заходи влади для швидкого пересовування оочів, що швидко псуються в дорозі</p> <p>Станція, пристань</p> <p>Паровоз, вагони, пароплав, аероплан в суспільному житті.</p> <p>Телеграф.</p>	
С.	<p>Запис змін погоди, повітряного тиснення.</p> <p>Шкідники садів, їх розплід і життя</p> <p>Цвітіння.</p> <p>Збір меду бджолами.</p> <p>Спостереження над життям бджіл, роювання.</p> <p>Плідність дерев.</p>	<p>Збирання овочів.</p> <p>Сушіння фруктів.</p> <p>Культурне й звичайне експлуатування.</p> <p>План культурного саду.</p> <p>Колодязний дмок.</p>	<p>Екскурсія в громадські майстерні по виготовленню приладів і знаряддя для саду</p> <p>Компосні купи, ями.</p>	

Читання відповідного матеріалу.

Г О Р О Д.	<p>Спостереження над розвитком росади культурних овочів.</p> <p>Культивування рослин</p> <p>Вогкість і городина.</p> <p>Став, річка.</p>	<p>Парники, їх виготовлення.</p> <p>Засів у них.</p> <p>Штучне підсапування.</p> <p>Штучна поливка</p> <p>Догляд і культутивування рослин для збільшення плідности. Досліди</p> <p>Збирання овочів</p> <p>Заготовка їх на зіму.</p>	<p>Розподіл землі для городів на селі.</p> <p>Громадські городи на користь безпритульних дітей, інвалідів, сиріт і вдів червоноармійців.</p> <p>Засоби громадської допомоги.</p>	<p>(ПО МАТЕМАТИЦІ ТЕ-Ж САМЕ).</p>
Читання відповідного матеріалу.				
П О Л И. Е.	<p>Культурні поля</p> <p>Спостереження над їх обробкою.</p> <p>Трактор (самоор)</p> <p>Многопілля й трипілля.</p> <p>Спостереження над урожаєм на тих і других полях</p> <p>Шкідники й бур'яни. Причина їх появи.</p> <p>Корисні в господарстві хліборобства тварини.</p>	<p>Праця трактора й плуга.</p> <p>Рядова сівалка, косарка. Дослід над їх працею й користю їх в сільському господарстві.</p> <p>Молотарки, праця і молотба цінами.</p> <p>Віалка й ручна очистка зерна.</p> <p>Власні досліди.</p> <p>Штучне годування худоби. Полова, січка, дерть, сіно.</p> <p>Травосіяння.</p> <p>Молоко й його переробка.</p>	<p>Артільне землекористування.</p> <p>Громадська допомога вдовам і інвалідам.</p> <p>Громадські череди, отари.</p> <p>Екскурсії в культгоспи.</p> <p>Купівля машин через с.-г. кооперативи. Банківські позики.</p> <p>Взаємовідносини й відповідальність.</p> <p>Індивідуальне господарство й артільне (порівняння через вивчення того й другого).</p>	<p>(ПО МАТЕМАТИЦІ ТЕ-Ж САМЕ).</p>
Читання відповідного матеріалу.				

3. З д о б у т к и.

Доповіді про культутивування садовини й ілюстрація добутого власною працею.

Доповіді про культуру городини з ілюстрацією.

Доповіді про культурне землеволодіння артілля.

Виставка здобутого по темах: сад, город, поле.

Діаграми штучного угноїння й штучної годівлі свійських тварин.

Комплексний програм для весняно-літнього періоду.

IV група.

1. Збудження інтересу.

Огляд човна, шахви; ознайомлення з сірничком, картоном. Запитання як і з чого зроблено цукор, цукерки, кондитерські вироби, одіж, білизна булка, калач, брилі.

2. Проробка.

Д. А. С.	<p>Вироби з дерева: прості, грубі й мистецькі.</p> <p>Будови з дерева: хати, судна, човни, вози, знаряддя праці.</p> <p>Орнамент на дереві.</p>	<p>Праця в майстернях: теслярство, стельмаство то-що; виготовлення дуги, обода, люшні. Утилізація трісочок, тирси.</p> <p>Ліс і його значіння в культурі й житті людини, (вплив на одіж, їжу, культуру, суспільне життя).</p> <p>Смола, дьоготь</p>	<p>Екскурсії на сірникову фабрику, стельмаський завод, лісопильню, фабрику меблів, майстерню бондаря, паперову фабрику.</p> <p>Профспілки деревообробників</p>	<p>Математичні знання розширені порівнюючи з III групою по всіх відділах. Відсотки, десятикові й прості дроби. Матеріал кооперативи, трести, утилізація продуктів, торгівля груповий обіг, податки, і т. ін.</p> <p>Практична геометрія.</p> <p>Діаграми з промислової продукції, профспілок, трестів, росту добробуту з поліпшенням господарства й переходу його від ручного способу до машинного і т. ін.</p>
	<p>Читання матеріалу, що освітлює значіння лісу в житті людини.</p>			
Д. О. Р. О. Г.	<p>Грудка цукру; досліди над нею</p> <p>Різні томати. Засоби збереження овочів.</p>	<p>Добування бекмезу. Вироби з буряка. Сушіння овочів і масова продукція їх (сушня).</p> <p>Машини й роля їх в утилізації овочів.</p> <p>Вивчення місцевої городньої промисловости.</p> <p>Економічне значіння для сільського господарства.</p>	<p>Ринок. Кооперативи й артлі городників.</p> <p>Союзи кооперативів.</p> <p>Трести (цукротрест).</p>	
	<p>Розгляд нитки. Шматок полотна і його склад.</p> <p>Булка, кондитерські вироби, сухарі. Олія.</p>	<p>Вироби з льону. Ткацтво.</p> <p>Ткацький верстат.</p> <p>Тканина, килими; їх вироби ручним способом.</p> <p>Еволюція ткацтва</p> <p>Утилізація зерна, соломи (борошно різних сортів, брилі, олія).</p> <p>Паровий млин.</p> <p>Олійниця.</p>	<p>Екскурсії на громадський паровий млин, на олійницю, до артлі ткачів. На текстильну фабрику.</p> <p>Профспілка текстильщиків, «піщевиків», землі ж й лісу.</p>	

Матеріал для читання для обох тем відповідно до їх завдання.

3. Здобуток.

Доповіді по окремих темах з ілюстраціями в діаграмах та виробках. Виставка з широким освітленням проробленої праці й здобутого знання.

За комплексною системою переводиться теж революційні свята, що з них найбільше у весняно-літньому періоді є свята 1-го травня. Переводить свята вся школа; загальні збори розподіляють між групами ролі, які й виконує кожна група, згідно з завданням.

Окрім цих більш-менш широких комплексів в процесі праці може виникнути ціла низка коротких комплексів на різні випадки й події оточення; наприклад, велика злива, що попустила й пошкодила город, сад, поле; град, морози в травні, сарана, пошесті, то-що. Звичайно, педагог не може в своїй праці не використовувати їх для того, щоб поглибити та поширити знання, але вони мусять завжди об'єднуватись різними способами з головною темою, з її „стрижнем“.

Шляхом різних ремесел і робіт у саді зноситься потребу голосливих тверджень з галузи математики й природознавства. Їх місце заступають самостійні „відкриття“ дитини.

У тому й була хиба старої школи, що вона сама ілюструвала свої твердження, замість того, щоб дати дітям час і нагоду самим зробити потрібні висновки.

Шевченківська школа — Шевченкові.¹⁾

(З досвіду Київської 1-ої трудової школи ім. Т. Шевченка).

Наша школа має високу честь носити ім'я Т. Шевченка. Шевченко, геніальний поет, великий громадянин, палкий революціонер, є ідейний патрон, надхненний керівник нашої школи. Нам, працівникам першої школи на Україні, яка, разом з правом вести навчання рідною мовою, дістала й право вважати Шевченка своїм патроном, яка *перша на Україні (російській) була живим пам'ятником великому поетові*, хотілося, щоб Шевченко не був тільки нашим патроном, щоб він не тільки прикрашав нашу школу своїми портретами, — *нам хотілося, щоб Шевченко став предметом навчання в нашій школі, щоб діти, знайомлючись з життям і творами Шевченка, можливо глибоко пізнавали його, переймалися його думками й настроями*, — нам хотілося, щоб школа жила заповідями Шевченка, щоб вона була гідна свого великого патрона.

В майбутньому нам вбачалася принадна картинка: діти в нашій школі полюблять Шевченка, зацікавляться його творами, свій живий інтерес до творів Шевченка збережуть і після виходу з школи, утворять молоду, талановиту громаду дослідників Шевченка й зрушать з мертвої точки справу дійсно наукового вивчення нашого найбільшого поета. Ось чому, oprіч випадкових робіт про Шевченка, — наприклад, на лекціях рідної мови, підчас вивчення віршів, — тема „Шевченко“ що-року об'єднувала коло себе

---

¹⁾ Статтю т. Дурдуковського редакція вміщає, як цікаву спробу використати одне з революційних свят для збудування комплексу. В проробленій праці бракує потрібної уваги до моменту антирелігійних настроїв Т. Г. Шевченка, який слід було б використати для антирелігійної пропаганди. Поділяючи думку автора про велике значіння вивчення Шевченкових творів і про доцільність виучування їх за комплексною системою, редакція вважає корисним рекомендувати вчителям-практикам студіювати за тим самим методом свята, — Жовтневої революції, дня 1-го травня, а надто життя й твори В. І. Леніна.

працю всієї школи протягом місяця (звичайно перед роковинами). Бажаючи якомога ширше й з усіх боків розглянути цю велику тему, дати змогу кожному вчителю підійти до неї з погляду свого предмета й кожній дитині, відповідно до її індивідуальних нахилів і здібностей, знайти собі корисну й цікаву роботу, ми не обмежувалися виключно трактуванням Шевченка, як поета й художника, а надавали великого значіння також і тим ідеям, за які боровся Шевченко, і тим заповідям, які залишив він нам, як борець за соціальну правду, як незламний революціонер, jako надхненний пророк щасливого соціалістичного майбутнього.

Таким чином „Шевченко“ ставав темою-комплексом для всієї школи. Учитель рідної мови вивчав кращі приступні, відповідно до віку й розвитку дітей, вірші, робив цілий ряд потрібних до них уваг історично-літературного, стилістичного, граматичного змісту, брав матеріал для своєї біжучої роботи (теорія поезії, стилістики, історія мови, формальна аналіза, граматики) з творів Шевченка, — знайомив дітей з біографією поета, розробляв цілий ряд тем шляхом дитячих рефератів, докладів, інсценувань, оповіданнів, то-що.

Учителі російської й чужих мов мали змогу вивчити шляхом порівняння значіння Шевченка в світовій літературі й місце його серед інших великих поетів, а також зробити спробу перекладів з Шевченка на інші мови.

Учитель культурознавства й керівник політосвіти брав на себе завдання вивчити історичні умовини життя й праці Шевченка, різні впливи на нього, зробити потрібні уваги до його історичних творів, розглянути й оцінити ідеї й ідеали Шевченка, як найкращий матеріал для піднесення революційного настрою серед учнів, запалити в дітях Шевченковим огненним словом огиду до всякого деспотизму, тиранства й експлоатації, разом з цим виховати в них класову пролетарську свідомість, революційний запал і здатність до боротьби.

Учитель краєзнавства знайомив дітей з тими місцевостями, де жив і працював Шевченко і про які він писав в своїх творах, малював мапи до його творів і життєпису. Учитель природознавства зупиняв увагу дітей над тим, як Шевченко розумів і ставився до природи взагалі та до окремих її з'явищ (частини року, дня, ліс, поле, садок, море, річка, домашні тварини, звірі, птахи, квітки й т. и).

Учитель математики й фізики зробив цілий ряд цікавих завданч і діаграм та кривих з життя Шевченка та міг виготовити діапозитиви до чарівного ліхтаря. Учитель малювання й ліпки брав теми для своєї біжучої роботи з життя й творів Шевченка.

Учитель співів і музики знайомив дітей з кращими зразками вокальної й інструментальної музики на слова й теми з Шевченка, а також викликав їх на власні творчі спроби в цьому напрямкові.

Звичайно, не вся ця робота в намічених мною формах і розмірі пророблялася обов'язково й що-року. Для більшої ясности й конкретности я зовсім відокремив тут роботу кожного вчителя, — в практичній шкільній роботі так не було й не могло бути. Всі вчителі об'єднувались у своїй праці в предметових комісіях, намічали, відповідно до бажання й сил дітей, якісь питання з великої теми про Шевченка, порозумівались між собою й працювали разом, допомагаючи один одному, доповняючи один одного. Така об'єднана, спільна робота викликала живий інтерес у дітей, давала їм певне теоретичне й практичне задоволення, підносила їх настрої, який досягав свого найвищого напруження підчас закінчення праці, перед святом.

Що-року ми міняли матеріал для роботи: то ми звертали головну увагу на біографію поета й розробляли її по різних класах, поділивши на певні частини; то зверталися до вивчення творів Шевченка по періодах або по формах (епос, лірика); то зосереджували увагу на окремих творах і по змозі повно й всебічно (ідея, зміст, форма) розглядали їх; то, нарешті, працювали над виясненням головних мотивів (соціальних, політичних) творчости Шевченка. Що-року наслідком такої праці над творами Шевченка з'являлися й певні теоретичні знання, і певні настрої, і певні матеріали дитячої творчости, які переховується в нашому шкільному музеї.

У нас зберігається дитячі роботи, присвячені Шевченкові, починаючи з першого року існування школи (з 1917 р.), але ми обмежимося характеристикою дитячих праць тільки за останні 3 роки (1921-1923 р.). За цей час до шкільного музею вступило коло п'ятидесяти дитячих журналів, цілком або частиною присвячених Шевченкові, та коло тисячі окремих дитячих малюнків на різні Шевченківські теми, не рахуючи обгорток, ілюстрацій в різних журналах, аплікацій, програмок та численних плакатів.

Значна частина всіх цих журналів (13 колективних і 10 індивідуальних) являють собою не що інше, як старанно переписані й ілюстровані вірші Шевченка. Такий характер мають особливо журнали перших груп, але 1921 р. таку роботу пророблювали й учні старших груп.

Яка-ж мета й користь таких журналів? Чи не занадто механічна, нецікава, позбавлена зовсім творчого елементу така робота? Звичайно, в такій роботі може бути чимало механічного, навіть нудного для дитини. Але механічною стане така робота тільки тоді,

коли вчитель не подбає про те, щоб зацікавити дітей в ній. Вчитель повинен перше, ніж дати таку роботу, збудити в дитині інтерес до творів Шевченка, так вплинути на неї, щоб вона самостійно прочитала „Кобзаря“, самостійно-ж й свідомо вибрала в нього або (в 1-й групі) з пропонуваного учителем уривків те, що їй найбільше подобається. В цьому свідомому читанні й виборі безумовно вже є чимало самостійного, до деякої міри творчого елемента, — це вже зовсім не нудна й не механічна робота.

Ще більше самостійности й творчости виявить дитина, ілюструючи улюбленого вірша або уривка. Ці ілюстрації покажуть, як і наскільки правильно розуміє дитина те, що їй подобається з творів Шевченка, поскільки вона розвинена розумово й естетично. Часто трапляється, що дітям різного віку подобаються однакові вірші. Порівнюючи ілюстрації до цих віршів, зроблені меншими й старшими дітьми, наочно бачиш, як різно вони їх розуміють, як з кожним роком поглиблюється розвиток і розуміння дитини. На підставі зробленого нами досвіду ми більш-менш ясно уявляємо собі, що можна дати дітям різного шкільного віку з творів Шевченка. Але ми далеко не вичерпали всього того, що дають ці неначе-б-то зовсім механічні роботи для зрозуміння психології маленького читача „Кобзаря“. Ці матеріали ще чекають свого пильного досвідченого дослідника.

Зміст інших Шевченківських дитячих журналів, складених учнями й молодших (починаючи з II гр.), і старших груп, дуже різноманітний. Тут ми зустрічаємо багато матеріалів, присвячених біографії Шевченка: коротенькі біографії, хронологічні таблиці, вільні оповідання на теми з життя Шевченка (дитинство, сирітство, гірка наука); спроби більш менш повно й науково, на підставі певних джерел, освітити різні моменти Шевченкового життя (процес, тюрма, заслання, останні роки життя). Тут є чимало власних дитячих оповідань, написаних на той або інший вірш Шевченка, чи на окремий вираз у нього; оповідань по аналогії. Тут знаходимо цілий ряд рефератів, де діти вияснюють основні мотиви творчости Шевченка (мати, сирота, наймит, кріпацтво, пани, глитаї, експлуататори робочої класи, царі й бюрократи, головні заповіді Шевченка, кого й за що любив і кого й за що ненавидів Шевченко, головні настрої Шевченка, поет і поезія по Шевченку, життя по Шевченку, наука, правда, любов, помста, всепрощення Шевченка, Шевченко й соціалізм, Шевченко й сучасність, соціальні погляди Шевченка, Шевченко-революціонер і т. д.). Тут бачимо спроби розглянути з усіх боків головні твори Шевченка, («Сон», «Кавказ», «Послання», «Юродивий», «Відьма», «Наймичка», «Невольник», «Гайдамаки», «Іван Гус» і

инші), проаналізувати їх з боку ідеї, змісту й форми, подивитись на них з погляду історії й сучасності. Деякі молоді автори захоплюються формальною аналізою окремих творів Шевченка й питаннями поезики Шевченка. З великим інтересом діти інсценізують поеми Шевченка й дрібніші вірші, складають власні пієски на окремі епізоди з життя Шевченкового, на мотиви з його творів, вигадують шаради й т. д. Нарешті, серед дитячих творів у цих журналах ми зустрічаємо чимало віршів, оповіданнів, присвячених Шевченкові.

Так, дуже коротко, в занадто загальних рисах можна схарактеризувати зміст літературних журналів.

Але, oprіче цих журналів, є ще й наукові журнали, де теж знаходимо дитячі роботи про Шевченка й його твори. Молоді історики говорять про те, як Шевченко ставився до історичного минулого України, досліджують історію Кирило-Метод. брацтва, селянські рухи й повстання на Україні за Шевченківських часів, дворянську культуру в Шевченківську добу, вияснюють історичну правду в «Гайдамаках», у «Невольнику», у «Відьмі»; пишуть до Шевченка відповіді на його «Посланіє» від сучасних юнаків; малюють жахливі картинки турецької й кріпацької неволі, панської, царської сваволі, що про них оповідає в своїх творах Шевченко. Математики дають цілий ряд цікавих і досить складних діаграм і кривих, напр.: діаграми життя Шевченка, хто з композиторів написав скільки на слова Шевченка, — скільки віршів написав Шевченко кожного року й скільки рядків, — скільки було мені років, як я вперше познайомився з Шевченком (на підставі анкет, проведених членами математичного гуртка в школі), — який перший вірш Шевченка я прочитав, — які вірші Шевченка я люблю й які знаю.

В журналах гуртків чужих мов (німецької та французької) знаходимо кілька перекладів творів Шевченка, зроблених учнями за допомогою вчителів, також доклад про те, як ставилася до Шевченка закордонна німецька критика. Співаки й музики наші знайомилися з кращими музичними творами до «Кобзаря» й в своїому органі — «Весняні співи» — і в «Загально-шкільному журналі» присвяченому Шевченкові, торкаються таких тем: «Шевченко й музика», — «Шевченко в українській музиці», — «Шевченко й народня пісня». Художники, oprіче цілого ряду цікавих з боку ідеї, композиції й виконання, обгорток, ілюстрацій до журналів (картини, орнаменти, заставки, початкові літери), аплікацій плакатів, програмок до свят, — кілька раз зупинялися на темі: «Шевченко, як маляр».

Тут не вичерпано й десятої частини різноманітного й багатого змісту дитячих журналів. Всього, на жаль, тут зробити не можна. Але мені здається, що всеж-таки я мушу додати ще деякі пояснення. На мою думку, різноманітність матеріялу, яку помічаємо в дитячих журналах, свідчить про те, що тому: — «Шевченко» — в нашій школі розробляється так широко, всі діти можуть при такій постановці роботи знайти таке повне задоволення своїм індивідуальним здібностям і нахилам, що в так організованих роботах діти можуть і дійсно виявляють дуже багато самодіяльності й творчости. Ближче знайомство з роботами, які поміщено в дитячих журналах, говорить про те, що діти досить добре знають біографію й твори Шевченка, — що вони розуміють ідейний бік його творів, — що вони проймаються його ідеалами, такими близькими нашій сучасності, — що вони вміють працювати й охоче, з великим запалом та задоволенням працюють, — що, опрацьовуючи Шевченківський матеріял, вони розвиваються й розумово, й політично, й естетично.

Опріч журналів та газет, присвячених Шевченкові, в нашому музеї переходяться до тисячі різних дитячих малюнків, (з I до V групи), які ілюструють або цікаві для дітей моменти з біографії Шевченка (більшість), або інтересні епізоди з різних його творів. Звичайно, всі ці малюнки не мають майже ніякої художньої вартости. Ані вчитель, ані діти й не ставили своїм завданням утворити щось артистичне, щось художньо закінчене, — таке завдання було-б не підсилу дітям та й, можливо, суперечило-б самій основній ідеї трудової школи. Дитячі малюнки, не вважаючи на їх часто примітивну, «дикунську» композицію й форму, дуже багато дають коштовного матеріялу для зрозуміння психології дитини взагалі й дитини маляра зокрема. Поза цим загальним значінням, дитячі малюнки на Шевченківські теми виразно свідчать про те, оскільки ясно й в яких конкретних формах уявляють собі діти життя й творчість Шевченка; свідчить, що він їм зрозумілий, близький, що вони полюбили його. Малюнок малої дитини, яка ще не вміє як слід висловлювати своїх думок, часто більше й ясніше говорить, ніж її безсиле слово. Малюнки наших дітей, що про них мовиться мова, не вважаючи на всю свою незакінченість з художнього боку й фантастичність, далекість од реальної й історичної правди, голосно говорять про те, що діти люблять і розуміють Шевченка, що в їх роботі помічається багато захоплення й творчого елементу (вибір теми, композиція).

Особливо підноситься й напружується настрій дітей, найбільш кипить і шумує в енергійній праці школа в останні дні перед шкільним святом. Я дуже люблю ці дні, люблю бачити своїх ми-

лих дітей такими серйозними, заклопотаними, працьовитими, здатними на саможертви для загального інтересу. Втомляюся й нервуюся я сам не менш, як і діти, але все-ж люблю ці дні, бо надаю їм великого виховуючого, педагогічного значіння.

Коли взяти на увагу, що кожне дитяче свято в нашій школі являється підсумком довгої, напруженої роботи дітей над певною темою, що свято не є тільки забавка, а в значній мірі відчит перед усією школою й громадянством, — момент радісний, але й серйозний; що діти дуже люблять свою школу, дорожать її доброю славою, — то піднесений первовий настрої дітей стане цілком зрозумілий. Зрозуміла також і велика радість дітей, коли свято пройде гарно, коли все виконано, як слід, як бажалося. Не обходиться й без маленьких трагедій: коли що не вийде добре, діти хвилюються, сумують, навіть плачуть; з властивою їм безпосередністю й запалом нападають на винуватих. Доводиться немало вмовляти й переконувати дітей, щоб заспокоїти їх, щоб вирівняти їх відносини, щоб підняти підупалий дух винуватців.

Я вважав-би свою роботу незакінченою й неповною, коли-б обмежився тільки музейним матеріалом та поясніннями до нього й нічого не сказав про те, що робили діти до свята Шевченка цього року.

Відповідно до настроїв й бажання дітей, цього року ми зупинилися на темі: «Шевченко — борець проти соціальної неправди». Нам хотілося змалювати перед дітьми трагічну боротьбу Шевченка з кріпацтвом, панством, експлоатацією робочої класи, з царизмом. Цей мотив об'єднував всю роботу школи, починаючи від першої й кінчаючи сьомою групою. Звичайно, він бренив далеко не з однаковою повнотою, силою й запалом у працях малих та старших дітей. Пригадуючи й вивчаючи головні моменти з біографії Шевченка, діти з найбільшою увагою й пошаною ставилися до тих фактів, які виразно говорять про невпинну й непримириму боротьбу Шевченка з соціальним злом і про тяжкі вари, що спіткали поета за цю боротьбу. Читаючи «Кобзаря» й завчаючи вірші з нього, учні особливо спинялися й розбирали ті вірші, в яких малюється боротьбу Шевченка з царизмом, кріпацтвом і панством («Сон», «Послання», «Кавказ»...). Ці вірші розглядали не тільки, як твори чисто літературні, але й як історичні й політичні пам'ятники. Їх опрацьовувано на лекціях рідної мови, а також і на лекціях культурознавства й політичної грамоти.

Наслідком спільної, наперед обговореної роботи вчителів рідної мови, культурознавства й політосвіти з'явилось дуже багато дитячих рефератів, докладів, інсценувань, пісок. Ось най-

головніші з них: «Шевченко революціонер», — «Соціалні погляди Шевченка», — «Погляди Шевченка на царів та бюрократів», — «Під вражінням Шевченка» (ідеї й ідеали поета), — «Кріпацтво у Шевченка» (багато робіт на цю тему), — «Мати у Шевченка» (у звязку з днем робітниці), — «Село в творах Шевченка», — «Сирота в Шевченка», — «Творчість Шевченка в останні роки його життя (1859-1861 р.)», — «Формальна аналіза «Посланія», — «Мати кріпачка» (пієска на 3 д.), — «Дитинство кріпака» (пієска), — «Канальські роботи» (пієска на 3 д.), — «Дума з Невольника» (інсценування), — «Відважний гопак» (казка про Шевченка), — «Пан та повстанці» (байка на мотив Шевченка); далі, вірші, присвячені Шевченкові; дуже багато оповіданнів на мотиви й окремі вирази Шевченка, а також по аналогії до його творів.

До цих робіт треба ще додати праці гуртків «Сон» (пієска політ-гуртка), — «Суд над Яремою Галайдою» (історичний гурток) — «Шевченко й діти» (пієска драм-гуртка), — «Гірка доля» (пієска на мотив вірша), — «Зійшлись, побрались, поєднались»... — драм-гурток, — «Погляди Шевченка на поета й поезію» (в порівнянні з іншими поетами — літер.-гурток), — «Шевченко й Некрасов» (російськ. гурток).

Вважаю потрібним зробити уваги до деяких з помічених дитячих робіт. «Кріпацтво у Шевченка», — цю тему було розбито на цілий ряд дрібніших: «Праця кріпаків», — «Катування кріпаків», — «Пан програє кріпака в карти, або міняє на собаку», — «Помста кріпаків» і т. д. Цю тему розробляли переважно середні групи; до цієї теми належать і пієски: «Мати кріпачка» (за основу взято вірш — «На панщині пшеницю жала»); — «Дитинство кріпака» (на мотив з «Варнаки»); казка «Відважний гопак» (Шевченко в образі казкового лицаря, що бореться й гине в боротьбі з лютим змієм-панством, кріпацтвом); байка «Пан та повстанці» (помста лютому панові). «Канальські роботи» — пієска на мотив з «Сна»: I дія — козак прощається з родиною; II д. асамблея за часів Петра I; III д. жорстокі канальські роботи й катування робітників; — праця вимагала від учнів багато часу, щоб вивчити епоху Петра I (політичне становище, соціалні стосунки, побут). «Сон», пієска політ-гуртка, складена з глибоким піднесенням і ліризмом (протест проти економічної й політичної неволі, проти панів і царів, — на мотив «Сна» Шевченка); суд над Яремою Галайдою, — цю роботу історичний гурток уже давно задумав і опрацьовував (голоси за і проти Галайди представників різних клас населення, різних національностей, істориків і суд на підставі всіх цих матеріалів).

Теми для всіх цих робіт діти вишукували або самі, або за допомогою вчителів, — розробляли теми самостійно по джерелах, які пропонували вчителі, — працювали або індивідуально, або колективно (переважно), або поєднували індивідуальну роботу з колективною (один напише, а колектив доповнить і виправить, чи колектив дасть загальний ескіз, а хтось один розробить його).

Треба ще сказати кілька слів про працю наших художників, співаків, майстрів, редакторів, хазяїнів, хазяїнок і членів загальношкільного комітета.

Малі художники намалювали коло трьох сот малюнків до різних творів Шевченка, якими прикрасили свої класи, журнали, окремі роботи й молодший коридор, а також зробили кілька десятків плакатів на слова Шевченка. Старші художники дві картини аплікації на слова Шевченка: «І тут степи, і там степи...», виготували коло сотні програмок до свята, розмалювали газету і художній додаток до неї, кілька плакатів, журналів, а, головне, подарували школі дуже гарні декорації (ліс і хата), над якими працювали коло десяти днів. Співаки (хор) вивчили кілька нових пісень (між иншим, таку капітальну річ, як «Іван Гус» Лисенка) і повторили багато номерів свого торішнього репертуару. Члени музичного гуртка вчили акомпанімент для хора («Іван Гус», — «Хор бранців» і т. д.), а також працювали над складанням музики до пієси «Сон» (появлення покритки, декабристів і Полуботка з козаками). Майстри (наші столяри, члени сценічної комісії і столярського гуртка), багато праці поклали на те, щоб вчасно виготувати й поставити та приладнати на сцені декорації.

Поруч з майстрами працювали й наші електротехніки (члени фізичного гуртка), — вони проводили електрику на сцену, мудрували над різними світовими ефектами, для пієски «Сон», приладнювали чарівний ліхтар, робили спроби з новими, самими членами фізичного гуртка зробленими діяпозитивами з життя Шевченка. Редактори газети й загальношкільного журналу, присвячених Шевченкові, енергійно збирали потрібні матеріяли, редагували їх, вели переговори з авторами, художниками, кооператорами (щоб дали паперу, фарб, ручок, пер, чорнила, картону на обгортку) і переписувачами; дбали, щоб їх видання вчасно побачили світ.

Хазяїни закупували й доставляли потрібний для сцени й прикраси помешкання матеріял, допомагали майстрам і хазяїнкам. Хазяїнки плели гірлянди з ялинки, обмітали й обтирали кожную картину, кожен плакат у залі й на коридорах, прикрашали сцену, коридори, вітрини, мили двері й підлогу. Члени загальношкільного комітету учнів або безпосередньо приймали участь у ро-

боті тої чи іншої організації, або слідували за роботою окремих (особливо молодших) груп, давали їм пораду, допомагали й взагалі дбали про те, щоб усе було, як слід.

На святі цього року, яке відбулося 8 березня, у нас читали доклади про жінку в творах Шевченка, про Шевченка-революціонера, декламували (колективно, індивідуально) вірші Шевченка й власні, присвячені Шевченкові, виставляли інсценіровки й пієски, робили ритмічні рухи під читання віршів Шевченка), співали композицію на слова Шевченка й революційні пісні. Після свого свята наші діти приймали ще участь в районому святі (Лук.-робітн. театр-клуб) і в святі, що уряжав наш Місцком (Клуб робітників нар.-зв'язку).

Закінчуючи свою замітку, я хочу сказати, що тема: «Шевченко» — одна з найулюбленіших і найцікавіших, як для учнів, так і для вчителів нашої школи; що ця тема що-року утворює особливо піднесений робочий, творчий настрій, що вона дає найкращі наслідки. Мені здається, що тема: «Шевченко» що-року буде поглиблюватись і, відповідно до життя, так-би мовити, революціонізуватись; що вона ще надовго, на багато років, збереже всю свою силу й все своє велике виховуюче значіння. І справді не багато є тем сучасніших, конкретніших, ширших, що так захоплювали-б дітей, так впливали-б на них. Вона дає так багато дорогого конкретного, фактичного виховуючого матеріалу: скільки скаже дитині гірке дитинство-сирітство геніяльного кріпака-поета, як вплинуть на учня жорстокий царський суд над Шевченком і нелюдські муки його на засланні; який чарівний образ поета, борця за правду, за робочий люд, поета-оборонця покріпачених, покривджених, забитих царською тиранією, поета-мученика за свої незламні переконання,— такі близькі, рідні нашій сучасності,— вималюється перед учнем, коли він добре ознайомиться з життям Шевченка. Звичайно, всі ці вражіння ще поглиблюються після вдумливого читання «Кобзаря».

Тема «Шевченко» настільки широка, що нею можна зацікавити і маленьку дитину, і майже юнака-учня. Ця тема може об'єднати всю школу роботою й певним настроєм, а такі моменти дуже потрібні й цінні в нашій сучасній шкільній праці... Що-року вона мусить об'єднувати не тільки всіх дітей кожної школи, але й усі школи на Україні. Ростає, поглиблюється, оновлюється, перетворюється, підноситься наше життя, а разом з цим росте, поглиблюється, підноситься й величній образ Шевченка, поета-пролетаря й поета пролетарів, поета-борця, революціонера,— росте й поглиблюється розуміння Шевченка та його великих,

вічних заповітів. Нехай-же цей образ освітлює шлях нашої новій, трудовій школі, нехай гріє наших дітей, веде їх за собою в те світле царство майбутнього, коли по всьому світу —

„Спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті“...

Коли по всій... „Оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі».

Як-найбільше різноманітності в практичному досвіді й як-найбільше вивчення його.
ЛЕНІН.

Перед Шевченківськими днями.

(З життя II групи Київської 1-ої трудової школи ім. Шевченка, за 1924 рік)

Якось на початку місяця лютого перебігали ми з дітьми з одного будинка нашої школи до другого: там ми граємось та робимо ритмічну гімнастику. На дворі порохив сніжок. Діти весело щebetали, кидалися на ході сніжками... Ось і двері нашої залі. Відчиняє їх старий дід, Андрій Варфоломівич Шевченко — наш шкільний сторож¹⁾. Він завжди привітно зустрічає нас. Здоровкаємось...

— Діду, чи пам'ятаєте ви Тараса Григоровича? — питаю. Діти притихли...

— Оце, спитали! А чому-ж не пам'ятати? — ніби образившись, у відповідь запитує мене дід. — Скільки разів з ним їздили з Кореуня до Керелівки! Як-то не пам'ятати? — кидає дід, повернувши ключа в замкові й розчинивши нам двері. Діти ввійшли в кімнату. Дід пішов до себе.

— Невже-ж наш дід бачив Шевченка?

— Де-ж він міг познайомитися з Тарасом Григоровичем?

— Це дід шуткує, певно! — посипались зі всіх боків запитання, догадки.

— Ви помітили, — кажу, — що він навіть розсердився! Отже — не жартує дід.

Напі розмови, що їх перервала на час учителька ритміки, знов поновилися, коли ми поверталися до класи. Діти зацікавилися; а я був дуже задоволений, що мов випадкове запитання до діда-сторожа порушило тему, що до неї як-раз вчасно було приступити: наближалися вже Шевченківські дні...

Напі розмови про Шевченка зосереджувалися біля діда, біля торішнього святкування Шевченківського: діти згадували

---

¹⁾ Син відомого Варфоломея Шевченка, про якого так багато згадує Т. Шевченко і з яким він листувався.

те, що робилося; нагадували вірші, що їх вчили торік, пієси на святі, дещо з життя поетового й т. ин. З розмов я побачив, як багато діти забули, і як мало ще вони знають Шевченка. Треба було знов починати майже з початку. Роботи було багато, а часу — мало. Я знав, що інші групи вже розпочали працю.

Ми вирішили з дітьми відсунути на деякий час всі інші свої роботи й віддатися виключно Шевченкові.¹⁾ Як і завсідни, ми муіли намітити хоч коротенько план своїх работ, поставити собі завдання: що й як зробити до свята. Зробили невеличку нараду; на ній діти вже ставили конкретні завдання. Найясніше було нам усім видно, що треба познайомитися з життям Шевченка. Цю роботу ми вирішили почати завтра-ж. Але треба було детально все обговорити, обсудити. Нарада доручила класному комітетові розробити план работ, звязаних з Шевченком. Члени комітету муіли подумати й занотувати свої міркування, щоб завтра на засіданні комітету спільно дати певні завдання класи.

Вже сьогодні, збираючись оце зараз додому, вони радяться проміж себе, дещо запитують в мене, вже тепер говорять, що треба зробити.

— Скажеш на зборах, — коротко відповідаю я. Найбільше тут роботи голові та писареві, — і біля них зібралися комітетчики. Господарі та господині дивляться на стінки класи й щось міркують; про щось шепочуться й наші художники. З свого-ж боку я просив дітей подбати, щоб всі мали „Кобзаря“, бо, певно, прийдеться на деякий час нашу книжку для читання залишити. Приємно було почути, що в значної більшості є „Кобзар“.

Готуючися ввечері до завтрашнього дня, найбільшу увагу віддаю я майбутнім зборам. Від них бо, від настрою, з яким пройдуть вони, в значній мірі залежатиме вся робота. Я мушу не покладатися цілком на дітей, мати свій план, свої завдання. Збори роблять діти, але непомітно мушу керувати дитячими думками, дитячею працею — я. Отже, не з порожніми руками треба йти на збори мені. Я певен, що збори будуть цікаві, — це помітно було вже сьогодні з тівєї уважності, з якою поставилася до теми група й члени комітету. Але можливо, що

---

¹⁾ Крім систематичних работ з арифметики, хоча тема про Шевченка давала деякий матеріал і для рахування (правда, небагатий і примітивний). Напр: Скільки років Шевченко був кріпаком, скільки — в неволі, на волі; скільки — минуло від народження, від смерті; скільки верстов від Київа до Полтави, Москви, Ленінграду й т. ин.

збори поставлять маленькі або дуже важкі завдання. І ось тут незначна моя допомога, якесь слово, друге викличуть цілий рій пропозицій. Треба допомогти дітям, але так, щоб їм здавалося, ніби все роблять вони самі, ніби то все — їхня праця.

І я розроблюю детально план работ. Я певен, що багато й багато з того, що намічу оце зараз я, запропонують і діти. Мені прийдеться лише дещо додати. В нас якось думки йдуть одними шляхами: мабуть, спільне наше життя привчило нас однаково мислити. Іноді я дивуюся, — як часто-густо ми навіть одними словами думаємо. Часто ті завдання, які записано в моєму щоденникові, діти буквально тими-ж словами, але цілком самостійно, ставлять в класі — чи то на лекціях, чи на зборах.

Як я й чекав, на другий день інтерес до Шевченка в групі великий, — вже, навіть майже всі принесли „Кобзаря“. Починаємо день з життєпису Шевченкового. Початок дуже цікавий: дитячі роки Тараса. Моє читання й оповідання перебивається запитаннями. Дехто з дітей сердиться: нащо перебивають? Але роз'яснення й відповіді на запитання зацікавлюють і цих — сердитих. (Не знаю, — може, таких роз'яснень серед оповідання й не слід-би робити, але мені в такому ході роботи подобається те, що тут з оповідання робиться жива, спільна розмова).

Кінчаю на перший раз смертю матери Шевченкової. Після мого оповідання продовжуються різні запитання, розмови. Найбільш цікавлять дітей „залізні стовпи“, що на них ходив дивитися Тарасик. Тут розпочалися цікаві спогади, хто й як собі уявляв змалечку „край світа“. Прийшлося обережно спинити дітей, запропонувавши їм записати дома свої спогади, коли вони цього хотять. (На другий день вони подали мені багато оригінальних оповідань — свої дитячі догадки про „край світу“).

Щоб перевірити, оскільки гарно діти зрозуміли оповідання про дитячі роки Шевченка, я запропонував їм змалювати щонебудь з того, що вони почули. Діти вибрали окремі моменти з дитинства Тараса й намалювали. Малюючи, вони не могли стриматись, щоб не висловлюватись. А дехто просто в півголосу оповідав цілі сценки з життя Тарасика. Малюнки було підписано, — напр., — так:

„Катруся хазяйнує“

„Тарасик на леваді“

„Малий Тараско шукає краю землі“

„Залізні стовпи“

„Чумаки везуть Тараса додому“

„Тарас слухає діда“

„Дід оповідає про гайдамаків“ і т. д., і т. д.

Найвдаліші теми малюнків виписую на дошку. Декілька типових малюнків ми розглядаємо та розкладаємо їх в певному порядку і по цих малюнках оповідаємо життя маленького Тарасика. Оповідання виходять вільні, красиві. Всі діти хочуть висловитись, і я пропоную кожному з дітей записати те, що намальовано. Теми — на дошці. Пишучи, діти, як і звичайно, запитують, — як те або инше слово написати, перенести; радяться, який знак поставити. Інші пробують свою думку спочатку висловити вголос.

— Я так напишу:...

— Добре!

Скінчили. Тепер я хочу закріпити здобуті сьогодні факти з життя Шевченка. Пишу на дошці: Тарас Григорович Шевченко народився в с. Моринцях на Київщині 1814 року, 25 лютого.

Діти списують це в свої зошити.

Після цього декотрі діти витягають з парт „Кобзарі“ й просять що-небудь читати з „Кобзаря“. Але вже мало часу... Тай ще не всі принесли „Кобзарі“... Миримося на тому, що читаємо перші два куплети „Заповіту“. Співаємо їх. На цьому поки-що кінчаємо. Діти йдуть додому. Залишаються тільки члени клас. комітету на збори.

Коли все заспокоїлось, я сідаю на задню парту, а голова відкриває збори. Повістка — підготовка до Шевченківських днів.

Трудно пригадати всі деталі цих зборів. Одно лише можна сказати, що вони були активні, творчі, цікаві. Майже всі висловлюються, подають багато думок, проєктів, планів. Одно пропонує, друге заперечує, критикує. Часто й я беру слово, щоб підтримати цікаву думку або відхилити що-небудь, може, й цікаве, але нездійсниме. В результаті маємо такого протокола:

Протокол № 10.

27 лютого, в середу, відбулися збори класного комітету. Ухвалили: 1) Треба вибрати комісію, щоб керувала роботами до Шевченківського свята. 2) Обрати комісію на загальних класних зборах з п'яти хлопців і трьох дівчат. 3) Всі малюнки, що зробимо до свята, наліпити й вивісити або в класі, або на коридорі. 4) Скласти журнал. 5) Написати життєпис Тараса Шевченка. 6) Зробити плакати про Шевченка. 7) Зробити проєкт (конкурс — Ю. Т.) везерунків до плакатів. 8) Зробити з глини погруддя Шевченка та різні картини з його життя. 9) Всі діти зроблять собі „кобзарикі“. 10) Прибрати класу. 11) Виставити яку небудь пієсу. 12) Прочитати життєпис Шевченка. 13) Кожен учень вивчить новий вірш Шевченка. 14) В класі прочитати

великий твір Шевченка. 15) Запросити до класи нашого сторожа діда Андрія Варфоломівича Шевченка, що бачив Шевченка, щоб він розказав нам про Тараса Григоровича.

Ось і план робіт для вивчення й вшанування Шевченка. Далі, — в процесі роботи, — план, певно, трохи мінятиметься: дещо відпаде, дещо додасться. Але ми вже маємо певні завдання. Оці завдання ми обміркуємо на клас. загальних зборах і вивісимо на класній вітрині й будемо ними керуватися в своїй роботі.

Протокол наш тільки коротко відбиває наші постанови. Писар не міг всього докладно записати, — він ще малий. Але я подбав про те, щоб у своєму щоденнику занотувати все детальніше. Хочу й зараз дещо додати до протоколу, дещо трошки пояснити. Наш Шевченківський збірник має поділятися на дві частини: перша — це вірші Шевченка, що вивчать і переписують та ілюструють діти, друга — дитячі вільні оповідання на теми про життя Кобзаря. Крім того, туди ввійде коротенький життєпис Шевченка. П'ять учнів взяли на себе скласти такий життєпис. Плакати буде зроблено на слова з „Кобзаря“. Крім того, ухвалено думку зробити плакат-таблицю з хронологічних даних життя Шевченка. Вірші, що мають вчити, діти виберуть сами, але будуть радитися з учителем. В свої „кобзарикки“ діти вмістять ті вірші Шевченка, які найбільш їм вподобаються. Ілюструють їх.

Ця робота для ознайомлення й вивчення Шевченка забере весь наш час (класна й клубна робота).

Найближчий день починається читанням протоколу комітету. Класа затверджує його після обговорення, роз'яснень та маленьких поправок. Обираємо комісію й приступаємо до роботи. Всі хочуть читати „Кобзаря“. Відповідно до бажання дітей ми зупинилися на „Сові“. Про цей твір ми довго з дітьми розмовляли в процесі читання. „Сову“ ми читали, вчили напам'ять, декламували, читали уривки з неї гуртом, виписували красиві вирази, нові слова. Пропівали колискову пісню „Е-е... лю-лі...

Питала зозулі“...

Співали на мотив звичайних колискових пісень. Робили до читаного твору ряд малюнків. Я запропонував під малюнками робити відповідні виписки з „Сови“. Ось які підписи знайшов я:

1) До півночі колихала.

2) В хаті, як у раї;

До світа співала:

А я, сину, на покуті

Е-е лю-лі...

Тільки поглядаю.

3) А тимчасом

4) Пішла вона до сусідів

Батько умирає...

Поради просити.

Осталася удовою.

- 5) Пішла в найми, не минула
Лихої пригоди.
І день і ніч працювала.
- 6) І синові за три копи
Жупанок купила,
Щоб і воно — удовине —
До школи ходило і т. ин.

Ця робота взяла в нас багато часу, тижнів півтора. В кінці, коли вже твір зробив своє вражіння на дітей, ми навіть робили деякі граматичні вправи (вибирали імена, прикмети, дії; виписували їх; спостерегали зміну слів і т. д.)

Одночасно діти вчили й окремі вірші Т. Шевченка й декламували їх в класі. Декотрі з цих віршів потім було читано на шкільному святі. А до віршу „На розпутті Кобзар сидить“ вивчили мотив Я. Степового.

Разом з тим ми що-раз—далі, потрошку читали біографію поета. Ця робота йшла по наміченому в перший день шляху (малювання, усні оповідання, розмови, письмнні компонування). Найцікавіші теми з оповідань про життя Шевченка, що поставили собі й розробляли діти, такі:

Тарас і Степанко. — Мачуха Тараска. — Москаль ночує в Шевченків. — Як Тараса бито за москалеві гроші. — Березова каша в дяка. — Шевченко читає псалтир над покійником. — Маляр дивиться на руку Тараскові. — Тарас пасе отару. — Тарас на кухні в пана. — Маленький маляр розглядає в куцах малюнки. — Шевченко в пана. — Шевченко цілує „відпускну“. — Шевченко пише вірші. — Шевченко й Мартос (Мартос знаходить вірш Шевченка. Ю. Т.). — Селяни читають першого „Кобзаря“. — Шевченко над Дніпром. — Свято в Шевченка (нова лямпя. Ю. Т.). — В казармі. — Цар Микола пометився. — Тарас Григорович під вербою дивиться на море. — Воля. — Шевченко в матусі Костомарова. — Зустріч Шевченка з Миколою (Костомаровим). — Шевченко на Україні. — Шевченко й діти — Смерть Шевченка.

Підчас вивчення життя Т. Шевченка та його творів діти зацікавилися кріпацтвом, долею кріпаків, долею салдата; приходилося вести розмови, вибирати для ілюстрації потрібні вірші, потрібні місця з віршів Шевченка. Ці вірші пробуджували в дітях гнів проти людської неправди, викликали обурення проти гнобителів, панів, царів.

Ще більше після цього діти розуміли настрої Шевченка, ще більше вони його полюбили.

— Чом не можна було тоді скинути царя?

— Чом терпіли кріпаки? — запитують діти.

Тепер вже їм ясним робиться все значіння революції. Підчас цих розмов і вирішено було вибрати для плакатів такі слова Шевченка:

1) „Борітеся — поборете!“	2) „Обніміте, брати мої, Найменшого брата!“
3) „Чи є що краще, краще в світі, Як укупі жити?“	4) „Поховайте та вста- вайте, Кайдани порвіте!“

Ще з більшим піднесенням співали тепер діти ці останні слова „Заповіту“.

Ось дійшли ми до того місця життєпису, де Шевченко просив Варфоломія Шевченка купити йому шматок землі над Дніпром.

Тут вже ясно стало, що про це мусить розказати нам дід сторож. Побігли. Прийшов дід. Радісно зустріли його діти.

— Розкажіть, діду, про Тараса Григоровича та про свого батька! —

Дід ще дитиною бачив Шевченка й оповідав про те, що найбільш цікаво нам: про те, як великий поет купив йому, ще малому Андрійкові, дудку; як вони з Корсуня (де жив Андрійків батько й перебував тоді Т. Шевченко) разом їздили до Керелівки; як Шевченко малював у Корсунському панському садку; як Шевченко любив ходити по-над кручами та співати і яких пісень; як попала мати Андрійкова всі рукописи Шевченка, коли його було десь біля Черкасів заарештовано; як Андрійко їхав у Києві на „дрогах“ біля труни небіжчика Кобзаря; як дівчата в Каневі везли труну.

Це все дрібниці, одначе-ж вони просто, але цікаво розказані дідом, зробили на дітей велике вражіння. Коли дід скінчив, діти робили йому запитання. Дуже дякували вони дідові, виражаючи його з класи. Це відвідування було записано в нашому щоденникові. З'явилася також замітка (наших кореспондентів) у шкільній газеті.

Вивчаючи життя Шевченка, діти розпитували докладніше й про краї, куди було його заслано. Прийшлося торкнутися географії. Розглянули мапу, знайшли на ній Аральське й Каспійське море, Оренбург; стежили за всіма змінами місць заслання, за подорожжю до Петербургу. (Астрахань, Волга, Саратов, Нижній-Новгород, Москва, Петербург). Торкаючись перебування Кобзаря на Україні, ми знайшли на мапі Дніпро, Київ, Харків, Полтаву, Чернігів, Канів, Чорне море. Деякі діти навіть намалювали, дивлячись на мапу, Каспійське й Аральське моря (на око).

Якось, коли читали про працю Шевченка в Академії Мистецтв, діти запитали мене, чи багато намалював Тарас Григорович, і де його малюнки. Прийшлося дати розглянути дітям малюнки Шевченка (вид. 1911 року).

З великим зацікавленням накиннулися діти на малюнки (я приніс 30 штук). Розглядали біля двох годин. Одні цікавилися малюнками з засланя (Аральське море, Киргизи, Бунаков...); інші — портретами; інших найбільш притягали до себе малюнки з українського та київського життя. Кілька днів ще згадували й розмовляли діти про малюнки Шевченка. Свої враження від малюнків діти записали в класний щоденник.

Свою постановою про піску на святі діти мене до деякої міри звязали. Вже наближалось свято, а скласти що-небудь цікаве не тільки для нас, але й для відвідувачів ми ще не змогли. Боялися вже ми, що піски не поставимо. Але ось несподівано це питання вирішилося в такий приємний для нас спосіб.

Якось, підчас оцих работ, зробив своє чергове відвідування нашої групи В. Дурдуковський (наш завшколою). Він запропонував нам вислухати піску: „Шевченко й діти“, що склала учениця VI гр. нашої-ж школи (член. драм. гуртка), і яка дуже підходила до того, що ми якраз студіювали того дня в класі. Піска дуже вподобалася дітям, і ми попрохали дати її нам для вистави. Почали діяльно готуватись. Але піска мала дуже обмежену кількість дієвих осіб, а нам всім хотілося брати участь. Ми рішили колективно поширити її. Це легше було зробити, аніж написати нову!

Я взяв олівця й напір, а діти почали казати свої ролі (це була розмова дітей в садку). Я швиденько записував. Таким чином ми змогли задовольнити багатьох „артистів“. Підчас клубної праці що-дня ми робили репетиції.

Одночасно йшла робота по ілюструванню життя й творів Шевченка, окрім малюнків, ліпкою, виробами з картону, паперу та аплікаціями. Хочеться мені тут згадати аплікації на тему „Шевченко на березі моря під вербою“ та „Тарас пасе отару“ (з картону й паперу).

Ілюстрація ліпкою надто захопила невеличкий гурток дітей (душ десять). Найвдаліші роботи такі: 1) „Погруддя Т. Шевченка“; 2) „Дід оповідає Тарасикові про гайдамаків“; 3) „Малюк дивиться на руку Тарасові“; 4) „Сова“ — ще молода — держить на руках сина“; 5) „Дід та внуки“ (ілюстрація до віршу); 6) „Ішов кобзар до Києва“...

Неначе зараз бачу перед собою цей гурток дітей за працею. Тихо, спокійно працюють там, на підлозі, в куточку, за партами... Самі собі готують глину, перемішують її, — ліплять. Їх не чути. Праця продовжується біля двох годин. Всякі дрібниці, деталі їх так захоплюють, що не чують вони, коли хто кличе їх. Нарешті урочисто піднімають свою ліпку (групу) й ставлять на полиці. Стають і декілька хвилин милуються

свою роботою. Спочатку тихо, мовчки, а далі кидають коротенькі уваги: „Здалеку краще“... „Треба обличчя поправити“... „Рука дуже довга“... „Торбу треба було зліпити більшу“ і т. д. Але на обличчях світиться задоволення й радість. Такі вони тоді гарні, цікаві, — хоч змалой! Справжні художники. Я біля другого гуртка дітей, ніби й не помічаю, але добре стежу: не можу надивитись на них. Це-ж справжня жива, творча робота. Діти перевели її з власної ініціативи, без жадної навіть допомоги й вказівок. Нехай вибачить мені читач оце відхилення від теми!

В клубні-ж години ми робили й плакати на слова, що зазначив я вище. Для плаката-таблиці беремо тільки три дати з життя Шевченка:

- 1) Народився Шевченко 1814 року 25 лютого.
- 2) Визволився з кріпацтва 1838 р. 22 квітня.
- 3) Помер — 1861 року 26 лютого.

Цей плакат прикрашаємо портретом Кобзаря. Везерунки для плакатів дав нам конкурс. Комісія по підготовці до свята збрала всі проекти й вибрала ті, що, на її думку, були найбільш підходящими.

Вже й свято швидко. Комісія розпочала свою роботу прибирання та прикрашування класи. Наліпили дитячі малюнки, щоб прикрасити коридор біля класи, почистили класну кімнату від пороху, помили підлогу, розвішали плакати, збрали докучи ліпку, аплікації, роботи з картону на портрет Шевченка, зробили рушника з паперу, розмалювавши його відповідними везерунками.

Була думка розмалювати ліпку, але вона (ліпка) ще не зовсім просохла. Це потім.

Ось і свято. Спостерегаючи дітей на святі в школі й на районному святі в театрі підчас рефератів, промов, вистави, співів і декламації, та розмовляючи з ними, — бачу, що робота не пропала марно, що діти вже свідомі того, хто такий Шевченко й що він зробив. А розмова другого дня (10 лютого) про лютневу революцію й значіння її ще більш запевнила мене в цім. І як-же свідомо, і дружно, бадьоро заспівала тепер дівчора:

„Повстаньте, гнані і голодні,

Робітники усіх країн!“...

Роботу скінчено, але не всю. Треба ще докінчити „Кобзарик“, упорядкувати груповий збірник, заслухати всією групою та вибрати кращий життєпис Шевченка для збірника. Туди-ж маємо вмістити й вражіння від свята.

Всього не встигли... Але головне — розуміння Шевченка й створення відповідного настрою, — досягнуто.

З ПРАКТИКИ ПОЛІТОСВІТИ

Лемар.

Інститут четців.

Епоха культурництва, що її проголосив Ленін, збагатилася ще на один чудовий метод масової політичної освіти. Така могутня сила, як преса, була досі приступна на селі тільки одиницям, добре письменним, не тільки, щоб прочитати, а й щоб дати собі раду з прочитаним. З тих-о письменників і почато, вони ввійшли до перших груп четців. Групи розросталися, ліпшали на якість. По деяких місцях число четців дійшло колосальної цифри, як от на Гуманщині, де їх налічується тисячі.

З часу, як досягнення інституту четців уперше притягли до себе нашу увагу, багато збігло води. Опріч Гуманської округи й інші пробували й пробують організувати четців. Чи гаразд це роблять вони, — інша річ. У всякому разі поняття „четць“ стало зрозумілим і можливим не тільки в умовах Гуманщини. Так ось, маємо певні відомості про організацію четців на Білоцерківщині. Але, щоб схарактеризувати цей інститут, усе-ж-таки доведеться спинитися на четцях Гуманщини, де роботу поставлено зразково, де є досягнення, нечувані до цього часу.

Головна робота четців — читати газети перед селянською аудиторією й роз'яснити все, що неясне з прочитаного. Отак, як буде досить четців, усеньке наше селянство можна ввести в курс політичного життя. А це досі було завданням не легким. Це-ж не в городі, на фабриці чи заводі, де й збори, засідання, доповіді, а то й мітинги; не велике лихо, якщо робітник раз і не прочитає газети, — однаково, за верстаком, в їдальні, у завкомі він довідається, що є „нового“, значного. Інша річ на селі. І спільности такої, як у місті, немає, а що-ж до доповідачів, то й поготів. Чого слід і конче треба досягти на селі, — це прочитування й розтлумачування газетних звісток. Пророблена робота виявила, що інститут четців дає змогу просунути газету на село, зацікавити селян і навіть поліпшити газету, приладно-вучучи її до вимог селянської маси.

На гуманському досвіді слід учитись иншим. Тут бо інститут четців пустив так глибоко коріння, так зацікавив селян, що подвірне передплачування (можливе при цьому інститутові) створило зовсім добру матеріяльну базу для місцевої газети „Робітничче-селянська правда“.

Але найкраще характеризує досягнення й методи роботи тут недавній з'їзд четців Гуманщини. З'їзд відбувся в середніх числах січня цього року. Ось деякі факти, що було тут подано.

В одній групі сіл (21 село) в кожному з них лічилося від 3 до 40 четців. Число читаннів в тих селах хиталося між 3 і 200; в поодиноких селах навіть більше (с. Юстинград—203 читання, с. Лебединка—210, в Христинівці—438). Прочитувано газети київську й місцеву,—найбільш останню. Четці цих сіл,—всього їх 262 чоловіка,—подали до газет 125 кореспонденцій.

Всього, за матеріялами 1923 р., в окрузі налічувалося 1085 четців. Т. Земляний подає цікаві відомості про їх соціальний склад. Із 1085 четців—селян 946, поміж ними 367 членів КНС.

Не кажучи вже про величезне політичне значіння роботи четців, подані цифри переконують, яка це є потрібна й життєва річ.

Чи дають собі четці раду з своєю роботою? Четці є велика культурно-політична сила, але більшість їх з нижчою освітою, потребує інструктування, керівництва, їх треба направляти. Що до цього велика роля була округового з'їзду четців.

На з'їзді було представлено 133 села 147 четцями, 31 сількорами і 35 заврайсельбудинками.

З'їзд заслухав доклад про основні завдання селянської газети й ухвалив низку постанов. Визнаючи газету за найкраще знаряддя організації трудящого селянства й констатуючи загальну неналагодженість культурної роботи на селі, вирішено згуртувати всі культурні сили навколо газети, особливо навколо інституту четців, щоб зробити початок масовій культурній роботі на селі.

З'їзд зазначив, що, видаючи селянську газету, треба керуватись потребами й інтересами селянства. Найзначніше місце в газеті має займати юридичний відділ. Політичну й чужоземну інформацію подавати в найпопулярнішій формі. Антирелігійну пропаганду вести, роз'яснюючи явища природи. Відповідальні робітники редакцій мають щомісячно бувати в селах, улаштувати читання газети й виявляти хиби її.

З'їзд з'ясував і конкретизував ролі й значіння четця. Інститут четців має, зв'язавшись з широкими масами трудящого селянства, стати за підпору газети й за видатну революційно-культурну організацію. Виявляти зловживання й негосподарність теж має бути обов'язком четця.

Виділяти четців слід з особливою обережністю. Куркулячі, шовіністичні й попівські елементи треба без жалю викидати з-поміж четців.

Четців треба використовувати для агітаційних цілей. Всю роботу що-до організації й керівництва інститутом четців слід сконцентрувати в хатах-читальнях і сельбудинках. Редакція має влаштовувати для четців систематичні зайняття.

Отакі є головні принципи, що їх треба покласти за основу організації четців.

На жаль, роботу цього інституту освітлювано в пресі порівнюючи мало. Матеріал про четців обмежується брошурою т. Земляного, кількома статтями в щоденній пресі та бідними матеріалами Гуманського з'їзду. Отже треба користати бодай з цих матеріалів, щоб не повторяти старих помилок. Настирливо працюючи в цьому напрямкові, ми доб'ємось того, про що мріяв В. І. Ленін: *втягти селянство в курс політичного й повсякденного радянського життя.*

Це є мета, що для неї не шкода енергії, часу й роботи. Щоб досягти її, треба втягти сільську інтелігенцію, поставити питання на всю широчінь, невтомно роз'яснюючи культурне й політичне значіння інституту четців.

Школа й взагалі освітні установи в радянських республіках є найпевніший державний банк, який народові й республіці поверне всі вкладені в нього багатства й дасть ще стокрот стільки.

А. ЛУНАЧАРСЬКИЙ.

ЖИТТЯ НА МІСЦЯХ

Мих. Мироненко.

З життя сільської школи та вчительства.

(Із шкільних дописів.)

Злиденне життя та матеріяльне вбожество нашого сільського вчительства, часом повна відірваність від культурних осередків, відсутність на селі періодичної преси, газет та журналів, призвели були до того, що колишнє революційне вчительство, колишній учитель в „червоній сорочці“ не потрапив іти слідом за революцією, відстав від неї. Була запанувала думка, що серед сільського вчительства 75% „гнилля“, мовляв, нікуди не здатний непотріб, старий мотлох, який давно пора викинути.

Але чи не помилились трохи ті, що так поспішались визначати відсотки „гнилля“.

Сільський учитель захирів був трохи, відстав був трохи від сучасности. Тяжкі умови праці та неможливо лихі матеріяльні обставини примусили вчителя шкутильгати позаду революції. Трохи поліпшене матеріяльне становище (не всюди, — багато вчителів бідує ще страшенно) та політперевірка заврушили сільське вчительство. Воно вийшло із стану апатії та зневір'я і, крім своєї шкільної праці, стає до громадської роботи. Про це свідчать численні шкільні дописи.

„Політперевірка вчительства дала для нас добрі наслідки“, — пише дописувач із села Черкасівки на Полтавщині.

Замість учителів-господарів, що тільки дбали про своє господарство, а для навчання дітей та громадської роботи в них не було часу, тепер ми маємо вчителів, які входять у склад президії КНС та хати-читальні. Ні одно громадське питання не проходить без їх активної участі.

Про таке-ж саме співробітництво вчительства з сільськими громадськими організаціями говорить кореспондент із с. Свердловки Н. Сіверської округи на Чернігівщині.

«Після районної вчительської наради культурна робота почала налагоджуватись. Місцеві вчителі й члени сільради об'єднались і всю культ-освітню працю проводять спільно. Тепер у нас єсть хата-чи-

тальня з книгозбірнею, яку дала нам Топорницька районова книгозбірня. Виписується газети „Красное знамя“, „Безбожник“. Налагоджується робота по лікнепу. Школу для неписьменних одвідують 23 чол.»

В сучасний мент велику ролю відограє інтенсифікація сільського господарства, а тому виникає потреба сільсько-господарчої освіти. І тут на допомогу приходить сільській учитель. Ось відомості про те, як працює Ліпецька агрономічна школа на Київщині.

«Ліпецька агрономічна школа яляється маяком серед моря селянської темряви, — читаємо з шкільного допису. Вона всім проказує справжній шлях до кращого майбутнього, всіх навчає, як краще господарювати. Всі агрономи вчителі, що працюють у школі, завсиди йдуть читати лекції до райсельбудинку, навіть залюбки від'їздять на села, коли їх запросять. Зараз ухвалено що-тижня читати дві лекції з сільського господарства в райсельбудинкові, на що дали згоду всі вчителі й навіть учні. Вчителі в дуже гарних відношеннях з учнями з чого заздрають сусідні школи.»

С. Тиниця на Конотопщині:

«Учительство с. Тиниці дуже пильно провадить культосвітню працю серед населення. Роботою керує лекторське бюро, засноване при — сільсько-господарській школі. Учителі трудшколи організували школу лікнепу, перевели облік неписьменних. Тепер школу лікнепу одвідує коло 30 чоловік. Шкільні робітники сільсько-господарчої школи кілька разів на тиждень провадять лекції з сільського господарства, з'ясовуючи селянам вигоду багатопілля. Учительство разом з осередком КСМ вивчає політграмоти. Зайняття одвідує й позапартійна молодь.»

Учительство зрозуміло, що поза політикою не можна бути, треба зліквідувати свою політичну несвідомість.

«Культосвітнім робітникам Короповського району на Конотопщині, пише дописувач, — мала бути політперевірка. Вчительство захвилювалось, почало шукати підручників, але їх мало, а купити нема за що. То вчителі збираються гуртками, улаштовують бесіди, запрошують партробітників читати лекції й т. и. За кілька верстов кудись у сусіднє село йде вчитель по книжку або на збори гуртка.»

Матеріальне становище вчителів в тому самому районі зле. За літні місяці одержали по 1 карб. 35 коп. у місяць, тепер одержують по 10-12 карб., але з великим запізненням.

Майже єдина культурна сила на селі—учитель—мусить це робити. Він і в школі працює, і в сільській кооперації, і в сільраді, і в хаті-читальні, і у сельбудинкові, і на сході допомагає. В комнезамі, або в сельвиконкомі писарює. Треба землю перевіряти, або лишки відібрати від куркулів, або перепис зробити, — знову кличуть учителя. Скрізь знать його роботу, всюди він поспішає. Поставила собі Радянська влада зліквідувати неписьменність, але хто-ж їй допоможе у цій справі. Ніхто

більш, як сільський учитель. І вчитель відгукнувся на заклик пролетаріату, з охотою, з щирою душею відгукнувся. Пильно взявся він до роботи й невтомно працює на пунктах лікнепу.

Ось факти.

Зараз у Шевченківській окрузі працює 12 лікпунктів, у них 5.300 учнів. По селах навчання провадиться українською мовою. На лікпунктах працюють учителі соцвиху. Хоч на другий квартал намічено на утримання місцбюджету 150 учителів, але ці кошти ще не видається й фактично більш, як половина вчителів, працює на лікпунктах, не одержуючи за це платні. Взагалі вчительство гарно ставиться до політосвітньої праці й через це маємо значне поширення праці по лікнепу».

Те саме маємо в с. Журавці на Київщині.

«У нашому селі працює ліквідпункт, — каже дописувач, — має він 60 учнів. Дівчат на лікпункті більша частина. Навчають місцеві вчителі, які взагалі приймають жваву участь у всій громадській роботі села».

с. Житенці на Бердичівщині:

«Через енергійну працю молоді та активне керівництво т. А. Гордієнка та його дружини, завшколою, — культосвітня праця у нашому селі, — пише кореспондент, — плине жвавим струмочком. Вечорами регулярно провадиться навчання з неписьмениками (лікнеп), де працюють учителі. Можна з певністю сказати, що село що-д культосвіти хутко буде нарівні з передовими селами району».

Таких прикладів активної роботи вчительства на лікнепах можна подати безліч. Хоч останніми часами й поліпшено трохи матеріальне становище вчительства, хоч і забезпечено трохи школу, проте багато ще в нас сільського вчительства перебуває страшенних злиднях, багато ще в нас шкіл, що потребують негайної допомоги.

Не дивлячись на тяжкі умови праці, вчительство не кидає своєї роботи.

Останніми часами освітня справа в нашому Любарському районі на Волині значно поліпшилась (читаємо з допису); вчителям виплачено утримання за осінні місяці, в багатьох селах громади «розкачалися» і склали з районами договори на господарче утримання шкіл. Чимало вчителів почало працювати вчасно, не зважаючи на брак коштів, книжок, приладдя, то-що. Таким учителям слава й честь, — закінчує дописувач.

Ось відомості з Чернігівщини.

«У смутній стані перебувають школи Козлянського району, а особливо в с. Слабині. Школу занедбано, не ремонтвано кілька років. Дрова постачається регулярно. Зате вчителі туляться в напівзруйнованих кімнатках. Однак зайняття не припиняється, що-дня в школі повно дітлахів. Майже таке саме становище й по інших школах району.

Часом за браком нових книжок доводиться провадити навчання з старих книжок, а то й зовсім нема по чому вчитись.

«Все добре в нашій школі: діти вчать охоче, школу одремонтвано, вчителі єсть, та, лихо, нема підручників. Доводиться занімать-

ся по старих, не підходящих тепер книжках, а то й зовсім без них», бідує дописувач із с. Красняківки, Н-Сіверської округи на Чернігівщині. Шкільні договори про утримання школи по багатьох селах не виконано. Дописувач із села Тягуні, Липецького району на Київщині пише:

«Шкільна праця в минулому році шкутильгала через те, що школа не мала палива. Тепер справа не покращала. Колективну угоду на утримання школи виконано тільки на 50%. Перебрались було до клубу, але там через холод неможливо провадити навчання, а тому помандрували назад. Через дбайливість голови сельради та вчительства, почав працювати сельбудинок».

Із Добрянки на Чернігівщині пишуть:

«Учителі не одержали утримання за половину жовтня, листопад і грудень. У Добрянці навчання припинилось. Характерно, що здебільшого припинили зайняття заможніші вчителі, а незаможні працюють».

С. Пузирка, Білопільського району на Київщині.

«Подивіться хоча-б на нашу трудшколу, — звертається дописувач, — вікна скрізь повиймані геть з рямками, вітер свище по кімнатах і таракхає ставнями. Через лише невинну працю вчителів, хоч у двох кімнатах, де вчать діти, повставляно по одній рямі. До цього часу виконано тільки одну четверту частину колдоговору».

І таких сіл ще багато, дуже багато. Угоди про утримання шкіл не виконуються. Учителювання бідує, платні не одержує, але воно не кидає своєї роботи, не губить надії на краще майбутнє.

Учителювання вірить у можливість утворення нової школи, нового життя, і тому не згасають його творчі змагання.

Проте, не дивлячись на загальне зворушення вчителювання, на загальну активність його, трапляються й винятки.

Ось що пише кореспондент із с. Павлівки, Кобеляцького району на Полтавщині:

«За 6 років революції місцеві вчителі не поклопотались заснувати тут навіть хати-читальні, де-б улаштувались лекції, бесіди, де можна було-б знайомити селян з новими досягненнями науки, зачитувати газети про різні події в світі».

Такі самі відомості маємо з с. Слободки, Сновської округи на Чернігівщині:

«Культуроти в селі немає, — нема кому працювати. Правда, є школа, є й учительки, та вони з тих, що мовляв: „Наша хата з краю“. Ніякого зв'язку з сільорганами та з селом вони не мають, у громадській роботі ніякої участі не беруть. Село облутано старими традиціями та забобонами. Ще й досі не відкрито в нас школи для ліквідації неписьменности».

Такі поодинокі випадки ще більше підкреслюють той загальний перелом, що одбувся серед сільського вчителювання. В цілому-ж сільське вчителювання, як бачимо з дописів, сміливо дивиться у вічі революційній дійсності й не цурається громадського життя села.

А. Мрачний.

Вовчанецька культурно-освітня праця.

(М. Вовча на Харківщині).

Місто Вовча ще з давніх часів є найкультурнішим кутком на Харківщині: культурно-освітня робота тут завжди стояла та й тепер стоїть так високо, як, мабуть, ні в однім районівім пункті України, та, може, і не в кожному округівім місці. Тут є: вищі педагогічні курси з підготовчою та рівнобійною класами, механічна профшкола з підгот. клас., сільсько-господарча профшкола з підгот. кл. та першим курсом с.-г. технікуму, велелюдна (20 груп) семирічна школа з кількістю до тисячі душ дітей, сім дитячих будинків, нар. і сель-будинки, кіно, чудовий округовий музей, районова бібліотека-читальня; партійна бібліотека, клуб профспілок, то-що.

Є де попрацювати робітникам освіти.

Вчительство м. Вовчої ще з початку шкільного року досить гарно склало іспита з політграмоти, до якого готувалося п'ять літніх місяців, «семінарським» способом.

Протягом біжучого шкільного року вчительство веде планову роботу, щоб підвищити свою педагогічну кваліфікацію; один раз на тиждень воно збирається виключно для цієї роботи в помешканні педкурсів, де читають та обговорюють педагогічні статті з журналів, роблять доповіді на педагогічні теми, а також діляться досвідом своєї праці в школі.

Один раз на місяць в м. Вовчій відбувається районова конференція робітників освіти, де, крім доповідей з місць, читають доповіді на культурно-освітні теми. Напр. на березневій конференції були такі доповіді: 1) Активно-трудоий метод, 2) Дитячий рух, 3) Школи м. м. Чугуєва та Харкова, 4) Вивчення краєзнавства в школах Вовчанецького району. На квітневу конференцію є такі доповіді: 1) Літня школа, 2) Робота Щепківської школи, 3) Екскурсійний метод, 4) Культурна та політосвітня праця в Вовчанецькім районі та ин.

Українізація всього вчительства в місті провадиться досить успішно. Два-три рази на тиждень робітники освіти — вільними вечірніми годинами — збираються гуртками по школах та під керівництвом українців-знавців мови — своїх-же товаришів-вчителів вчать мови, історії та географії України.

Навчання по школах уже й у цьому шкільному році провадиться майже всюди українською мовою, виймаючи профшколи. З майбутнього-ж шкільного року є думка цілком українізувати всі школи міста Вовчої. На превеликий жаль, ще й досі як у центральній, як і в шкільних книгозбірнях дуже мало українських книжок. Попит на українську книжку й серед учнів, і серед дорослих великий, а її у нас немає.

Політ-освітня праця по школах м. Вовчої стоїть досить гарно. Усі революційні свята скрізь провадяться з великим революційним піднесенням. Усі школи на своїх загальних зібраннях учнів давно вже ухвалили перенести день відпочинку з неділі на понеділок (день смерти Леніна). Учні всіх шкіл являють собою організовану масу. Вони мають свої виконкоми, учкоми, клуби, то-що. Керівництво учневими організаціями взяли на себе члени КСМУ та ЮЛ, яких у школах багатенько.

З біжучого року матеріальне становище робітників освіти значно покращало. З 1 січня вчитель шкіл соцвиху одержує 22¹/₂ крб. на місяць,

профшколи — 30 карб., а вчителі педкурсів за ставками ВУЗ'ів. З 1-го квітня платню підвищено.

Є чутка, що з майбутнього року тут число шкіл соцвиху буде збільшено. Треба зазначити, що це дуже та дуже бажано. Школи міста скупчено в однім величезнім помешканні, а проте не всі діти мають змогу вчитися через брак вільних місць в школі. Крім цього, у Вовчій є чимало безробітного вчителства, яке дуже хоче працювати в школі.

Можна з певністю сказати, що й надалі культурно-освітня робота Вовчої буде підноситися на вищі щаблі свого розвитку, що робітництво та селянство, що то їх діти вчать в місцевих школах, побачуть своїх дітей дійсними громадянами нашої Радянської Республіки. Зв'язок міста з селом досить гарний. Уся культурна робота відбивається на селі. Вчителство села майже весь вільний час поривається до міста, де має можливість збагатити себе новими знаннями з культурної та педагогічної царини.

Побратим.

Дитяча виставка установ соцвиху м. Вінниці.

Діти м. Вінниці зробили в-осени минулого року виставку своєї шкільної праці. Подамо відомості, хоч і з деяким запізненням, про найголовніші досягнення цієї виставки.

Загальна школа комуна.

Багато плакатів, схем, діаграм. Є різні колекції й гербарії. Видається стінна газета й журнали. Багато дитячих виробів: з малювання, ліплення, вирізування. Видно працю художньої студії і спортивного гуртка. Почувається і політпраця в школі.

Стельмашня майстерня взяла правильний курс; ми бачимо математичні і фізичні вироби. Праця шиття теж має прикладний характер. Майстерня механічна подала мізерні експонати. Певне, що не має плану роботи.

1-а трудшкола, ім. Коцюбинського.

В педагогічному відношенні виставка дуже цікава. Колектив школи виступає з певною ідеєю. Він опрацював план роботи, намітив шляхи й твердо поставив віхи до мети. Про це свідчить подана схема праці. Школа має ухил в бік виробничої і сільсько-господарської індустрії. Її колектив зв'язався з суперфосфатним заводом і комуною «Джон Ріда». Він опрацював виробництво сірчаної кислоти і суперфосфату. Діти вивчили сільське господарство й машину в комуні «Джон Ріда». Проводять пропаганду нових способів обробки землі.

Оригінальною творчістю колективу є «Наочна агітаційна мапа Поділля»; вона має й педагогічну і наукову вартість. Школа має «Куток Жовтня». Плакати художні. Гасла наші пролетарські. Колектив у цілому розробив комплекс «Повітроплавання». Багато цікавих докладів на цю тему. Є моделі аеропланів та аеростатів. Опрацював колектив «Метричну систему».

Тільки в першій трудшколі проводять «Літературний календар».

Журнали досить змістовні й художні.

Школа провела в життя ідею шефства над Гніванською школою. Значіння цього зближення шкіл з'ясоване в творах учнів Гніванської школи.

В експонатах молодшого концентру помітно ту саму провідну ідею. Перед вами не дячки, а цілий ряд комплексів-панорам: 1) осінні роботи в садку, 2) праці на полі в-осени, 3) обійстя селянина в-осени і багато інших.

Цінність таких колективних робіт велика.

Ще одна характерна риса: малювання й креслення з'являється не самоціллю, а помічним предметом у загальній праці всього колективу.

Школа є нова, сучасна. Бракує стінної газети й щоденника з природознавства.

Гніванська трудшкола ім. Лесі-Українки.

Вона є підшефна I-й трудшколі м. Вінниці.

Експонати школи цінні. Особливу увагу звертають на себе журнали гуртків: природничого, географічного, літературно-історичного й художнього. Цікавий сатиричний журнал «Шило». Є ручні вироби з дерева й багато шитих виробів. Школа тісно зв'язана з Гніванською цукроварнею. Проводить ідею вивчення фольклору господарства.

2-га трудшкола.

Виставка робить вражіння відчутної за минулий рік і I-й триместр б. навчального року.

Домінує природознавство. Всі колекції й гербарії різноманітні й опрацьовані зразково, як в старшому, як і молодшому концентрі.

Проводять щоденник спостережень природи. Звертає на себе увагу, як і в I-й школі, гурткова праця учнів. Роботи дітей, зшитки і журнали свідчать, що діти вже вміють науково думати, правильно розуміти речі й посилено творити так, як найкраще.

Колектив школи охоче й уміло використовує екскурсійний метод. Тільки 2 школа має цілі збірники з гарними малюнками про екскурсії, що робили діти, як старшого, як і молодшого віку. Я перечитав їх усі і мав велике задоволення.

Школа видає різні журнали. Матеріал у них різноманітний і цікавий. Ілюстрації досить художні.

Видно з усього, що праця йде планово, праця спільна, широка.

Деякі вчителі 2-ої школи все-ж-таки ще не позбулися застарілого методу: розпочинати працю з абстракцій, визначень, понять. Про це свідчать щоденники з хімії.

Слабше виявив колектив математику.

Серед інших шкіл звертає на себе увагу 9-а трудшкола.

Виступає вона на виставці з гаслом «Вся Вінниця: природа, суспільство й праця». Діти для переведення гасла в життя працювали багато. Силкувалися до виставки закінчити роботу. І даремне: цієї праці вистачило-б на рік. Комплекс широкий і дуже цікавий. Він може бути базою для дальшої праці, — широкої надбудови, в тому-ж напрямкові: природа, люди й праця взагалі.

Серед експонатів шиття є сорочки, блузки, штанці, — що потрібно. Панських витребеньок там нема.

Розпочинають палатурну працю.

Мінеральні багатства Вінниці виставлено в кривому дзеркалі. Вінниця багатша ними, ніж думає школа. Колекції метеликів не визначені. Це мінус, бо діти завісди ставлять питання: «Як метелик зветься». Є гербарії, але вони мало цінні. Природник, шануючи працю дітей і свою, мусить простудіювати сам гербаризацію.

В кінці зазначу, що не зважаючи на брак різного приладдя, відсутність відповідних коштів, діти й вчителі показали громадянству, що вони перемогли ці труднощі, що вони вмють працювати й працюють. Виставка показує, що продукція педагогічна все-таки що раз зростає.

А. Зіляченко.

Свято єднання студентства з дітьми.

(Кам'янець на Поділлі).

30 березня ц. р. в стінах Кам'янецького Інституту Народньої Освіти відбулося перше на Кам'яничині свято єднання студентства з дітьми. О 4 годині дня зібралися діти в будинку Інституту й почали гратися, чому допомагало студентство, вихователі й педагогічний персонал ІНО. В рухах, словах і співах дітей, разом з їхніми провідниками, почувалася величність того об'єднання, в якому зростають й розвиваються творчі сили людини. Після ігор та забав відкрилася концертна частина свята. Представник студентства в привітанні до дітей зазначив: „Студентство єднається з дітьми, щоб спільними силами шукати найближчих шляхів до скарбів науки, переробити їх і засвоїти разом з дітьми“. Концерт містив в собі дитячі й селянські співи, декламації з життя дітей та юнацтва; крім того було поставлено інсценівку „Лісовий цар“ Гете, в Грінченковому перекладі, і п'єсу: „Чарівна сопілка“ Капельгородського.

Після кількох концертних речей дітям було зауважено, щоб вони добре слідували за тим, що діється на сцені й написали в своїх часописах, що їм припало до вподоби, і що-б вони хотіли бачити на таким святі в майбутньому. Свої враження й вимоги до свята дітям запропоновано переказати студентству, коли воно буде відвідувати установи соціального виховання підчас своїх практичних вправ та спостережень. Свято кінчилося словом представника від студентства.

Можна бути певним, що свято єднання зародило чимало діяльності в дитячих думках і викликало багато спостережливості в думках студентства. Сам по собі факт зорганізування до 1000 дітей свідчить про педагогічні досягнення, про те, що до дітей уміло підійшло студентство й робітники освіти Вищої Педагогічної Школи, бо всі вони разом брали участь в дитячих забавах, жили разом з ними їх радіщами та веселощами і в оточенні дитячої громади шукали відповіді на питання, як-би ще краще зрозуміти дітей і дати їм як-найбільше того, чого треба для їх розвитку.

Н. Журавель.

Із практики роботи на Гайсинщині.

Ще майже з літа 1923 року перед Округовою Інспектурою Нар. Освіти повстало питання про зміну напрямку й змісту діяльності інспектури в бік поглиблення суто педагогічної роботи, скерованої на підвищення педагогічної кваліфікації учителя, педагогічно-методологічного керування дітустановами і т. инш. Коли Наросвіта передала господарчі функції Комгоспові, справа

суто педагогічна набрала ще актуальнішого характеру. Повстало питання: як-же провадити роботу? Який найкращий план виробити, щоб він був реальний? Як перевести це в життя, при тому нечисленному складі інспектури і при тій незначній кількості в ній спеців-педагогів? Чи переводити це способом тільки глибокої планової роботи, чи способом ударних кампаній, поглиблених потім систематикою роботи?

Доводилось обрати останнє. На початку 1-го триместра було зорганізовано при Інспектурі так звану «Методологічну Комісію», хоча насправжці це була Комісія для того, щоб піднести педагогічну кваліфікацію робітників освіти. Справа, одначе, не в назвиськові. До складу Комісії увійшли — з одного боку найкращі педагоги-практики: працівники педкурсів, трудшкіл, діддомів, лікненів; з другого — актив Інспектури, представники Робосу, шкільного відділу військових частин. Комісії доручено було ініціативу роботи. Для проби Комісія виробила план праці в самому округовому місті. Він полягав в упорядкуванні Міської Педагогічної Конференції (головне робітників соцвиху), де поставлено було такі питання:

1. Доклад Педрад про стан навчання та виховання в дітустановах.
2. Методи навчання суспільствознавства в трудшкoлі.
3. Форми діторганізацій і самоврядування в дітустановах.

Із докладів виявилось, що деякі школи й досі стоять цілком на старому ґрунті, працюють у старій незмінній атмосфері «гімназій». По других є невеликі промені, елементи нового трудового виховання. По третіх уся дітустанова знизу доверху — є революційним фактом. Коли в перших не засвоїли добре навіть принципів трудової школи взагалі, то в других ішли далі шляхом педагогічної творчости аж до запровадження в своїй роботі системи комплексів і Дальтовського плану. З одного боку конференція збудила жагу, інтерес учительства до суто педагогічних питань; з другого — допомогла конкретно розв'язати цілий ряд настирливих питань з практики шкільної роботи. І з третього — підвела підсумки здобутків школи і дітустанов взагалі за революційний час. Конференція мала великий успіх. Вона зацікавила не то працівників міста, а й периферію.

Тим-то другого разу центр уваги було перенесено на райони, де згага до педагогічного слова була значно більша, ніж у центрі. Райпедконференції пристосовано було до моменту закінчення 1-го триместру з тим, щоб, крім усього, зробити відповідну оцінку досягнень у першому триместрі, плану зачотів і т. д. Центром уваги, що коло його мусіла купчитись робота педконференцій, були райтрудшкола та райсельбуд. Відповідно до цього розроблено план роботи конференції.

Доповідачі мали на увазі такі головні точки:

1. Внутрішній розпорядок в дітустановах (школі).
2. Що взято в основу плану і програму праці в школі.
3. Триместровий план і 1-й триместр.
4. Праця Педради.
5. Оснівні характерні моменти методологічного характеру окремих дисциплін.
6. Місце політграмоти в школі.
7. Революційні свята.
8. Самоврядування та дитячий рух.
9. Елемент антирелігійної пропаганди в школі й політосвітній роботі вчителя на селі.
10. Конкретні досягнення школи за революційний час.
11. Ліквідація неписьменности.
12. Праця сельбудів.
13. Передплата газет.
14. Популяризація ідей поліпшення с.-господарства й поширення серед селянства с.-господ. знання.

Доклад Інспектури спирався на матеріяли попередніх доповідів, ніби роблячи підсумки і вносячи певні корективи, і схематично базувався в цілому на таких оснівних пунктах:

1. Цілі соціального виховання. 2. Системи освіти й місце в ній трудшколи. 3. Різниця між старою та новою трудшколою. 4. Трудшкола в сучасних умовах. 5. Дитяча самодіяльність і дитяче самоврядування. 6. Дитбудинки, як тип установи соціального виховання. 7. Трудові процеси в дитустановах. 8. Революційні свята. 9. Форми антирелігійної праці в трудшколах. 10. Методологічні вказівки до викладання окремих дисциплін взагалі, а також методи викладання суспільствознавства, природознавства, політграмоти. 11. Окремо про комплекси й Дальтонський лабор. план. 12. Місце учителя, як першого селянина на селі. 13. Участь учителя в роботі серед дорослих. 14. Ліквідація неписьменности та її форми. 15. Політ і педсамоосвіта вчителя.

Зокрема що-до комплексної системи і Дальтонського плану метою Комісії (чи Інспектури) було лише висунути ці два питання перед учительством, притягти до них увагу, поставити конкретно завдання робітникам дитустанов — вивчити ці дві системи теоретично й зробити спробу запровадити їх у своїх установах, щоб на наступній конференції дати конкретну оцінку й висновки про ці дві новинки.

Мені персонально довелося переводити такі підконференції в 3-х районах Гайсинщини, і я скажу, що праця конференцій набирала в цілому живого товариського обміну думок, поглядів, досвіду в роботі, то-що. Крім підведення результатів роботи учительства як за тримісяч, як і взагалі за революційний час, крім усунення деяких формальних перешкод, вияснення чисто організаційних дрібниць, — головними точками уваги учительства були комплексна система й Дальтонський план. Деякі з учительства робили уже невеличкі спроби запровадити систему комплексів у себе в школі, у дитдомі. Але більшість навіть не чула про це. Дальтонський план був цілком новою. В результаті конференції — усунено чисто організаційні помилки в житті дитустанов району, внесено певну ясність до практики трудового виховання; піднесено роботу педоб'єднань, організацію справи педагогічної і політичної самоосвіти робітників дитустанов. Завдання запровадити комплекси поставлено на цілком реальний ґрунт. А взагалі увагу учительства зобілізовано, прикуто до суто педагогічних питань, до питань теорії та практики роботи учителя в школі й на селі.

В дальшому, після закінчення політперевірки, треба розпочати працю суто педагогічного характеру поглиблювати й поширювати всіма засобами й формами роботи: від педгуртків, педрад, педконференцій аж до педкурсів. Практика та облік досвіду — запорука успіху.

Практика без теорії є організм без голови.

Теорія без практики є голова без рук.

ЗА КОРДОНОМ

Проф. С. Ананьїн.

Із педагогічного життя Німеччини.

Тепер естетичному вихованню дітей надається великої ваги. В програмах дитячих установ мистецтву дається чимало місця. Діти малюють, співають, слухають музику, виучують нотну грамоту, влаштовують концерти, то-що. Проте не можна сказати, щоб отаке естетичне виховання давало гарні наслідки. Методику естетичного виховання розроблено більше, ніж слабо, тим часом мистецтво є й справді один з найбільших виховальних засобів.

Ось чому цікаво зазнайомитися з тим, що в цій справі роблять передові німецькі педагоги й школи. Для приміру спинімося на музиці, власне співах, у загальній народній школі. Тут найцікавішими є погляди відомого німецького педагога Генриха Якобі й практика Оденвальдської народньої школи біля Мюнхена.

Для 19 в. й початку 20 в., каже Якобі, дуже характерним у музикальній загальній освіті є високе цінування техніки й звичок. Тим-то в народній школі довелося більш обмежитися тим, щоб культивувати сприймання у вихованця, виховувати смак, прищеплювати любов до музики, здатність втішатися з музики, відводячи виконанню місце лише в формі співів. На музику й тепер дивляться, як на мистецтво і такий погляд переноситься й до школи.

За наших часів ідея самодіяльності в її найвищій і досконалій формі — творчості — здобула найширше розповсюдження й визнання. Цю ідею треба перенести й на естетичне виховання, зокрема на шкільну музику. В музиці що-до цього треба вбачати передусім і головне не мистецтво, а особливу форму виявляти внутрішні, найінтимніші, що межують з підсвідомим, переживання та настрої. Те, що ми зустрічаємо тепер на сході, що було давніше в житті культурних народів Європи, — ті виявлення й змалювання внутрішнього життя через звуки, — все це незмірно старше за нотні символи, музикальні форми, інструменти, то-що; старше над усе те, що об'єднуємо тепер у розумінні музики.

Музика тепер служить для втіхи; головним завданням музикальної освіти через те й було — навчати потних символів, музичних звичок і техніки, уміння співати, то-що, щоб активно й пасивно заспокоювати потребу музикальної насолоди. Тим-то, кажуть, правдиве музикальне виховання ніби-то й неприступне загальній школі.

Отже ми забули первісне й оснівне завдання музики — бути засобом виявлення. За-для виховання не можуть і не повинні грати таку роль, як у мистецтві, слово, музикальний звук, лінія, барви, то-що. Всі вони є засоби виявлення, а не мистецтва. Музика для загального виховання мусить бути й стати за елементарний засіб виявлення. За основу шкільно-музикального виховання треба покласти передпосилку, що геть-геть ціннішим і важливішим є навчати вихованця користувати з своєї власної музикальної здібності виражати, аніж навчати виконувати, відтворювати чужі музикальні твори. Лише як музика стане за живий засіб виявлення, тільки потому можна зробити приступним для дітей й чужі твори. Ігнорування цього твердження, призводить до того, що вже змалечку дитина страчує всякий потяг з доброї волі, самотужки музикально виявляється.

При такому розумінні музики, в очах дітей музикальні символи й поняття — ноти то-що муситимуть бути лише засобом графічно фіксувати внутрішнє в'явлення, звукові образи. Опанувати таку музикально-графічну грамоту не є важким, як показує досвід, — не важче, напр., як опанувати ортографію.

Що слова Якобі не є самі фрази, доводить і досвід Оденвальдської школи близько Мюнхена. У школі дітей віку 9-16 р. поділено на групи, по 20 душ у кожній. Кожна група щодня працює коло вивчення зазначеної грамоти $\frac{3}{4}$ год. Року 1921 навчалася в школі з цього предмету 100 душ. Як наслідок, при кінці року всі 100 могли записувати кожну мелодію без помилок, в різних тонах і ключах, з голосу. Ба й кожну сонату, навіть симфонію (тоб-то найскладніші музичні твори) розчленити на часті, і не шляхом якоїсь аналізи, а просто сприймаючи моменти напруження й послабшення звуку. Отже дитина може закріплювати свої музичні виявлення.

Не менш цікаві є погляди того самого Якобі про музикальних і немусикальних дітей, що він їх висловив на педагогічному конгресі в Берліні р. 1922. За музикальних дітей звичайно вважається, казав він, тих, які потрапляють чисто співати, відрізняти добре височину звуку та мають добру пам'ять на мелодію. З такими дітьми з найбільшою охотою мають діло навчителі співів у школі. Всіх, хто не має таких здібностей, вважається

за немюзикальних. Вони — як раз і гальмують роботу навчителя, стають для нього баластом. Звичайно кінчається тим, що такі діти перестають брати участь і в співах, і в хорі.

Але, питає Якобі, чи не диво, що поміж „немюзикальних“ дітей бувають такі, що палко кохаються в музиці, живуть почуттями, глибоко й широко розвинутими? Чи не свідчить це, що для них є можливим таке саме глибоке й широке музикальне виявлення?

І справді, думає Якобі, кожна людина, отже й дитина, є музикальна не тільки що-до музичного сприймання, але й — це навіть певніше, — що-до здатності до музичного виявлення, до творчості. За останні 8 років, запевняє Якобі, він займався музикою більш, як з 700 люду, різного віку, з 5 до 60 років, різних клас, національностей і навіть рас. З-поміж них коло 80%₁₀ були немюзикальні, на звичайний погляд. Проте в нього лише двоє не піддавалися музикальному вихованню, та й то через органічні дефекти слуху. Найважче йому було не з т. зв. немюзикальними людьми, а з хворими на неврастенію, з розкидливими, з тими, що мають послаблену волю. У всіх інших голосові помилки, фальшиве співання, невміння проспівати, то-що, викликалося хворобами горла, голосових зв'язок або необробленим диханням. Нездатність відрізнити височину звуків при органічно здоровому вусі ніяк не залежить від особливостей слуха. Це видно вже з того, що ті, хто не може ясно відрізнити твердого звуку від м'якого, враз угадує з голосу, хто стоїть у нього за дверима. Він-же потрапляє чітко відрізнити звукове забарвлення, як падають якісь речі, — приміром, дерев'яні від металевих. Ці люди несвідомо роблять вухом спостереження, які в багато разів тонші від різниці межі поодинокими музикальними звуками. Всі труднощі тут у тому, щоб зосередити свою увагу на музикальному звукові; на перешкоді стоїть нервовість, розкиданість, односторонність розумового розвитку. Постійне намагання дорослих поправляти з раннього дитинства дітей, як вони співають, зазначати їм фальш у співанні, то-що, так само є одна з причин того, що звичайно називається немюзикальністю.

Отже ці думки ставлять зовсім інші завдання музикальному вихованню в загальній школі й інші, ніж їх звичайно вживається, методи.

Для такої музикальної країни, як наша, подані тут думки мають особливу вагу. Хоч яке скромне місце займають музика й співи в школі, проте навіть і так можна багато зробити, щоб розвинути музикально-творчу природу українських дітей. Навчителеві доведеться тільки трохи попрацювати

відкинути все рутинне, стати на живий шлях. Отоді перед ним розкриються широкі обрії — збудити й розвинути дитячу творчість, піднести разом із тим і музикальну творчість на Вкраїні взагалі.

Від редакції. Вміщаючи статтю, як інформаційний матеріал, Редакція „Р. О.“ прохає т. т. учителів подати свої спостереження що-до піднесеного тут питання. Зокрема: яку роль музика та співи відіграють у сучасній школі? Який зв'язок тут школи з музичною творчістю села? Чи можуть позбавитися музика й співи в школі своєї традиційної форми—„шкільного хору“ й стати могутнім знаряддям для естетичного виховання всіх учнів?

ЛІТЕРАТУРА Й МИСТЕЦТВО

Ол. Дорошкевич.

Шевченко.

(Деякі проблеми з Шевченкознавства).

1.

110 років минуло з дня народження великого поета революціонера і 63 роки з дня його смерти, а щорічна згадка про його не тільки не меншає чи перетворюється на щось сухо-офіційне й трафаретне, а набирає нового змісту, нового значіння. Безперечно, шанування пам'яті Шевченка тільки з соціальною революцією зробилося масовим, всенароднім святом, зробилося символом суспільної акції, волі, а не лише солоденьких, набридлих фраз. Сміло можна сказати, що це є трохи не єдиний приклад у світовій літературі, коли геніальний письменник робиться не тільки мертвим об'єктом для історично-літературних студій і архівних розкопок (як це сталося з Шекспіром, Гете, Пушкіном), а суб'єктом, носієм і виразником *сучасних* настроїв, сучасних суспільних змагань. Нові шари суспільства, колись занехаяні й гноблені, тепер після Жовтня прийшли до влади, змінивши культурні запити, перетворивши суспільну психіку. І оскільки ми віримо, що ідеї й форми соціальної революції будуть поширюватися на весь світ, остільки ми можемо бути певні в майбутньому Шевченковому ореолі: слава поета-кріпака безперечно поширяться на весь світ, де трудящі матимуть владу в руках, і то не на словах, не в книжних епітетах, а в житті, в акції, в роботі.

Але пока-що правдиве розуміння Шевченкової поезії в її соціальній сутності можливе тільки в нас, тільки в країнах, де бурею соціальної революції знищено весь віковий намул класового насильства й експлоатації. У Польщі й Румунії, де мільйони українського селянства й робітництва перебувають під пресом шовіністично-настроєної, чужонаціональної буржуазії, не може бути й мови про урочисте святкування Шевченкових роковин, панська поліція там забороняє збори, де згадується ім'я такого яскравого ворога соціального насильства, і боїться того масо-

вого прийняття Шевченкової ідеології, з чим акурат так виносимось ми, по цей бік західного кордону суцї. Привид Шевченка за цим кордоном—то привид повстання, революції, знищення визиску, то грізне memento mori тим, хто тепер топить своє сумління в селянській і робітничій крові. Здається, ці рівнобіжні факти з життя, з сучасної політичної дійсности, наочно доводять про класову основу Шевченкової поезії. Інтереси пригнобленої суспільної класи (а такою пригнобленою класою за тієї історичної доби було покріпачене селянство) становили правдивий патос Шевченкової музи. Тому шануємо цю музу ми, тому ненавидять її ті, що самі сидять лише на такому-ж насильстві.

Та й на Україні, з цих-же самих причин, не могло бути справжнього святкування Шевченкової пам'яті. Українська культурницька інтелігенція лише формально зрозуміла Шевченкову творчість, особливо піднісни її національно-культурну (навіть не національно-політичну) концепцію. І тому культ Шевченка обмежувався традиційною панахидою (правда, за царського режиму панахида безперечно була ознакою деякої суспільної акції, навіть опозиції), зборами в тісному гурті й товариською вечерею, без якої культурники-українофіли, до 90-х років, не мислили собі громадських сходив. З 90-х років, з виступом активнішої й свідомішої генерації української інтелігенції, Шевченкові свята робляться все помітнішим фактором культурно-національного життя, стимулюючи як культурну, так і політичну роботу.¹⁾ Тільки в 1914 році свята з парадних промов і ювілейних концертів перетворилися на широку політичну демонстрацію в м. Києві, коли численні кола міського пролетаріату вийшли в цей день на вулицю, з червоними прапорами в руках і під гаслом боротьби з царатом і панством. Але тільки наша доба остаточно «канонізу-

---

¹⁾ Деяке літературне виявлення цих двох періодів і двох світоглядів можна бачити хоча-б у такому факті. В 1897 році відбувся в Петербурзі ювілей сорокалітньої діяльности Данила Мордовця, бульварного романіста, типового міщанина з політичного й культурно-національного боків. З цього приводу його приятель і однодумець, Цезар Біліловський, умістив у галицькому журналі «Заря» типово-українофільську статтю в стилі нещирого мужикофільства, грубо-простакуватой карикатурности та гидкого блазенства з усякими «квачами», «мазницями» (це про малярство Репіна!), «парубками» «козаками» і т. ин. Проти цього тону й освітлення рішуче протестує тодішня молодь у таких виразах: «Заявляємо, яко члени українського народа, що ні таке поступування нашої свідомої частини народу — інтелігенції, ні редакції «Зорі», що містить такі неможливі речі, не згідні на нашу думку з достоїнством нашої нації, тільки дискредитують нас самих перед культурним світом». У цих словах ми ясно відчуваємо голос покоління, що дало нам Лесю Українку.

вала» Шевченка, злила його огненну поезію з стимулами соціального визволення, і цим, напр., можемо пояснити той дивовижний факт, що Шевченківські дні відбуваються де-далі з більшим ентузіазмом, що-разу більшу аудиторію приваблюють, проходячи в такі суспільні шари, які ще недавно ставилися до цього «неутрально».

2.

І критика, що раз-у-раз іде плече-в-плече з своїм суспільством, не могла відразу охопити велетенського ідейного значіння, що несла з собою Шевченкова творчість. Правда, Шевченків хист визнали всі, але на початку творчість його порівнювано з усною поезією, обмежувано її вузькими рямцями поезії «для народнього вжитку», убогато її в гуманні народницькі трафарети. Костомаров, напр., ще в 1844 р. писав (і тоді він мав підстави це говорити), що «Кобзар» «не только пропитан народною малороссийскою поэзією, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную форму». А пізніше (1861) той-же Костомаров писав: «Шевченко, как поэт— это был сам народ, продолжавший свое поэтическое творчество. Песня Шевченка была сама по себе народная песня, только новая, — такая песня, какую мог бы запеть теперь целый народ, — какая должна была вылиться из народной души, в положении народной современной истории. С этой стороны, Шевченко был избранник народа в прямом значении этого слова; народ как-бы избрал его петь вместо себя». ¹⁾ Формулу «Шевченко — народній поет» трактовано таким чином: Шевченко — селянський поет, поет для селянства. А що українське національне відродження в народницькій концепції сполучалося з селянством, з консервативним заступником багатого українського фольклору, то й підносилися ті риси Шевченкової поезії, де виступає українське село, сільська ідилія, колишня козацька романтика, де звучить елегійна лірика поета — самотника. Такий нахил до деякої кастрації Шевченкової бунтарської поезії панував дуже довго, майже аж до останніх часів. Вона живилася ще недосконалим знанням Шевченкового життя, Шевченкового оточення, бо деякі найцікавіші й найважливіші моменти були вкриті таємницею III відділу та інших офіційних установ і осіб. Але все-таки ці матеріали збиралися; багато тут прислужилася «Кіевская Старина», присвячуючи що-року лютневу книжку Шевченко-

¹⁾ «Основа», 1861, IV с. 51. Пізніше він повторив це в передмові до «Кобзаря» 1897 р. Українська література — народня, мужцька, через те й найбільший поет цієї літератури повинен бути зрозумілий «мужицтву».

знавству, з новими і цінними матеріалами. На жаль, ці матеріали крили в собі й дуже багато легендарного, не перевіреного критично. Так, не кажучи вже про численні «спомини» (Косарьова, Т. Ускової, Ф. Лободи, худ. Мікешина та ин.), з фантастичною основою, — навіть біографії Чалого («Жизнь и произведения Т. Шевченка» 1882) й потім Ол. Кониського («Тарас Шевченко Грушівський», 2 томи, 1898-1901) переповнено таким некритичним матеріалом. Це, мабуть, і призвело до того, що Драгоманов у своїй відомій книзі «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879), давши перше соціологічне освітлення Шевченкової поезії, допустив деякі значні помилки (напр., відношення Шевченка до тодішніх соціалістичних течій і революційних угруповань, «біблейство» Шевченкове та його історична схема, то-що).

Тимчасом, оснiвне народницьке освітлення Шевченкової діяльності згодом було підрізано. Уже Драгоманов висловлював свої сумніви що-до популярності поезій, а остаточно цю теорію відкинув... Грінченко, один з найактивніших народників та ідеолог відомого «культ-освітнього» каганцювання на селі, — Грінченко, на досвід власний спираючись, довів, що Шевченка на селі здебільша не розуміють через його штучно-літературну мову, та й взагалі не можуть усі розуміти однаково: «хіба з однаковими почуваннями буде читати «Гайдамаки» або «Ой, вигострю товариша» і наймит-хлібороб (сьогочасна варіяція Шевченкового Яреми), і заможній селянин, що наймає таких наймитів?»¹⁾ А перевірка біографічного матеріалу й критичне освітлення поезій на тлі економічних процесів тієї доби дали цілком инше уявлення про Шевченка, як поета й суспільного діяча. Формула — «Шевченко — народній поет» таким чином, довго тривала серед деяких кіл суспільства. І тільки поступово зростала в критиці инша формула, що трактує справжнього Шевченка, в усій обширі його соціальної сутності: «Шевченко — співець пригноблених клас суспільства», в історичних межах — поет покріпаченого селянства. Це здобуток уже сучасної, соціологічної критики.

3.

Щоб зважити собі історичну роль Шевченкової діяльності, треба ясно уявляти собі ту конкретну обстановку, серед якої поетові довелося працювати. Бо инакше, беручи Шевченкове надбання абстрактно, по-за конкретною соціально-культурною дійсністю, ми можемо припустити тут важливу методологічну по-

¹⁾ В. Грінченко «Перед широким світом», К. 1907, с. 127.

милку: судити поета, з сучасних наших ортодоксальних позицій виходячи.

Треба твердо пам'ятати, що культурна верства тодішнього суспільства складалася виключно з поміщиків, власників кріпосних «душ», і окремі представники інших шарів суспільства (як тодішні урядовці, тодішнє попівство) здебільша приймали ідеологію цієї пануючої верстви. Особливо це позначалося яскраво на Україні, де серед дворянської інтелігенції ми не бачимо таких численних спроб опозиції супроти уряду Миколи Романова, як, напр., у Росії (декабристи, що в масі своїй ігнорували національний момент, російські гуртки сен-симоністів і фур'єристів, такі яскраві особи, як Белінський, Грановський, Герцен, лівіші слов'янофіли). Українські пануючі класи в масі своїй були консервативніші, в своїй економічній руні всю надію покладаючи на царя та його уряд. Ось чому й підготовка до селянської реформи 61 року провадилася жвавіше в Росії, аніж на Україні, серед її колонізаторського або соціально-байдужого панства. З романтичним захопленням збираючи твори усної поезії чи відтворюючи пам'ятки старовини (як робили це Лукашевичі, Метлинські, Тарновські, Галагани), тодішня дворянська інтелігенція, устами Гулака-Артемовського, Бодянського, Корсуна, Квітки, Метлинського, В. Забіли та інших поетів з хуторянських закутків, висловлювала цілковиту відданість цареві й мислила собі непорушним сучасний їй суспільний лад. Серед такого сервілістичного оточення довелося жити поетові в Петербурзі, а ще більше допікало воно йому за часів перебування на Україні. *Між цим дворянським оточенням і поетом-кріпаком була соціальна прірва*, було цілковите нерозуміння, а інколи — то й отверта ворожнеча. Ми не можемо в цій статті зупинитися на деталях, а наведемо лише два факти. Ось Григорій Степанович Тарновський, з яким листувався до заслання наш поет, якому переслав свої малюнки, свої твори. Тимчасом, цей багатенний пан, з посвідчення сучасників, був не тільки завзятим кріпосником-скнарою, але й мав досить обмежені погляди.¹⁾ Ось Андрій Іванович Лизогуб, один з найближчих приятелів Шевченкових, що не покинув поета на засланні, допомагаючи йому в найтяжчих умовах. І цей самий Лизогуб, багатий седнівський поміщик і естет, був рішучим ворогом звільнення селян, цієї конкретної найближчої Шевченкової мети: «Лизогуб був типовий поміщик половини XIX в., поєднуючи в собі й українофіла, і поміщика, що зовсім не співчував визвольній реформі» — так говорить про це другий

¹⁾ У «Записках П. Д. Селецького»: «Кіев. Ст.», 1884, VIII, 624.

приятель Шевченків А. Лазаревський ¹⁾. І цілком зрозуміло, що Шевченко підчас навіть свого першого перебування на Україні, як свідчить про це Афанасєв Чужбинський, «розчарувався в деяких поміщиках і одвідував уже дуже небагатьох». «Сумної пам'яті влада кріпацтва, що виявлялася в тій чи иншій негарній формі, надихала шляхетну душу поетову найпесимістичнішим настроєм. Хоч перед ним усі намагалися показати хатній свій побут з показного боку, але важко було одурити Шевченка, який вийшовши з кріпаків, дуже добре знав лаштунки й декорації на сцені поміщицького життя» ²⁾. Навіть те ліберальне панство, що в «Кирило-Методієвському братстві» склало досить революційний програм суспільної діяльності, не могло зрозуміти бунтарської музи Шевченка: «Меня обдало страхом» — свідчить Костомаров про свої вражіння з Шевченкових огненних творів. Ось чому можна твердо сказати, що *поет відчував себе соціально й психологічно самотнім серед такого оточення й мусів на власну руч, власним шуканням прокладати нові ідеологічні шляхи в українській поезії.*

4.

А учителів для цього поет шукав скрізь, де тільки бачив хоч найменший натяк на опозицію, оті «дерзости и порицання на государя и правительство», про які він говорив на допиті в жандармів. Перш за все, Шевченко, вискочивши з лабет кріпацтва, кинувся на поповнення своєї освіти, на читання наукової літератури й белетристики (про це багато вказівок маємо в автобіографічній повісті «Художник»). Навіть на засланні, в жахливих умовах перебуваючи, Шевченко знаходив шляхи для задоволення своїх інтелектуальних потреб, то позичаючи тодішні журнали десь по добрих людях, то використовуючи випадкові знайомства й подорожі ³⁾. *І врешті можна сказати, що Шевченко, наприкінці життя принаймні, був цілком освіченою людиною для свого часу; опанувавши тодішню дворянську культуру в її головних точках, він зробив з неї свої соціальні, а навіть і класові висновки.*

І для цих висновків Шевченкові багато де-в-чому прислужилася тодішня революційна література, тодішня нелегальщина, як російська, так і польська, а навіть і українська («Кирило-Ме-

¹⁾ «Отрывки из черниговских воспоминаний» — «Кіев Ст.», 1901, V, с. 285

²⁾ Чужбинській А. «Воспоминаніе о Т. Г. Шевченкѣ». Петербург, 1861 с. 11.

³⁾ Детально про це див. у моїй статті «Шевченко в соціалістичному оточенні». «Шевченківський збірник» 1924 р., с. 44 і д.

тодієвське братство»). Так, ще замолоду поет наш ріс під впливами польської революційної лектури, особливо після повалення польського повстання 1831 р., коли центр польської революційної еміграції опинився в Парижі і звідси провадив шалену агітацію в межах тодішньої Росії ¹⁾. Уже тут, в ідеологічних концепціях польської еміграції з її республіканізмом і соціальним демократизмом, ми вбачаємо деякий вплив французького утопійного соціалізму, але потім Шевченко мав змогу й ближче познайомитися з фур'єризмом через російських його прихильників — т. зв. петрашевців (з деякими петрашевцями, як Момбеллі, Данилевський, Шевченко був добре знайомий). На часи після заслання, переважно мадає близьке знайомство поета з творами славного російського соціаліста Герцена, і безпосередній вплив цього запеклого ворога російського царату ми можемо помітити на писаннях Шевченкових цієї доби ²⁾. З надзвичайною пошаною ставився поет до декабристів, відбиваючи й на своїй творчості поезії одного з найвидатніших декабристів, поета Рилєєва ³⁾. Ми можемо з великою певністю передбачати, що Шевченко й сам брав активну участь у якомусь українському революційному гурткові, де, можливо, читалися його революційні поезії, звідки виходили плани його піес, нових поем, малюнків з «Живописної України», театральних вистав, то-що. *От у цих революційних впливах виховувалися чи оформлювалися стихійні бунтарські інстинкти поета-кріпака, що відчував увесь час свій органічний зв'язок з утислідженими класами суспільства.*

5.

Говорити про Шевченків світогляд тут навряд чи варто: «Кобзар» — то вже давно найулюбленіша книга кожного, хто відчуває свою органічну спорідненість з українськими трудящими класами, хто свідомо ставить до проблеми національного й соціального визволення. Учитель на Україні досконально з цим світоглядом знайомий, під його впливом виховався. Так само відомий уже нам ідеологічний шлях, яким ішов поет у своїй творчості — *од національної романтики до соціальної сучасності*. Навіть перебуваючи в переможних впливах національно-козацької романтики (ми бачимо в перших його творах ясний вплив таких співців козацтва, як Маркевич, Метлинський, а також представ-

¹⁾ В. Щурат. — «Основа Шевченкових зв'язків з поляками». «Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка», т. 119-120.

²⁾ Детально див. у зазначеній моїй статті.

³⁾ П. Филіпович — «Шевченко і декабристи» «Шевченків. збірник» 1924 р.

ники польської українофільської школи, відчуваємо поетику усної пісні), Шевченко вкладав у ці графаретні схеми свій зміст, інколи навіть виразний соціальний зміст. Досить згадати, напр., оцінку гайдамаків у Котляревського («Енеїда», III, 79), який вважає злодіями й розбишаками цих виразників соціальної волі українського поневоленого селянства, і порівняти її з високою ідеалізацією в Шевченковій поемі, щоб зрозуміти прірву між молодим навіть Шевченком та його попередниками. З 1843 року ця прірва все збільшувалася, поки виявилася рельєфно, і в знаменитому «Дружньому посланні» (1845), заадресованому до тодішньої поміщицької, дворянської інтелігенції, і в теоретичній «Передмові до другого видання» «Кобзаря». Уже тут він вважає «Енеїду» «сміховиною на московський шталт», а відносно інших своїх попередників дає таку синтетичну формулу: «Покойний Основ'яненко дуже добре приглядився на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колисці од матери; а Гулак-Артемовський хоч і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! *Безуміє нас обуяло отим мерзеним і богупротивним панством!*»

І непримиренна боротьба з кріпацтвом і взагалі з соціальним поневоленням, з царатом, як з політичною формою цього соціального гноблення, стала осівним нервом Шевченкового життя, Шевченкової поетичної діяльності. Він ні на хвилину не забував про це своє осівне завдання, і в найтяжчих умовах, у лежачих царської касарні, під обухом страшної небезпеки, пише такі пройняті класовою помстою речі, як «Варнак», «Царі», «П. С.», «Як-би ви знали, паничі...». Вирвавшись з неволі, поет одразу-ж виявляє свій антицаристський настрій і в поезії («Юродивий», «Неофіти», «Саул», «О люди, люди небораки»), і в теоретичних писаннях («Щоденнику»), і в літературних інтересах (Герцен, поезії Барб'є, Беранже), і в особистих знайомствах.

Особливо виразно цей Шевченків настрій виступає в його щоденних записках. Так, поет з співчуттям цитує промову ватажка китайських революціонерів Гонга: «Бог идет с нами; что же смогут против нас демоны? Мандарины, это — жирный убойный скот, годный только в жертву нашему небесному отцу, высочайшему владыке, единому истинному богу». І додає від себе: «Скоро-ли во всеулышание можно будет сказать про русских бояр то же самое?» Або записуючи факт, як селяни підпалили жито в одного поміщика, Шевченко дає таку оцінку: «Жаль, что яровое не поспело, а то и его бы за один раз покончили бы. Отрадное происшествие»¹⁾.

¹⁾ П. Зайцев. Недруковані місця з Щоденника Т. Шевченка. «Наше Минуле», 1919, ч. 1-2.

Чи треба додавати, що й тут Шевченко йшов цілком самотній, серед ворожого або й байдужого оточення? Куліш, напр., пише Шевченкові 1857 р. з приводу «Неофітів»¹⁾ «Твої неофіти, брате Тарасе, гарна штука, та не для друку... Не годиться на-поминать синові про батька, ждучи од сина якого-би не було добра. Він-же в нас тепер первий чоловік: як-би не він, то й дихнуть нам не дали-б. А воля кріпаків—то-ж його діло...» («батько» і «син»—то, в Кулішовому розумінні, царі Микола й Олександр, на яких, певна річ, Шевченко жадних надій не покладав, цілком орієнтуючися на соціальну зміну, на революцію). А сам поет цілком не вірить у щире співчуття до своєї творчости з боку пануючих клас: «пани дуже кривляться на сліного старця...» — пише він 18. II. 1859 братові.

6.

Не можна обминути релігійної проблеми в Шевченковому світогляді: вона-бо дуже багато суперечок викликає. Справді, ми маємо ніби-то дуже багато формальних підстав говорити про якесь тяжіння поетове до християнства: тут і переклади чи переробки з біблії (всього 11 псалмів), тут і твори, формально оперті на християнській літературі (як «Неофіти», «Марія», «Во Іудеї, во дні они...»), нарешті—окремі ременісценції з біблії в інших де яких поезіях²⁾. Особливо бентежить читача оця постійна номенклатура Шевченкова—звертання до бога, до божої матери, оці постійні заклики до молитви, до прохання, або й до християнської покори й всепрощення. Для Шевченка біблія й євангелія—найзнайоміші книжки в його лектурі, почасти з традиційно-селянських звичок та інтересів, а почасти—з необхідности, коли обставини поетового заслання найбільше сприяли студіюванню цих «найлегальніших» в очах царського уряду книжок. Серед розпачливих настроїв хапається поет за пасивний фаталізм християнства; так він пише до кн. Рєпніної з Новопетровського форту: «Я тепер наче той злодій, що падає в безодню; ладен за все вхопитися. Жахлива безнадійність! така жахлива, що тільки одна філософія християнська спроможна боротися з нею...» Як це може уживатися з революційними настроями Шевченковими, з його органічною ненавистю до тодішнього суспільно-політичного ладу, який власне так яскраво використав християнські гасла в своїх класових цілях? Це ніби якась логічна нев'язка в Шевченковому світогляді.

¹⁾ «Кіев. Старина», 1898, II, 232. «Письма П. А. Кулиша къ Шевченку».

²⁾ Детально про це див. у книзі В. Щурата — «Святе письмо в Шевченковій поезії», Львів.

Тимчасом, цієї нев'язки, беручи поета в цілому й викинувши деякі хвилини повної депресії, немає. Перш за все, Шевченко рішуче відкидає всю ту обрядово-єрархічну надбудову, що виросла над філософією бідного єврея Христа. У Щоденнику читаємо: «Зашел в собор послушать архиерейских певчих. Странно: или это с непривычки, или оно так есть, — последнее вернее, — в архиерейской службе с ее обстановкою и вообще в декорации мне показалось что-то тибетское или японское. И при этой кукольной комедии читается евангелие. Самое подлое противоречие...» Ці й подібні вирази в Щоденникові цілком у згоді з такими поезіями, як «Світе ясний, світе тихий»... Та Шевченко відкидав не тільки обряди, але й догмати християнства, як певної конфесійної концепції. Так, у поемі «Марія» він тлумачить цілком реалістично оснiвний догмат християнської конфесії, т. зв. «благовіщення», користуючись до того апокрифічними списками евангелії. Або ось у першій редакції відомої поезії «Во Іудеї, во дні они», недавно опублікованій, які епітети прикладає поет до шанованих і канонізованих у християнстві осіб:

...Аж ось, не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі
Покритка сина привела
І в Віфліем з байстрям пішла...

І поет молиться Христові так:

Спаси ти нас,
Байстрюче праведний великий,
Од тверезішого владика... ¹⁾

Марію й Христа тут рельєфно й чітко освітлено в душі попередньої схеми покривджених дівчат, і цим руйнуються конфесійні основи християнства.

Нема чого й говорити, що Шевченко бачив жахливу прірву між соціальним ухилом християнської морали й щоденною практикою, де офіційні носії конфесії були раз-у-раз на боці пануючих клас, на боці насильства й злочину. Звідси епітети «Косматые пьяные жрецы», звідси огненні уступи в «Кавказі», в «Неофітах» та дрібніших поезіях.

Разом з тим, у Шевченка відчувається якась віра в вищу силу, — правда, позбавлена містичного офарблення, але втілена в традиційну релігійну фразеологію. Тому, мабуть, чистим раціоналістом, послідовним скептиком поета назвати не можна, як це в свій час зазначав Драгоманов, хоч окремі протестантські вибухи супроти цієї класово-ворожої вищої сили набувають у

---

¹⁾ Шевченківський збірник 1924 р., с. 137. Стаття Мис. М. Новицького — «Арешт Шевченка в 1859 р.»

Шевченка надзвичайно яскравих та емоційно-сильних форм (в «Як-би ви знали», «Юродивий»). Дехто зве це деїзмом, дехто бачить тут вплив тодішніх соціалістичних утопій і польської революційної літератури; останнє певніше, бо дуже поширений був тоді погляд на христову науку, як на першу теорію соціальної рівності. Ця вища сила (инколи поет поєднував чи ідентифікував її з Христом та його учнями) Шевченкові уявлялася синонімом правди, і то правди соціальної:

Молітесь богові святому,
Молітесь правді на землі... («Неофіти»).

Правда виступає тут стилістично паралелізмом до бога, а психологічно чимсь поєднаним. А наприкінці життя поет уже кидає й цей паралелізм, — поняття «правда» в його сполучається то з Вашингтоном, то з новим апостолом, то з бунтарем-козаком. І останнє найчастіше...

7.

Всі ми чудово схоплюємо Шевченкову поезію, як цілковитий бунт супроти класового насильства в усіх його формах. Поет не тільки платонічно покладає надію на інші часи, на позбавлення реальности «Вашингтона» чи апостола: він ясно передбачає революцію, і то революцію соціальну («Дружнє посланіє», «Я не нездужаю, півроку» та ин.), із знищенням пануючих клас, коли «Царя до ката поведуть».

Але позитивний, конструктивний бік Шевченкової ідеології значно слабший, нечіткий. У своїх «Молитвах» поет мріє про правду, «єдинонєсліє», «братолєбіє», він майбутнє життя мислить собі лише, як життя трудове.

Роботяцям рукам,
Роботяцям умам
Перелєги орать,
Думать, сїять, не ждатель,
І посїяне жать —
Роботяцям рукам.

Це ідеал селянина, що бажає жити з праці власних своїх рук, без посередництва поміщика. Звідси можна зрозуміти такі палкі мрії Шевченка наприкінці життя — одружитися, перенестися на беріг Дніпра, і тут поставити хату й кімнату, насадити садок-райочок. З цього погляду, справді, можна сказати, що поет не йде далі утертих, загальновідомих формул, що такі характерні для світогляду селянина-кріпака. Його найперше завдання, це скинути ярмо поміщика, а далі й тих, що поміщика підтримують; бути-ж політично далекозорим — та це вже зовсім не в

натурі селянина-індивідуаліста, і тому такі нечіткі концепції майбутнього в поета-селянина.

Орієнтуючись на революцію, Шевченко зовсім не гребав повільним процесом культурного зміцнення, культурного піднесення цих-же трудових мас. Так, відоме є захоплення поета наприкінці життя ідеєю недільних шкіл, що саме тоді почали одкриватися скрізь по Україні. Щоб допомогти цій справі, поет видає свій «Букварь южно-русский» (1861), хай з методичними помилками і з релігійним матеріалом. Але цим справа не обмежується: Шевченко мріє про широке видавництво популярної й шкільної літератури, і пише з цього приводу Чалому: «Думка есть за Букварем напечатать лічбу (арифметику), і ціни, і величини такої-ж, як і Букварь. За лічбою етнографію і географію по 5 коп.; а історію, тільки нашу, може вбгаю в 10 коп. Як-би бог поміг оце мале діло зробить, то велике-б само зробилося». Цим своїм боком Шевченко виступає перед нами суспільним діячем, свідомим діячем, що в ті далекі часи мріє про широкі освітні перспективи для найтемніших верств народніх. Але ця культурницька робота раз-у-раз освітлювалася революційним світоглядом поета і ніколи не складала сама собі цілі, як це сталося вже в пізніших народників.

8.

Колосальне значіння Шевченкової поезії наочно довела нам соціална революція, що не тільки не заховала поета-співця покріпаченого селянства, але й приєднала до шанування його нові шари трудящих. Очевидно, Шевченко є дорогий усім акурат оцим своїм революційним бунтарством супроти соціального й політичного насильства, маючи геніяльні здібності прибирати для цього бунтарського настрою витончені поетичні форми ¹⁾. У давнєромантичні схеми національного відродження тільки Шевченко вклав яскравий соціалний зміст, тільки він звязав його з могутнім потягом трудящих мас до свого визволення з-під кормиги пануючих клас. У цьому вічне, непереїдене значіння Шевченкової поезії, у цьому ключ до його суспільно-виховального впливу на нові верстви трудящих, що лише тепер приєднуються до культурного життя.

---

¹⁾ Див. статті *Б. Якубського* про форму Шевченкової поезії в двох Шевченківських збірниках 1921 і 1924 рр.

М. Гацанюк.

Додаткові харчові фактори або вітаміни.

Од віку людність живиться мішаними харчами, од віку прагне до того, щоб харч не була одноманітною. Одна яка-небудь страва, навіть і дуже смачна спочатку, через деякий час набридає. Чому це так? І чому ми так тягнемось до зелени, овочів, фруктів? І коли настає літо і з'являється все це, аж здоровішає чоловік. Ясно, що повинні бути для цього причини, що ця зелень, овочі чимсь нам дуже корисні.

Все це має свої причини, але вони довгий час не були відомі. Наука знаходилась під впливом капіталу й такі питання її менш всього цікавили, бо людина з достатком має змогу їсти те, що вона хоче і до чого її тягне; не те з людиною обмеженою в своїх матеріальних ресурсах, або з людиною, яка з тих чи інших причин не може перебирати з харчами; така людина повинна більше знати про те, як краще харчуватись.

Але набрались факти, які примусили звернути сюди увагу.

В Азії й на островах Філіпінських, Зондських та інших, а також в других краях, де людність живиться переважно рижом, а іноді й майже виключно ним, часто трапляється хвороба бері-бері: у людини спочатку настає слабкість ніг, потім вони зовсім відбираються, так що людина може ходити тільки на мильцях, далі параліж переходить вище на тулуб, руки, причому іноді людина пухне, іноді навпаки дуже висихає й великий відсоток умирає.

Довгий час не розуміли, від чого це так. Але от звернули увагу на те, що хвороба стала поширюватись, коли туди зайшли удосконалені європейські машини, де ремінними пасами риж обдирався від своїх оболонок, шліфувався і виходив той блискучий білий гладенький риж, який сюди і до нас привозять, — саме по собі зерно рижу буре. На своїх млинах чи навіть просто в ступках людність звичайно обдирала з зерна тільки зовнішню шкурку й живилась таким червонуватим рижом, а тепер чудові машини і цей червонуватий шар здирали. Треба було

думати, що в цьому зовнішньому шарі зерна є якісь складові частини харчів, які конче потрібні для здоров'я.

Почали робити досліди на голубах. Коли їх харчувати полірованим рижом, то через три тижні вони заслабають, не можуть стояти, падають, б'ються крилами, голова задерта назад, вони перекидаються через голову назад і швидко здихають. Коли рижові висівки настоювали на воді і такий водяний екстракт, витяг впорскували голубам під шкуру, то вони вже через декілька годин могли знов ходити й гарно себе почували. Це підтверджувало гадку, що в висівках, зовнішніх шарах зерна, є якісь субстанції, дуже важливі для життя.

Що це за субстанції? Раніш знали, що в харчах повинні бути завсіди такі складові частини: білковини (напр. білковини яйця, м'яса, молока є й в хлібі), жири (масло, сало, олія), вуглеводани (до них належить цукор, крохмаль хлібних зерен, овочів) і солі (напр., звичайна кухенна сіль, солі вапна, заліза й інші).

Виявилось що невідомі ці субстанції не належать до цих груп; це якісь зовсім інші сполучення, бо коли тварину, напр. морську свинку, трусика, миш, чи иншу яку посадити на харч з очищеної білковини, очищеного жиру і очищених вуглеводанів, і додати потрібних солів, то вона не може жити, а здихає.

Вважаючи на те, що природа їх невідома, англійський фізіолог Гоупкінс назвав їх просто додаткові фактори харчування, а німецький учений Функ назвав їх вітамінами, бо вони дуже важливі для життя (*vita*—життя). Значіння їх величезне. Вони потрібні для того, щоб тримати людину чи тварину в доброму здоров'ї; без них нема зросту й розвитку; вони мають значіння навіть для здатности організму до запліднення й розмноження; без них виникає цілий ряд заслабань. Вони потрібні в дуже й дуже малій кількості.

Тепер найбільше розподіляють ці додаткові фактори чи вітаміни на 3 сорти: 1) жировий фактор А, 2) водяний фактор В і 3) протискорбутний фактор. Описують і фактор Д, але той потрібний спеціально для зросту дріжджів, а не для людей чи тварин.

Ж и р о в и й ф а к т о р А.

Де знаходиться цей фактор і для чого він потрібен? Найбільш його в жирах, від чого він і одержав свою назву. Коров'яче масло, молоко, сметана мають його багато, а найбільше риб'ячий жир. Він знаходиться в них в формі домішки, бо можна, скажемо, масло очистити й тоді воно не буде мати вже своєї сили. Оселедцеве масло, сало мають цього фактору значну кіль-

кість. Багато його в печінці, нирці, також в яйцях. Рослинні жири — олії — сонячникова, конопляна і всякі другі не мають його.

Звідки він береться? Тварина без нього не може обходитись, бо вона сама його не витворює, а виникає він в зелених частинах рослин, в листю. Через це листові матеріяли: капуста, салат, шпінат, щавій, клевер, тимофіївка, взагалі вся зелень багаті на цей жировий фактор. Городина, як морква, картопля й інші мають його вже менше; зернові продукти: жито, пшениця, овес, ячмінь, кукуруза, квасоля та інші мають його надзвичайно мало, а в деяких і зовсім нема, тільки одно просо багате на нього й тому пшоняна каша краща з цього боку, ніж гречана. Фрукти бідні на нього. Сало свиняче, на думку деяких авторів, має цей фактор, а другі кажуть, що його там зовсім нема (і не диво, — коли свиню тримати на дерті з зернових продуктів, які його не мають, годі його не буде і в салі, а коли свиня пасеться, то й сало буде з цим фактором); бараняче, і воляче сало мають його.

Цей фактор сталий. Він не руйнується при нагріванні до кипіння. Він не нищиться при збереганні масла чи інших продуктів.

Роля його дуже велика. Хто не знає, що раніш наша людність слабла на курячу сліпоту, особливо наприкінці посту. Це тому, що тоді людність вживає масла, не п'є молока, а вживає тільки олії, які не мають жирового фактору, а він якраз потрібний для доброго стану очей. Дуже давній народній засіб проти сліпоти — їсти багато печінки — свинячої чи вищої — тепер також для нас ясний, бо печінка багата на нього. А через що сліпота виникає не відразу, а наприкінці посту? Та просто через те, що кожний організм і людина в тому числі може запасатись на цей фактор, має у себе в печінці більший чи менший склад, як це виявляється з останніх праць американських авторів, які найбільше працюють над вітамінами.

Але трапляються й важчі заслабання при недостатці жирового фактору. Так в Данії — країні молочарській — молоко звичайно переганяють на сепараторах і от, коли дітей в Копенгагені годували таким вільним від масла молоком, то у них виникало спочатку змутнення, а далі змертвіння роговиці ока і діти сліпли. Додаток масла дає гарний вплив.

Далі жировий фактор необхідний для зросту й розвитку. Через це його особливо потрібують діти. Без молока, сметани вони погано розвиваються; у маленьких часто виникає рахіт — кривиця, коли кістяк погано вапнується, кістки м'які й через це викривлюються; зросту нема. І тут винна відсутність цього фактору А. Переводиться дитину на добре молоко, дається багато зе-

лени, і дитина видужує. Правда, тут мають значіння й інші моменти, як помешкання, сонячне проміння.

Чудовий вплив між иншим при поганому зрості дає риб'ячий жир. Риб'ячий жир є продукт найбагатший на фактор А. За дослідами американських авторів, 1% риб'ячого жиру в харчах щурів дає багато кращий ефект, ніж 10-20% коров'ячого масла, на зріст, плодовитість і здатність до вигодування молоді й довжину життя. Як показав Павльсон (відомий данський учений фармаколог) риб'ячий жир має в 200-300 разів більш вітаміну А, ніж масло. Тому слава його цілком заслужена.

Праці останніх років висувають величезне значіння жирового фактору для розмноження; досліди Маккалюма на щурах і Герта і Штейнбока на свинях показали, що коли жирового фактору мало, то полове дозрівання запізнюється, число народжень зменшується, при кожному слідуєчому народженні число дітей стає менше, збільшується число мертвонароджених. Молодь хила, швидко старіє, а коли фактору А нема, то й розмноження нема. Як ми бачимо, висуваються нові проблеми.

В недавніх працях американських звернуто увагу на звязок між жировим фактором А і жовтими пігментами, фарбуючими субстанціями. Що жовтіший продукт, то більше в ньому жирового фактору. Так, жовта кукуруза, жовтий буряк, жовта морква мають відносно велику кількість його, проти білої кукурудзи, червоного чи цукрового буряка, білої моркви. Один час навіть думали деякі вчені, що ці жовті пігменти й є жировий фактор, але це не так: свиняча печінка, як і всяка печінка, багата на фактор А, а таких пігментів не має. Так само риб'ячий жир має слабе жовте забарвлення, а фактору дуже багато.

Але що-до масла коров'ячого, це має практичне значіння, бо в ньому кількість цього додаткового фактору, хоч і не йде паралельно з жовтим забарвленням, але практично масло сильно жовте багате на фактор А, а на масло не забарвлене, біле треба дивитись з підозрінням. Не дивно, що в великих містах часто трапляється масло, забарвлене морквою в жовтий колір.

Між иншим, останні роки доводять, що фактор А не є якась єдина субстанція. Можна вплинути різними агентами на масло чи инший продукт, який має цей фактор, так, що воно не буде попереджати від заслабання ока, але даватиме зріст. Здатність викликати зріст і попереджати від рахіту губиться при різних ступнях нагрівання до високої температури в присутності повітря. А иноді, як напр в шпінаті, ці дві останні властивості показують велику різницю.

Жировий фактор розпускається в жирах; але виявляється з останніх праць, що він розпускається, правда дуже мало, і в воді

(тому його трохи є в сироватці). Це має значіння з того боку, що довге, кілько-разове промивання масла водою буде робити його біднішим на цей важливий фактор.

В о д я н и й ф а к т о р В.

Цей фактор знаходиться в найбільшій кількості в дріжджах і яйцях. Багаті на нього і зернові матеріали: пшениця, жито, риж, просо, горох, квасоля і т. и. Знаходиться він в зернах в зовнішніх шарах, як і в рижі. Через це висівки багатші на нього, ніж середина зерна, і хліб з цілого зерна корисніший з цього боку, ніж з питльованої муки, коли висівки одкидається. Такий хліб корисніший і тому, що матиме й більше важливих для нас солів, які теж знаходяться переважно в висівках. Листові матеріали, овочі, фрукти мають його досить, особливо клевер, люцерна, свіжа капуста, шпінат, морква сирова, помідори, цитрини, померанці, грушки й горіхи.

З продуктів тваринних цей фактор є в великій кількості в молоці; печінка, нирка, серце мають значну кількість його. М'ясо має мало.

Фактор В розпускається в воді. Він досить сталий, до короткого нагрівання. Через це не слід, щоб молоко довго кипіло, а то значна частина його сили нищиться. Між иншим, і солі при довгому кипінні міняють свій стан і стають мало придатні до засвоєння.

При випіканню хліба температура всередині не підіймається остільки, щоб зруйнувати водяний фактор.

Як вже видно з впливу рижу, водяний фактор В потрібний для доброго стану нервової системи; він попереджає нервові порушення, через що його називають антиневритичним. Але він необхідний і для зросту організму. Зросту без нього нема, як і без жирового фактору А. Кількість його для цього дуже незначна. Так щури дають нормальний зріст, коли до їх раціону додавати що-дня всього $\frac{1}{10}$ грама (приблизно $\frac{1}{40}$ золотника) якогось з таких сухих продуктів: клеверу, тимофіївки, люцерни, моркви, шпінату, помідорів. Особливо гарний зріст дають помідори, навіть вище середньої норми. Висушування не нищить цього фактору.

А н т и с к о р б у т н и й ф а к т о р С.

Скорбут або цинга є заслабання, яке виникає тоді, коли людина чи тварина знаходиться на харчах без зелени, овочів, фруктів. Тоді настає розбухання ясел, кровотечі з них, зуби хитаються й можуть випадати і т. и. Причиною скорбуту є відсутність у харчах особливої субстанції С.

Найбільше її мають свіжа зелень, овочі й фрукти, особливо гарні, свіжа капуста, салат, шпінат, помідори, морква, цитрини й померанці. Додаток морської свинці 1 гр. капустяного соку забезпечує її від скорбуту.

Зернові продукти його не мають; виключенням є квасоля, яка його має багато. Але при проростанні цей фактор з'являється в зернах.

З продуктів тваринних є він в печінці; значна кількість його є в молоці. Але що-до останнього, то кількість його тут міняється. Літом молоко багато сильніше, краще з цього боку, ніж зимою, так-що 1 шклянка молока літнього, коли корова пається, краща, ніж навіть 3 шклянки молока зимового, коли тварина стоїть на сухих харчах. Це тому, що протискорбутний фактор дуже боїться висушування. Сухі овочі й зелень майже не мають його (тоді коли жировий і водяний фактор зберігаються при висушуванні). Капустяне листя двотижневого висушування губить 93% своєї сили. Але не всі продукти з цього боку ведуть себе однаково. Помідори, напр., і після висушування при 35-40°, навіть і при 55-90° затримують ще значну частину своєї сили. Помідори, капуста, картопля, висушені на сонці, ще мають деяку протискорбутну властивість, а морква, бруква, шпінат гублять її зовсім. Швидке висушування менше шкодить, ніж довге.

Боїться фактор С і нагрівання: при кипінні, як правило, фактор цей нищиться. Але капуста, за деякими дослідями, навіть при 120°, хоч губить свою силу, але не зовсім. Коли вживати капусту з тією водою, в якій вона кипіла, то антискорбутна сила ще єсть, а морква при таких самих умовах не дає результату.

Фактор С найдовше зберігається, поки продукт зелений, свіжий. В видушених соках він зберігається тоді, коли сік кислий, хоч все-таки сила його поволі зменшується. Луги руйнують його зовсім.

За Стефенсоном, звичайні методи консервування — висушування, засолка зменшує або нищить зовсім антискорбутні властивості. Але велике значіння має спосіб. Так, коли капусту спочатку потримати 5 хвилин в кип'ячій воді і тоді вже висушити при 37 градусах, то сила фактору С краще зберігається. Питання про консервацію має величезне значіння, але дослідів поки ще мало.

Слід ще додати, що вітаміни необхідні не тільки для зросту й розвитку (фактор А і фактор В), не тільки для здоров'я очей (фактор А), не тільки для нервової системи (фактор В) і для

системи серцево-жильної (фактор С), але й для всіх органів, тканин нашого тіла. В останній час в зв'язок з нестачею додаткових факторів ставлять цілий ряд різних патологічних явищ: погане заживання ран, туберкульоз, невідповідний розвиток і швидке псування зубів, згублення організмом його відпорности проти шкідливих агентів і т. и.

Тому на цей бік харчування необхідно звернути найпильнішу увагу.

Природа не храм, а майстерня, і людина в ній є робітник.

ІВ. С. ТУРГЕНЄВ.

СЕРЕД КНИЖОК і ЖУРНАЛІВ

Ол. Левитський.

«Кобзар» Т. Г. Шевченка, як книжка до дитячої книгозбірні.

Прислухаючись до спогадів людей, що вийшли з українського селянства та робітництва й дійшли до певної вищої класової свідомости, мало не в кожному окремім випадку доводиться чути про величезне, рішуче значіння «Кобзаря» в цім процесі. Єсть люди, які все своє життя поділяють на дошевченківський і післяшевченківський періоди. Почутися на члена працюючої маси, уявити собі свій найтісніший зв'язок з нею, свої обов'язки до цієї маси, пережити пекуче прагнення до праці коло свого саморозвитку, щоб послужити своєму класові, — все це молодій душі українського пролетаря дає читання «Кобзаря». Разом з тим утворюється яскраве, до болю визначене уявління свого становища що - до буржуазних верств, виділення цих верств в одну ворожу силу, незалежно від історичних і географічних одмін. Це все наслідки глибокої визначености соціального світогляду Шевченкового й незрівняно високої художности його творів.

Питання тепер у тім, з якого віку пролетарській дитині найзручніше братися до того літературного скарбу, що криється в Кобзарі. Мабуть тут треба робити так, як це робиться скрізь з найбільшим письменником кожного народу: встановлюється певний концентризм в ознайомленні з таким класиком, і кожний вік дітей чи молоді бере з цього скарбу те, що він у силі взяти. Приймаючи це все на увагу, можна сказати, що Кобзаря Шевченкового треба давати грамотним дітям як-найраніше.

З боку вихователів чи вчителів так натурально буде збільшуватись дитяча увага до Кобзаря що - року, за який місяць до дня святкування пам'яті Шевченка. Адже мало не всі діти побажають вибрати собі щось для декламації з Кобзаря. Інші будуть шукати матеріялу для інсценувань, для живих картин, для плакатів. Так нехай собі вільно дитина перегортає сторінки цієї найвартнішої з усіх українських книжок і кожне вибирає собі по своїй індивідуальності¹⁾.

Чи корисне це? А що - ж тут шкодливого? Хіба те, що може в свій час, коли зміст буде відповідати розумінню юнака, вивчені механічно вірші збліднуть і, як давно відомі, не викличуть до себе певної уваги? Ні, з яскравою, значною змістом річчю це не може трапитись. Особливо коли життя, що буде йти навколо дитини, буде ставити ті питання, буде звертати увагу на ті явища, які так яскраво освітлюється у даному творові.

Звичайно, рівнобіжно повинна йти і систематична праця вихователя-керівника над читанням Шевченка. Ось бувши невними в тому, що кожна ди-

¹⁾ Це твердження шан. автора редакція «Р. О.» вважає дискусійним, гадаючи, що знайомство з деякими творами Шевченковими потрібує коментарів, керівництва з боку вчителя.

тина того дитячого колективу, що з ним ми ведемо справу, має в своїм розпорядженні повного «Кобзаря», ми, після вступної розмови про наближення днів святкування пам'яті Шевченка, а себ-то й часу пильного вивчення його творів, пропонуємо, нехай кожне відзначить в Кобзарі ті місця, де малюється українську природу. Коли це буде зроблено, можна утворити збори й вислухати кожного, який-же опис природи вважається кому за найкращий, який кому підійде до декламування. Тоді так само зробити з описами побуту працюючого селянства: де картини сільсько-господарської праці, картини народніх звичаїв, весілля, хрестини, вечорниці, ворожіння, святкові дні, чумакування, ярмарок і т. и. Далі малюнки, або хоч згадки про дітей. Вибравши ці місця, діти самі підійдуть до того, щоб спостерегти, що єсть малюнок життя дітей в родині, а єсть і картини бідкування сиріт, безбатченків і т. и. Яких картин більше? Далі, де місця, чи цілі твори, що торкаються кріпацтва? Між цими творами, чи не виділяються окремо ті, що малюють долю матери-кріпачки, дівчини-кріпачки? Нічого й говорити про те, що вихователь не має рації одхиляти увагу дітей від образів «покрито». Їх так багато в Шевченка, і коли ми вважаємо можливим дати дітям цілого Кобзаря, то цього образа дітям не обминути. «Неначе цвяшок в серце вбитий, оцю Марину я ношу», так починає одну з своїх поем Шевченко, і, можна сказати, що так він ставиться і до всіх інших образів зневажених панами дівчат. Чи може тут бути якийсь небажаний вплив на молодих читачів? Далі, де Шевченко виявляє свою любов до України? Кого він власне на Україні любить, до кого лине серцем, чи до всіх українців, чи до людей певного класу? Між віршами, що виявляють любов Шевченка до рідної країни, чи не виділяються ті, що писані далеко від України, спершу в Петербурзі, потім на засланні? Твори Шевченка, де малюється минуле України. За що Шевченко любив козацьку старовину? Як міняються погляди поета на це минуле? Якому із історичних творів Шевченко віддав найбільше любови і через що? («Гайдамакам»). Вибрати твори Шевченка, що їх можна назвати революційними. Де він повстає проти сучасного йому політичного ладу російсько-царської держави? Де Шевченко закликає всіх трудящих до єднання, незалежно від національності? Як Шевченко ставився до людей чужих для нього націй: поляків, москалів, євреїв? Чи ганьбить він взагалі людей кожної цієї нації, чи тільки людей певного класу? Чи нема в Кобзарі уступів, що показували-б, як Шевченко часом вважає шкідливішими людей своєї національності, ніж чужої? Спинитись на місцях, що характеризують релігійні погляди Шевченка. Чи визнавав він православного бога й духовенство? Чи Шевченко, обурюючись проти всякого лиха в житті працюючих людей, був взагалі песимістом? Чи немає таких творів, або таких окремих місць у творах Шевченка, щоб з них було видно оптимізм його? Вибрати довші твори Шевченка й порівняти їх. Котрий з них більше подобається й через що? Вибрати довші твори, що схожі сюжетами, наприклад «Катерина» й «Наймичка».

До цих питань, що допомагають дітям систематично читати Кобзаря, можна додати ще цілу низку другорядних: в яких творах виявляється погляд Шевченка на поезію й поета? Яку науку й культуру ганьбить Шевченко, в яких творах він малює внутрішні почування й настрої дитини, в яких — молодій дитини, в яких — старій; в яких творах він мріє про своє сімейне щастя, які твори дають більший матеріал для графічних ілюстрацій і т. и.

Між цими підходами до Кобзаря єсть лекші й важчі, простіші й складніші. Можна їх використовувати концентрично, себ-то що-року повторювати ті-ж самі питання й стежити, як зростають, поглиблюються вражіння читачів-дітей. Можна й так, що складніше питання переносити на старші роки. Та воно так, мабуть, само собою складеться, бо за місяць до Шевченківських свят всіх питаннів не використати. Про одно треба тільки не забувати — аби що-року між іншими підходами до творів Шевченка виразно стояв і соціальний підхід.

На так звані «Малі Кобзарі» можна дивитись тільки, як на паліатив: коли не можна дати до рук цілого Кобзаря, бо немає для цього коштів, немає де його купити і т. и., то нехай буде хоч «Малий Кобзар». Таких видань було й єсть чимало: 1) Полтавське видання «Український учитель» рік 1911, 2) Педагогічного бюро Полтавського Губземства 1918 рік, 3) Харківського кооперативу 1920 рік і т. и.

У звязку з творами мусить іти знайомство з життєписом найбільшого українського письменника. За складання популярних біографій бралися кращі українські популяризатори. 1) Найкоротша з популярних біографій: «В. Д. О м а н и ц ь к и й. Ж и т т я Т а р а с а Ш е в ч е н к а. Катеринодар, видавництво Кубанського Центрального союзу установ дрібного кредиту 1919 рік., 16 сторінок. Змістом і мовою цей життєпис пристосовано для сільської аудиторії. 2) Життєпис Шевченка М. С а в и ц ь к о ї, в згаданому вище виданні Бюро Полтавського ГубЗемства. Це трохи довший, ніж у Доманицького, життєпис, трохи сентиментальний. 3) Г р. Г е т ь м а н е ц ь. Х т о такий Тарас Шевченко. Видання 4-те Т-ва «Дзвін». Тепло й просто захопленний життєпис, 32 сторінки. 4) С. Є ф р е м о в. «Тарас Шевченко, життя його та діла. З портретом і малюнками», вид. Т-ва «Просвіта» у Києві 1917 р. 56 сторінок великого формату.

Ця праця робить вражіння докладного й популярного історико-літературного етюд¹⁾.

Все це видання дореволюційні. Почасти добровільно, почасти — «з незалежних причин» в них не простежено розвиток революційного напрямку Шевченка. Таке завдання ставить собі невідомий автор книжечки: 5) «Тарас Шевченко»; книгозбірня молодого комунара; видання Ц.К. К.С.М.У. Харків 1922 року. Автор, полемізуючи у передмові з іншими складачами біографій Шевченка, виразно підкреслює, що малярський та письменницький хист Шевченкові прийшов не від бога, а від чудової природи української, а класово-революційний напрямок виробився з умов кріпацького життя, серед яких пройшли дитячі роки Шевченка; ще за дитячих років Шевченка умови кріпацького життя так згустились, що заклали в ньому не тільки гірке почуття страждання, а й почуття протесту. Все це стверджується уривками з творів Шевченка, де він згадує свої переживання за дитячих літ. Далі, в творах Шевченка, у виявленнях його особистости, в зносинах з іншими людьми скрізь підкреслюється все те, що наближає його до світогляду сучасного революційно-настроеного незаможника. Відповідно до своїх завданнів, книжечку написано витримано і не без уміння.

---

¹⁾ Редакція зауважує, що деякі з цих виданнів, написаних до соціальної революції, під гнітом царської цензури, не цілком виразно освітлюють Шевченка з боку його соціальної й революційної ідеології. Серед інших не зазначених тут автором виданнів, можна рекомендувати книжечку В. К о р я к а — Тарас Шевченко (Харк. 1921).

Коли бажати, щоб старші діти самі склали біографію Шевченка по ширшому матеріялу, то тоді їм треба дати в руки книжку Кониського: «Життя українського поета Т. Г. Шевченка. Одеса, 1918 г.» В доповненні до цієї теж виданої в дореволюційні часи книжки, розвинутий учень 6-7 групи добре поставленої трудшколи може скористуватись з незвичайно цінної характеристики Шевченка у Дуначарського «Великий народний поет». Тут автор освітлює діяльність Шевченка у світовім масштабі, надзвичайно високо ставить його, як поета народнього, революційного й соціалістичного; останнє звичайно постільки, постільки можна було в добу Шевченка додержуватись йому думок, що погоджуються з ідеями соціалізму. Ця лекція А. В. Дуначарського була видана «Полтавською книгарнею». На жаль, переклад зроблено важкою мовою, і гарний стиль писань цього автора зовсім не залишився.

Думається, що старших дітей хоч потроху треба привчати до читання критики, і на таким виразнім матеріялі, як твори Шевченка, може найперше варт давати спробу читання критики. Хоч це й дивно, але про нашого найбільшого письменника ми не маємо багатої й розвинутої критики, не вважаючи на те, що всі газети й журнали що-року у певний час присвячують статті Шевченкові. З того невеликого критичного матеріялу, який є про Шевченка, старші діти подолають збірку критичних і історико-літературних етюдів С. Єфремова: «Шевченко», збірка етюдів. Вид. «Київської Старини», Київ. Придадуться також історико-літературні й критичні розвідки в двох випусках, присвячених роковинам Шевченка: «На роковини Шевченкові. Ілюстрований збірник. Видання обласного союзу Споживчих Кооперативів Півдня Росії. Харків 1920 р.» Статті: 1) В. Доманицького — Життя Т. Шевченка», 2) А. Дуначарського — «Великий народний поет», (в тім-же кепськім перекладі з російської мови, що й у Полтавськім виданні), 3) В. Щепотьєва — «Про творчість Шевченка», 4) Д. Ткаченка — «Жіноча доля в творах Шевченка» і 5) Д. Пісочинець — «Дитячий вік Шевченка й діти в його творах».

Друга книжка: «Тарас Шевченко. Збірник Державного Видавництва, Київ 1921 р. Статті: Е. Григорука — «Великий Бунтар», Проф. А. Лободи — «Шевченко, як голос народньої душі», П. Філіповича — «Поет огненного слова», Б. Якубського — «Форма поезій Шевченка», О. Дорошкевича — «Природа в поезії Шевченка», П. Рудіна — «Драматичні спроби Шевченка» і І. Щітківського — «Пам'ятник Шевченкові в Києві».

З цих критичних та історико-літературних розвідок деякі цілком годяться для спроб читання старшими дітьми не тільки творів красного письменства, а й дечого серйознішого. Так, «Жіноча доля в творах Шевченка», «Дитячий вік Шевченка й діти в його творах», «Природа в поезії Шевченка», — цілком будуть по силах починаючим читачам критичної літератури. Сюди ще треба додати невелику брошурку С. Черкасенка: — «Шевченко й діти. Шевченко педагогом».

В згаданім вище випуску «На роковини Шевченка», Харківського кооперативного видання, вміщено чимало віршів, присвячених пам'яті Шевченка. Також є такими віршами окрема книжечка: «До Тарасових роковин», уложила В. Чередниченко. Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств 1919 рік. Вірші, присвячені поетові, це теж до повної міри критика, особливо, коли вірші писані такими письменниками, як Леся Українка та інші. У зв'язку з Тарасовими роковинами давати молоді самій розбиратись у цих віршах — теж корисна річ, особливо, коли твори самого Тараса добре вже вивчено.

З педагогічних журналів 1924 року.

„Путь Просвещения“ №№ 1, 2; „На путях к новой школе“ №№ 1, 2; „Народный учитель“ №№ 1, 2, 3; „Наша школа“ № 1-2; „Педагогическая мысль“ № 1.

В зв'язку з загальним поліпшенням економічного життя та безумовним піднесенням педагогічної справи, міцнішають і розвиваються педагогічні журнали. Розпочали третій рік існування найсолідніші в нашому союзі педагогічні журнали — „Путь просвещения“ та „На путях к новой школе“; приемним подарунком для учителя-масовика вийшов „Народный учитель“; держаться видання губернiальних органів освіти, як напр. у нас на Україні одеський журнал „Наша школа“ або „Просвещение Донбаса“. На сторінках журналів раз-у-раз з'являються матеріали, з того чи іншого боку цінні або цікаві й стає актуальним бібліографічним завданням стежити за головними, принаймні, педжурналами.

Вихід більшости з наведених вище чисел припав на важкі дні всесоюзного трауру по Леніну. Звідси сумні чорні рамки, звідси присвячені пам'яті провідиря пролетаріату статті. Найкращий так-би мовити ансамбль статтів дав безперечно „Народный Учитель“ (№ 2). Сторінки щиро й проникновенно написаних статтів примусять багатьох робітників ще раз передумати та перечути невитравну втрату. В журн. „На путях к новой школе“ в центрі велика стаття *А. Луначарського* „Владимир Ильич и народное просвещение“. Основні точки поглядів та праці Леніна в справі народньої освіти виявлено точно й рельєфно. В № 2 „Пути Просвещения“ спиняють увагу цікаві постановкою тем статті: „Ленинизм в просвещении“ — *анонімна* та „Ленин учитель“ *А. Попова*. Раніш за інші журнали „Путь Просвещения“ дав (в № 2) дуже цікавий матеріал: *Т. Сосновий* „Ленин в школе“ (опис однієї з дуже вчасних і важливих усіма сторонами спроб організації „кутка Леніна“ в школі); „Дети о Ленине“ (наведено різні вірші та записи харківських дітей з приводу смерти Леніна).

Переходячи до різноманітного матеріалу взятих в огляд журналів та групуючи статті за принципом тематичности, виділямо в першу чергу статті, які присвячені питанням що-до організації та установки освітньої справи чи окремих типів школи. Тут треба перш за все зазначити статтю *М. А. Настьє* двох систем. („Путь Пр.“ №№ 1, 2). Вона широко реферує нараду наркомів освіти С. Р. С. Р., яка відбулася в грудні місяці у Москві й мала внести можливе погодження та необхідне уточнення в освітні системи різних радянських республік.

Далі йдуть статті *Я. Ряпто*: 1) Професиональная школа вместо общеобразовательной словесной школы („Путь Пр.“ № 1); 2) Школьное строительство на селе („Путь Пр.“ № 2). Перша стаття дає глибоке обґрунтування доцільности будувати професійну школу замість якого-небудь типу аморфної загальної освіти; друга, крім зафіксування загальних принципів будування школи на селі, доводить, що основний тип масової школи на найближчий час — чотирьохлітка мусить мислитися, як перший концентр сьомірчної школи соцвиху; будуть існувати повні сьомірчні школи, але й будуть існувати трьохлітки, як другий концентр трудової школи; автор вносить коректив тлумачення кинуті для трьохлітки назви „школа селянської молоді“ і викриває установку цієї школи і так званої „школи батрацької молоді“.

Тій-же справі присвячено статтю *А. Шейнберг*. К вопросу о школе крестьянской молодежи („На пут. к нов. ш.“ № 2). Про школи соцвиху говорить

ст. *Ф. Тагин*. Школа соцвосо на Украине и перспективы народного образования. („Путь Провс. № 1). Стаття насичена статистичними даними. Деякі з них викликають сумний настрій: шкіл з протягом навчання більш 4-х років—14,5% всіх шкіл, а в сільських місцевостях 8,4%; на школи в 1922/23 р. було витрачено трохи більш за шість мільйонів зол. руб., що виносить на одного жителя—24 коп., себ-то в 22 рази менше, як в Швейцарії в 1904 р. Спробу намітити конкретні контури організації та праці в чотирьохлітці дає ст. *А. Готалов*. Проблема сельской четырехлетней школы (Наша школа № 1—2). Ставить важливу тему, але розвиває занадто коротко (короткі статті взагалі гріх „Нашої школи“) *И. Емельянов*. К вопросу о стыке профшкол с учреждениями соцвосо. (Наша шк. № 1—2).

Дальшу групу статтів, може найчисленнішу, складають статті методичні. „Народный учитель“ навіть не задовольнився самим відділом „Из педагогического опыта“, а завів ще відділ „Новые программы трудовой школы“ з явною метою широкого методичного освітлення їх.

В центрі методичних питань стоїть звичайно питання про „комплексний метод“. Цікаві статті: *П. Блонский*. О так называемом комплексном методе. (Нар. уч. 1924 № 2). *М. Покровский*. О комплексном методе (На пут. к нов. шк. № 1). Тезиси по вопросу о комплексном методе, принятые научно-педагогической секцией Гуса. З цих матеріалів можна довідатися, що у москвичів, з легкої руки яких привився термін „комплексний метод“, є явна тенденція замінити цей термін на інший — „синтетичний“. Активне синтезування, — ось що повинна розвинути нова школа в свого вихованця. Наведений матеріал і з'ясує, яким повинно бути це синтезування. Синтеза не повинна бути штучна, мусить концентруватися на основних питаннях, а не на дрібницях. Такі комплекси, як „Колодязь“, „Нева“, „Курятник“ є зразки неправильного прийому шкільної праці. Цю синтезу не треба розуміти занадто механічно та прямолінійно, в тому розумінні, що її ніби-то треба переводити що-дня, що-години, що-хвилини. Синтеза повинна бути по силах вихованців, повинна бути неважка та цікава для них, збудована на діяльності дітей. Тому може краще говорити не про „центральні теми“, а про чергову ударну працю, про чергове, ударне, практичне цікаве для дітей завдання, яке концентрує всю працю всіх педагогів даної шкільної групи. У порядку дискусії видруковано в № 1 „На пут. к нов. шк.“ *Ю. В. Цезанович*. О комплексном преподавании в школе 1-ой ступени (сумарний огляд питання). Цікаву справку з минулого робить *Н. В. Чехов* в ст. „И истории метода комплексного преподавания“ (Нар. Уч. № 3).

Конкретні приклади розроблення комплексів знаходимо в статтях: *А. Феоктистов*. Уголки жизни (Путь пр. № 2) (розроблення тем: 1) я; 2) дім; 3) двір; 4) вулиця; дорога, 5) село; 6) місто.) *С. Арцишевская*. Барский особняк (Нар. уч. № 3). *О. Иванова и А. Кузнецова*. Северный край (там-же). *М. Феноменов*. Крестьянские жилища. (Н. уч. № 2). *С. Иванов*. Из практики комплексного преподавания (Педагогич. Мысль № 1) (подано розроблення тем: 1) природа та людина в усі часи року; 2) луг; 3) хліборобське знаряддя; 4) капустна білянка; 5) коза.) *Н. Барабанов*. Опыт изучения волости в летней школе (На пути к нов. ш. № 1). Темы „залізниця“, „сінокоос“ „ремесло“ в статті „О комплексном методе“ препод. Новоторжського педтехнікума в № 1 „На пути к нов. шк.“. Про комплекси на ширшому тлі педагогічної праці взагалі: *П. К. Молдавский*. Група имени Шевченка („Путь Пр.“ № 1).

Про введення комплексної системи не тільки в установи соцвиху, але й в інші типи шкіл говорять статті: *М. Победаленко* Под знаком комплексности (Наша школа № 1—2)—до праці на лікнепах; *И. Хаит*. Комплексная

система в школі політграмоти (там-же), де між иншим наведено розроблені схеми програмів міської та сільської школи політграмоти.

З инших методичних питань, як видно, найбільшу увагу притягає методика гурткової праці, клубних зайнять та екскурсій. Треба зазначити статті: *И. Сигов.* Математические кружки в трудовой школе (Пед. Мысль. № 1); наведено конкретні ілюстрації. *С. Щербина.* Клубные занятия по географии в школе (там-же). *Алалтшев. П.* Опыт организации кружков обществоведческого характера с детьми 1-ой ст. („Путь пр.“ № 2); наведено матеріал з досвіду праці в двох гуртках: „Любисток“ (любителей истории культуры) та „Пионер-Безбожник“. Того-же автора стаття: „Опыт антирелигиозной пропаганды среди детей“ (На пути к нов. шк. № 1) з цікавими протокольними записами по засіданнях дівчор в дитячому домі. *Е. Леонова.* Опыт проведения экскурсий с кружком обществоведения (На путях к нов. шк. № 1); екскурсії в гончарну майстерню, на станцію Електроруд, на Победенські шахти. *Мищенко.* Политехнические экскурсии. (На пути к нов. шк. №№ 1, 2). Чимало матеріалу з цього боку дає відділ в жур. „Народный учитель“ — „Краеведческая работа в школе“. Питанню про методи в сучасній школі взагалі присвячено статті: *Сирчинский.* Воспитательно-образовательный процесс и его методы („На путях...“ № 1); „*А. Петрович.* Лабораторный метод в современной трудшколе“ („Наша школа“ № 1—2).

Все більше уваги притяга питання про сільсько-господарський ухил масової трудшколи, величезне значіння сільсько-господарської освіти та відповідну підготовку учителя. „Путь просвец.“ утворює спеціальний „Відділ сільсько-господарської освіти“; „Народный учитель“ — „Сельское хозяйство и народный учитель“; уміщується статті в инших відділах. В цій групі треба зазначити статті: *А. Г—ий.* Сільсько-господарський нахил в сільській школі (П. пр. № 1) — дуже загальна та позверхова. *Д. Третьяков.* Сельскохозяйственный уклон в школе („Наша школа“ № 1—2) — дуже дотепні та серйозні уваги що-до реалізації цієї справи. *Проф. Н. Тулайков.* Сельскохозяйственное направление в народной школе и агрономические опытные станции („На пут. к нов. шк.“ № 2). *С. Алытов.* Агропропаганда и школа (там же); обидві статті — конкретні пропозиції в окресленій назвами статтів справі. Необхідно додати, що „Путь просвещения“ умістив в № 2 „Краткий обзор литературы по вопросам сельско-хозяйственного уклона в школе“ (11 сторінок петиту!), а „Народный учитель“ в № 3 дав стисло бібліографічну справку „Что читать народному учителю по вопросам сельского хозяйства“.

Про друге актуальне питання сьогоднішнього дня — комдитрух матеріалу на диво мало. „Народный учитель“, захопившись мабуть методичними питаннями, не зібрався ні в одному з трьох виданих чисел дати матеріал в цій справі. „На путях к новой школе“ в № 1 дають статтю: „*М. Крупенина.* „Юные пионеры и школа“. Автор обмежується короткою історичною справою про дитячий рух та окресленням завдань піонерів в межах школи. Підхід завузький! В № 2 „Пути просвещения“ дано статтю *Дьяковская.* „Первое всеукраинское совещание работников комдетдвижения.“

Ще одне питання скупчує коло себе чимало статтів. Це питання підготовки та перепідготовки учителів. Одним з значних стимулів в цій справі була для наших московських товаришів конференція по педагогічній освіті в Москві в лютому ц. р. Звідси низка статтів в № 2 „На путях к новой школе“ *Н. Крупская.* Конференция по педобразованию; *Г. Шадурский.* Под впечатлением педагогической конференции. *А. Калашников.* Всерос. конференция по

пед. образованию. *Угарова*. Роль дома работников просвещения. *А. Сапожников*. Районная школа как база самообразовательной работы учительства и повышения педагогического дела. В № 3 „Нар. учителя“ ст. *И. Цветкова* Педагогическая школа на новых путях. Того-ж порядку стаття *Д. Орехова* „Первые шаги“ (Путь пр. № 2) дає цікаві ілюстрації культурно-освітньої ролі педкурсів при їх живому звязку з підприємствами й селянами.

Цим доводиться обмежити огляд найважливіших статтів з останніх чисел головних педжурналів: в короткій бібліографічній справці всього не охопити! Але треба зауважити, що в зазначених журналах залишається ще чимало матеріалу, цікавого чи з інформаційного боку, чи з інших. Цілком вчасно „Народный учитель“ ставить такі теми, як „Просвещение и революция“ (Луначарский в № 1), „Политико-просветительная работа народного учителя“ (Медынский—там же), „Интеллигенция и революция“ (Г. Зиновьев — в № 2), „Сельское учительство и наш союз“ (М. Анисимов — в № 3) и т. п. В тому-ж журналі цікаві малюнки з натури в відділі „Как живет и работает народный учитель“, освітлення чергових наукових проблем у від. „Вопросы науки и научного мировоззрения“. В „Пути Просвещения“ в відділах „Педагогическая жизнь“ та в інших читач знаходить освітлення низки небезінтересних подій з освітнього життя України, Р. С. Ф. Р. Р. та закордону. Досить зазначити такі статті, як: *М. Долинко*. Ближайшие задачи союза работников просвещения (№ 2), *Зильберфарб*. Вопросы пролетарского воспитания во Франции (№ 2), *Зильберфарб*. На пути к международному объединению учительства (№ 1), *С. В—ин*. Детское движение в Америке та багато инш.

Г. І.

Новіша література до організації свята 1 травня.

Цей рік видано кілька книжок з спеціальною метою полекшити організацію свята 1-го травня в клубах, школах й т. ин. На першому місці треба поставити:

1) *Первое мая* (Пособие к проведению первомайского праздника в рабочих клубах). Под редакцией Е. П. Шалашковой и С. И. Корева. Главполитпросвет. Клубный отдел. Изд. «Красная Новь» М. 1924 стор. 312.

2) *Первое мая в клубе*. Составил П. Щелканов, 2-е вид. знач. доп. «Молодая Гвардия» Смоленськ. 1924, стор. 192.

В обох книжках крім різноманітного матеріалу подано покажчики тієї літератури, яку варт і можна використувати при організації свята. В останній книжці покажчик має 192 назви.

Чимало свіженького матеріалу дає також книга:

3) *Л. Каплан и В. Сыркин*. Клуб в день 1-го мая. «Новая Москва» 1924 ст. 176.

Менше розміром за попередні і з перевагою матеріалів до докладів дає книга:

4) *Первое мая*. Сборник материалов для проведения первого мая в клубе. Сост. Клуб. Отд. Главполитпросвета УССР. «Путь Просвещения» Хар. 1924, ст. 68 і 2 нотні.

І в цій книжці — невеличка бібліографія. Спробу подати матеріал з цілевою установкою на школу робить праця:

5) *Устинов И. В. и Мурзаев В. С.* 1-ое мая в школе. Сборник по устройству первомайского праздника в школах всех ступеней и типов. М. 1923, ст. 86.

Всі ці книги видано російською мовою і дають вони, звичайно, матеріал самою російською мовою. Український матеріал дає книга:

6) *Перше травня*. Збірник матеріалів для проведення 1 травня в школах малописьменних дорослих та для самостійного читання. За редакцією Ц. Підгірненської уложила Л. Дмитрова. Всеукр. Надз. комісія лікв. неписьменности. «Шлях Освіти» Хар. 1924, ст. 77.

З праць не спеціально по організації свята і датованих до того-ж 1923 роком слід зазначити:

7) *Синеблузый май*. Литерат.-худож. збірник. Изд. В. Ц. С. П. С. М. 1923 ст. 122 (чимало цікавого художнього матеріалу).

8) *Первое мая*. Сборник статей и материалов. Сост. М. Равич-Черкасский. Г. И. У. 1923 ст. 184 (багата збірка цінних фактичних матеріалів).

9) *А. Раевский*. История 1 мая в России. Г. И. З. 1923, ст. 65+3.

10) *Хабас*. Первомайский праздник. (33 года празднования 1-го мая в России). М. «Крас. Новь».

11) *К. Шелавин*. К 1 мая в России. „Прибой“ Пгр. 1923 ст. 80.

12) *1-ое мая в Киеве*. Сборник прокламаций и воззваний 1897 — 1923, Киевское Губбюро Истпарта. К. 1923 (виключна по своєму інтересу збірка відозв, поновлених в тому-ж вигляді, як їх було видано).

Повнішу літературу див. в покажчиках в кн. №№ 1, 2, 4.

Г. І.

З бібліографічного блокноту редакції.

У видавництві «Книгоспілка» вийшла нова книга з галузи трудового виховання: *Я. Чепіга. Практична трудова педагогіка*. К. 1924. Ст. 121, ч. 70 к. Складається книжка з статтів, почасти уміщених за останні роки в різних педжурналах, а почасти вперше поданих до друку. *Зміст*: Значіння руху і діяльності в розвитку дитини. Роль труда й гри у вихованні дитини. Розвиток органів почуття та їх значіння у вихованні дитини. Переїмання. Як спостережати переїмання у дітей. Уява й розумова та творча діяльність дитини. Процес читання. Процес письма. Процес лічби. Єдиний план і метод соціального виховання. Трудовий метод навчання. Розклад матеріалу (центральні ідеї). Розвиток і формування волі через труд і діяльність.

В зв'язку з постановою на чергу питання про сільсько-господарський ухил масової сільської школи видав-тво «Работник Просвещения»

випустило книгу: *А. А. Карель-ских. Через школу к организации крестьянского хозяйства. Методическое пособие для учащихся деревенских школ и крестьянской молодежи*. М. 1924.

В-во «Шлях Освіти» з доручення Укрбюро Робітоса видрукувало «Порадник робітника освіти».

Допіру випущено вид. «Книгоспілка» кн. *Ол. Дорошкевич. Підручник історії української літератури*. К. 1924 на 361 ст. Як обсягом охопленого матеріалу, так і методом його освітлення книга становить великої ваги з'явище в нашій педагогічній літературі.

Видана т-вом «Слово» книга *М. Зеров*. Нове українське письменство. Ч. І. К. 1924 зустрічає прихильну оцінку в критиці (див. рец. проф. А. Білецького в № 1 «Червоного Шляху», М. Мог. в «Новій Громаді»).

Торік «Красная Новь» видала, *Джон Рид. Десять дней, которые потрясли мир*. Перев. с англ.

В. Яроцького, предисловія В. И. Ленина и Н. К. Крупской. М. 1923. Автор її — американський журналіст з професії, революціонер та комуніст по переконаннях, був свідком та учасником жовтневої революції в Петрограді та Москві, дав низку цікавих зарисовок. Критика радісно привітала книгу. Редакція «Рад. Осв.» одержала листа-рецензію від т. Марича з Шевченківщини, який на власному вражінні оцінивши книжку, гаряче радить всім товаришам познайомитися з нею.

Розпочало діяльність Черкаське видавниче т-во «Слово» (не змішувати з київським!) — книгою *Джемса*. Розмови з учителями про психологію.

Всеукраїнське т-во Допомоги «Молодому Ленінцеві» розпочало видання книжок в кількох серіях «Дитячий рух», призначених переважно для широких кол трудового населення, решта для самих ленінців. Дивно тільки, що немає жодної книжки, виданої українською мовою.

Видання творів українських письменників для вжитку в школі (з відповідним методичним обробленням) під загальною назвою

«Шкільна бібліотека» і за редакцією Ол. Дорошкевича поновлюється у видавництві «Книгоспілка». Незабаром вийде: *Франко, Борислав сміється* — з вступними статтями Й. Гермайзе та Ол. Дорошкевича.

Київське Вид. т-во «Слово» здає до друку другу частину збірника з практики трудової школи за загальною редакцією В. Ф. Дурдунівського.

Київська філія Книгоспілки друкує низку праць проф. С. А. Ананьїна: 1) Трудове виховання в минулому та сучасному; 2) еволюція методів навчання; 3) таблиці психофізіологічного розвитку дитини.

Київська філія Держвидатун України готує до друку кілька серій книжок під загальною назвою «Психологічно-Педагогічна Бібліотека».

Завідуючий школою в київському дитячому городку «Ленінськ» т. Помагайба працює над розвідкою «Лабораторний план». В праці мають бути використувані заходи та досягнення школи в Ленінську.

Київський педагог Я. Різник готує до друку велику працю: «На шляху до нової школи» (з життя дитячого дому).

З БІЖУЧОГО ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ

З освітнього життя за перші місяці 1924 року.

(Сумарні уваги).

Минулий 1923 рік був безперечно роком перелому на освітньому фронті. Перенесення масової школи на місцевий бюджет підвело вперше за останні роки певну, хоча і мінімальну, матеріальну базу під масову школу. Зменшення-ж кількості установ, які залишилися на державному постачанні (головним чином вища школа) дало можливість утворити і для них реальну матбазу. Накреслились контури реального бюджету для шкіл і для робітників освіти. Але разом з тим 1923 рік навчив тим-ж параграфами та статтями бюджетових розписів зважати на реальні можливості, так-би мовити не екстенсифікувати, а інтенсифікувати освітню справу. З 1923 року намічається характерна риса: освітня справа розвивається не стільки вшир, скільки вглиб. Суворо реальна дійсність вчить в «жорстоких» межах можливого ставити актуальні завдання і їх розв'язувати. 1923 рік розпочинає і завіщає 1924 року фіксацію таких організаційно-актуальних завдань.

Введення різних освітніх установ в умови, мінімального хоча-б, матеріального забезпечення дало можливість перейти від виключно-організаційно-господарських турбот до питань методичних. Інтерес до них захоплює в 1923 р. широкі маси (досить згадати так зв. комплексний метод), його стимулюють нові завдання центральних органів, нові програми (маємо на увазі цікаві московські комплексні програми), стає цілком ясным, що широкое з'ясування методичної справи, уточнення характеру праці в різних типах освітніх установ стає актуальною завдачею на довгий час.

Мінімальне поліпшення матеріального стану робітників освіти дало можливість 1923-му рокові поставити на порядок денний питання про перепідготовку робітосців. Наслідки залишили по-за собою найсміливіші чекання. Широкі маси робітників освіти дружньо взялися за справу перепідготовки, поведши її в першу чергу по лінії *політпідготовки*. Особливо багато працювали в провінції. Ще вчора голодні, ба й сьогодні не дуже забезпечені, робітосці бралися за книгу, щоб розібратися в актуальних питаннях економічного, політичного, культурного життя, наздогнати, так-би мовити, революцію. Фіксація наслідків проведеної праці дала право нашим партійним і професійним товаришам констатувати в періодичній пресі та відповідних органах, що масовий робітник освіти культурно зростає, що в учительстві, надто сільському, починається зрушення в бік радянської влади, поглиблюється розуміння її завдань і міцнішає бажання взяти можливу участь в розв'язанні цих завдань. 1924-му рокові залишалось продовжувати розпочатий рух, скерувати працю по перепідготовці на рейки педагогічної перепідготовки.

Нарешті і виключної ваги політична подія 1923 р. — утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — не могла не поставити в освітній галузі питання про погодження освітньої праці в різних радянських республіках. Конкретним виявом правильно оціненої вчасности цієї справи була майже на грані 1923 та 1924 р. всесоюзна нарада наркомосів радянських

республік. Але вона розвязала лише частину питань, чимало одклавши надалі.

Коли, накресливши освінні завдання, що їх поставив 1923 р. перед 1924, перейти до сумарного огляду освітнього життя в перші місяці 1924 р., легко побачити, що в межах короткого порівнюючи часу пророблено чималу працю. Характеристику її окремих моментів треба розпочати з *відгуку освітнього фронту на смерть В. І. Леніна*.

Смерть великого проводиря світового пролетаріату та керівника Союзу Радянських Республік викликала не тільки одностайний сум у великій армії робітників освіти та їх вихованців, але й непереможне бажання в житті й діяльності освітніх установ як-найкраще вшанувати пам'ять великого борця й трудівника. Дні жалоби зворушили по освітній лінії мільйони люду, починаючи від сивоволосих академиків, і закінчуючи найменшою дитворою по дитячих будинках. До свіжої могили неслися не лише бездоганні в своїй зовнішній формі та внутрішній суті промови й доклади заслужених людей науки, але й прості, іноді може безграмотні слова осиротілих дітей про «дідуся Леніна». З різних кінців нашого державного союзу надходять відомості про заснування нових освітніх установ пам'яті Леніна, надання того імені вже існуючим, заведення кафедр та кабінетів для вивчення лєнінізму й т. ин. Розпочато велику систематичну працю по вшануванню Леніна, в своїх формах дуже різноманітну, але однаково цінну, бо з педагогічного боку заснування «куточків Леніна» по різних дитячих закладах має не менше значіння, як з наукового відповідна робота інститутів та кабінетів лєнінізму. Можна сміливо сказати, що діапазон відгуку освітнього життя на смерть Леніна є виключний і рівних собі не має.

В світлі праці по вшануванню В. І. Леніна стають рельєфнішими та зрозумілішими ті дві справи, що як-найактуальніше стояли в цей квартал перед діячами освіти та робітниче-селянськими колами; чим-же й краще вшанувати пам'ять В. І., як не ідучи по лінії його заповітів — нищити неписьменність та ліквідувати безпритульне дитинство.

Ліквідація неписьменности безумовно стоїть в центрі уваги та організаційних заходів наших керуючих кол. Його порушувано на останніх губз'їздах на Україні, а на Московщині т. Луначарський поставив його на порядок денний останнього з'їзду рад Р.Р.Ф.С.Р., що виніс низку цікавих директивних постанов, з яких звертають увагу — персональна відповідальність голів Губвиконкомів за справу лікнепу та видання літератури для переведення лікнепу серед національних меншостей. В лютому відбулися конференції по лікнепу в Москві і Харкові (всеукраїнська). Першу переведено в дуже доцільній формі конференції — екскурсії. До справи лікнепу починають втягуватись широкі кола радянської суспільности. Організаційні форми до того — заснування «товариств сприяння лікнепу» на Україні та аналогічних товариств «Геть неписьменність!» в Р.Р.Ф.С.Р. Оскільки цінні ці організаційні форми взагалі і для піддержки сміливої ініціативи на місцях зокрема, свідчить характерний приклад. В станиці Васюринській Куб.-Чорн. обл. учень школи II ст. Михайло Смотров заснував *дві* школи для лікнепу. Т-во піддержало його книжками та письмовим приладдям, і справа розгорнулась широко. Необхідно лише, щоб і темп і розмах праці цих товариств відповідав грандіозності завдання.

Друга справа, що за останній час всколихнула і офіційні органи, і робітниче-селянські маси, це — *боротьба з дитячою безпритульністю*. Не треба доводити всієї вчасности і негайности цієї справи. Не дурно редактор Московських „Известий“ т. Стеглов вважав за необхідне присвя-

тити цій справі велику передову статтю („Детский вопрос“ Изв. 1924 № 2), фіксуючи увагу сотень тисяч читачів цієї газети на цьому пекучому питанню. Т. Стеклов підкреслив, що Радянська Україна випередима інші частини державного союзу своїми енергійними конкретними заходами в цій справі. І справді! В другій половині лютого та в березні на Україні переведено широкий „тиждень безпритульної дитини“.

На другій сесії Всеукраїнського Ц. Вик. К. Наркомосвіти т. Затонський виступав з докладом про боротьбу з дит. безпритульністю. В докладі та ухвалі сесії намічено низку конкретних заходів. В першу чергу намічено охопити допомогою десять тисяч безпритульних, звернуто увагу на справу допомоги безпритульним дітям на селі, ухвалено утворити фонд ім. тов. Леніна, заснувати нові та піддержати існуючі сільсько-господарські дитячі колонії, а також трудові будинки з майстернями й т. ин. Всі організаційні заходи мусить бути скеровано на те, щоб не тільки фізично урятувати дитину, але й витягти її з багна антисоціальних звичок і зробити корисним свідомим членом трудового суспільства. Як і в справі лікнепу, закликано до боротьби з дитячою безпритульністю широкі кола трудящих, які відгукуються на цей заклик заснуванням по своїх об'єднаннях „осередків друзів дітей“. Останнє тільки розпочато, не скрізь навіть усвідомилися в ролі цього заходу, але безперечно „осередки друзів дітей“ зможуть чимало зробити, коли не полинуть в межі формального байдужого відношення до справи.

Наведені питання — лише головніші та актуальніші проблеми наших днів. Слідом за ними йдуть і інші, які досить яскраво та повно виявилися на різних всеукраїнських, всеросійських та всесоюзних з'їздах в лютому та березні. У всеукраїнському масштабі відбулися з'їзди: 1) нарада робітників комуністичного дитячого руху (18. п), 2) друга сесія - пленум Науково-Педагогічного Комітету Головоцвуху. Н. К. О. України (з 22. п), 3) з'їзд завгубсоцвихами, 4) з'їзд по народній освіті. З з'їздів, що відбулися в Москві, треба зазначити всеросійську конференцію по педагогічній освіті (12 — 16 лютого) та всесоюзну конференцію по перенідготовці робітників соціального виховання. Самі назви з'їздів говорять про те, що організована колективна думка діячів в галузі народньої освіти мала нагоду поставити в останні місяці чимало педагогічних проблем. В короткому сумарному оглядові не місце, звичайно, характеристичі цих з'їздів. Але висунуті їми проблеми треба зазначити. Перша всеукраїнська нарада робітників комдитруху виявила зріст справи. Невеличкі об'єднання за 1923 рік вирости у 50000-ну армію молодих левінців. Мало переведено роботи на селі. Тимчасом ясно, що комдитрух — основа соціального виховання. Нарада визнала, що комдитрухом керує безпосередньо партія, але всю практичну роботу переводить комсомол через активних старих комсомольців. Визнала необхідним прикликати також науково-педагогічні сили до розроблення питань комдитруху, запросити співчуваючих педагогів до роботи в колективах Ю. Л. Сесія наукпедкомів зайнялась всіма головними питаннями соціального виховання наших днів, причому в дальших нарадах (завгубсоцвихів та на з'їзді по народній освіті) ці питання було далі освітлено і зафіксовано в свідомості представників адміністративно-організаційних апаратів. З питань організаційних необхідно зазначити ті, що на довгий час залишаться пекучим невідкладним завданням. Це:

1) Організація чотирьохлітки, як масової школи, яка в процесі реалізації загального навчання повинна охопити все дитяче населення республіки від 8 до 12 років.

2) Встановлення зв'язку школи з сільським господарством; це питання стосовно до учнів різного віку та груп диференціюється на такі питання:

а) методичне додержання сільсько-господарського ухилу в масовій школі чотирьохлітці та сьомилітці.

б) організація шкіл, переважно трьохліток, які мають охопити підлітків-селян від 12 років, будуючи працю на її можливій агрономізації — так звана „школа селянської молоді“ (термін зустрічає заперечення з боку деякого з відповідальних товаришів).

в) організація шкіл батрацької молоді для юнаків з 14-15 років; ці школи мають стати школами сільсько-господарського учеництва, утворюючи таким чином паралель до шкіл фабзавуча в місті.

З питань методичних перше місце займали звичайно питання про комплексне навчання та дальтонський лабораторний план. Перше злобуло загальне визнання і вступає в фазу конкретизації та поширення в умовах масової школи. Друге притягає загальну увагу і принципове визнання, але підкреслено необхідність обережного підходу і не цілковитого перенесення лабораторного плану в конкретних прикладах дальтонської практики, а з корективами, яких вистрібує дух радянської школи (колективізм в праці й т. ін.).

Закладено підвалини до дальшої організації *Науково-Педагогічної праці на Україні*. Має бути утворено чотири досвідні педагогічні станції (Київ, Одеса, Харків, Катеринослав), кожна станція поділяється на 2 кабінети: нормального і дефективного дитинства. В тих губернях, де немає станцій, існують губерніяльні та окружні освітньо-методологічні комітети, якими має керувати відповідна краєва досвідна станція.

Нарешті — питання, що стоїть тепер в центрі уваги масового учительства — *підготовка і перепідготовка робітників освіти*. Цілком ясно, що переводити в життя відповідальні чергові завдання нової школи може робітник освіти, що здобув відповідну підготовку в процесі педагогічної освіти або вніс істотні корективи до своєї попередньої підготовки в процесі перепідготовки. Питання підготовки педперсоналу в усю широчінь було поставлено на всеросійській конференції по педосвіті, що притягла велику кількість делегатів (325, — були з найвіддаленіших місцевостей) і пройшла з великим піднесенням. Ось кілька основних думок, що лягло в ґрунт праці на конференції. Новий учитель — громадський організатор дитинства та юнацтва, а крім того місцевий громадський робітник; тому він повинен розбиратися в суспільних з'явищах, бути марксистськи, комуністично освіченим. Нові шкільні програми кладуть в основу шкільної праці вивчення трудової діяльності людей; необхідно, щоб ця трудова діяльність була знайома учителю і знайома не з книжок, а з практики, і педагог повинен мати виробничо-трудова стаж. Педагог звичайно повинен бути озброєний знаннями анатомії, фізіології і психології шкільного віку і здобути звички в техніці переведення шкільної роботи. Цю практичну підготовку треба здобути в процесі нормальної шкільної практики та широкої участі в культпросвітньому житті свого району. Кожна педшкола повинна бути культурним огнищем району, повинна переводити „виробничо-планову“ роботу. Нарешті педагог повинен виробити в собі уміння колективно працювати після закінчення педшколи над своєю самоосвітою, а також набути деякі навички, щоб взяти участь в дослідчій праці по вивченню свого краю

або району. Вимоги великі, але конференція визнала, що вони вчасні, доцільні й необхідні, й щиро працювала над виробленням конкретних шляхів до їх здійснення. Частково ці питання було зачеплено на сесії Наукпедкомів України, в цілому вони повстануть на всеукраїнській конференції по педосвіті.

Дружно розпочато заходи по перепідготовці робітників освіти на Україні. І всеукраїнський, і губерніяльні осередки працюють над планами, програмами і т. ин. Треба проте визнати, що подекуди на місцях давно усвідомилися в необхідности підвищувати педагогічну кваліфікацію і випередили центр. Раз у-раз місця, не чекаючи розроблених матеріалів з центру, беруться „не мудрствуя лукаво“, за працю, закладають гуртки, складають книгозбірні, організують конференції й т. ин.

В добрий час!

ОСВІТНИК.

Друга всеукраїнська конференція в справі ліквідації неписьменности.

З 11-го до 17-го лютого ц. р. в Харкові відбулася II всеукраїнська конференція відповідальних робітників ліквідації неписьменности. Були всі представники губерських комісій ліквідації неписьменности, крім Донбасу, та коло 15 округових. Всеукраїнська комісія влучно вибрала час для конференції. Радянська бо влада ухвалила повести серйозну боротьбу з народньою неписьменністю, згідно з планом, що його затвердив В. У. Ц. В. К., розраховувши остаточно знищити цього ворога робітничо-селянської держави до десятиріччя Жовтневої Революції. Отже цілком природньо виникла потреба зробити огляд як своїх сил, так і сил ворога, відзначити наші досягнення та поразки на цій ділянці третього фронту, зробити можливі висновки з надбаного досвіду, виявити хиби й перешкоди в роботі й завчасу їх ліквідувати.

Конференція мала виключно діловий характер, принципові питання не ставилися. Точніше,—як на початкові кожної великої справи, так і тут головну увагу було звернуто в бік кількості, а не якості роботи.

Найбільше часу конференція уділила на те, щоб заслухати доповіді з місць і в звязку з ними обміркувати чергові завдання в справі боротьби з неписьменністю та малописьменністю.

Через поганий звязок губернь з центром Всеукраїнська Комісія ліквідації неписьменности перед конференцією мала надзвичайно мізерні відомості про стан праці на місцях. Тов. Підгірненська, зав. відділом ліквідації неписьменности Головополітосвіти, назвала всього яких 2200 лікпунктів. На підставі-ж статистичних даних, оголошених делегатами конференції, дійсне положення ліквідації неписьменности значно краще й у всякім разі далеке від „катастрофічного“, як дехто думав на початку конференції. Ось точна картина мережі шкіл дорослих на 1-е лютого цього року.

Г у б е р н і.	Кількість.	
	Лікпунктів.	Учнів.
1. Чернігівщина	394	9.663
2. Полтавщина	561	15.442
3. Одещина	1172	32.882

4. Волинь	399	19.915
5. Поділля	1182	35.214
6. Червонодніпровщина (Катеринослав.).	997	30.263
7. Харківщина	679	14.550
8. Київщина	1323	47.385
9. Донбас	300	9.000
Р а з о м	7.007	214.314

Як уже вище зауважено, представника Губерської Комісії Ліквідації неписьменности Донбасу не було на конференції, через що й цифри тут про Донбас лише приблизні, але їх ні в якому разі не збільшено.

7.000 лікпунктів та 215.000 учнів, — це досягнення за перші три місяці планової боротьби з неписьменністю на Україні. Кажу за три, а не чотири, місяці, бо майже всюди, особливо по селах, робота на лікпунктах почалася лише з листопаду.

Учнями здебільшого є допризовники та територіяльники (змінний склад територіяльних частин); далі йдуть члени профспілок, незаможники та інші.

Як порівняти зазначену мережу шкіл письменности для дорослих із плановою, що її ухвалив В.У.Ц.В.К., то буде не дуже значна різниця, тим більше, що в плані деякі моменти зовсім не передбачено, напр. взято пересічно три, а не два випуски на рік з кожного лікпункта й т. п. Отже за планом, на всій Україні повинно бути в цьому році 9.215 лікпунктів, і ці лікпункти мусять пропустити через себе 117.000 членів профспілок, 400.000 допризовників і територіяльників та 220.000 незаможників, — всього 737.000 неписьменних. Ліквідацію неписьменности перших двох груп належить закінчити до 7-х 24 р., а третьої — до 1-х 25 р.

Воно-б може було й краще, але розпочалася кампанія на селі з чималим запізненням, — це раз, а друге й головне те, що майже ніде нема тривкої матеріальної бази. Якщо з граматками ще так-сяк, то зовсім кепсько з утриманням учителям та з постачанням лікпунктам канцелярського приладдя. Багато лікпунктів, як висловлювалися делегати, існують «за рахунок ентузіазму вчителів».

Зважаючи на це, конференція ухвалила не збільшувати далі кількості лікпунктів, а лише старатися повніше їх укомплектувати і в першу чергу звернути найсерйознішу увагу на допризовників та територіяльників, що не всі охоплені школами ліквідації неписьменности. Для поліпшення роботи серед них тут-же на конференції було розсагновано губерням 23.000 червон. карбованців і переведено безпосередне округам.

Другим питанням, що викликало особливу цікавість як конференції, так і вищих представників влади й пролетарського суспільства, являється Товариство допомоги ліквідації неписьменности й малописьменности імені В. І. Леніна. Засноване в жовтні місяці 1923 року, воно ще не встигло розвинути на місцях широкої діяльности; проте йому вдалося в деяких губернях уже зібрати досить матеріалу, щоб судити про структуру т-ва, напрямок його діяльности й відношення населення.

Особливі дебати викликала сама структура Т-ва. Як відомо, в Росії аналогічне Т-во «Долой неграмотность» збудовано за принципом повної централізації; в основу-ж українського т-ва допомоги ліквідації неписьменности положено як-раз протилежне — децентралізацію. Делегати з місць підкресливали, що Т-во має популярність серед населення як міського, як і сільського, але воно, й особливо селяни, вимагають цілковитої децентралізації. Т-во буде без членів, якщо коштами, зібраними на місцях, порядкуватиме центр і зосереджуватиме їх у себе. Селяни з охотою вступають в т-во, запевнившись, що ті внески, які вони дають, тут-же — в їх селі й буде витрачено на лікпункт. Конференція визнала цілком правильною лінію Всеукраїнської Комісії Лік. Неп., що-до цього й ухвалила, що таким об'єднанням Т-ва (а вони мусять бути), як округові, губерські, мусить належити лише ідеологічне керування та право контролю.

Без огляду на короткий час з дня заснування Т-ва, по деяких губернях воно встигло вже дещо зробити. Так, напр. у Червонодніпровську воно збрало чималі кошти, придбало широку популярність і утримує тепер понад сорок лікпунктів. Гарно йде робота з т-вом в Одесі. З'ясовано, що й по інших губернях є сприятливі обставини для розвитку діяльності Т-ва.

Далі конференція зокрема зупинилася на праці в червоній армії, серед допризовників та територіяльників. Резолюція звертає особливу увагу на роботу серед неписьменних допризовників 1902-3 років і на потребу більшого контакту в цій справі між Коміс. Ліквідації Неписьменности й Військовими Комісаріатами.

Ліквідація неписьменности, що набрала масового характеру, не в потрібній мірі охоплює національні меншості. Конференція з'ясувала дефекти в цій справі й ухвалила ряд заходів, щоб поліпшити роботу серед національних меншостей на Україні, а саме: в спільному порядку належить видати букварі єврейською, польською, молдавською та іншими мовами; на курсах для ліквідаторів неписьменности організувати секції нацменшостей, збільшити агітацію серед них, звернутись до профспілок, то-що.

Це головні моменти в праці конференції. Взагалі, початок зроблено й зроблено не погано. Робітничо-селянське суспільство розбуркано. Можна сподіватись, що великий заповіт Володимира Ілліча про ліквідацію неписьменности до 10-ої річниці радянської влади буде виконано.

Конференція викликала велике зацікавлення серед вищих кол радянської суспільности Харкова. У праці її брали участь Голова ВУЦВК і Голова Всеукраїнської Комісії Ліквідації Неписьменности тов. Петровський, секретар ВУЦВК т. Буценко, тов. Затонський, представники Всеукр. жінвідділу, Укрбюра, Всеукр. КНС та інші.

Одногосно ухвалено скликати наприкінці травня широкий всеукраїнський з'їзд у справі ліквідації неписьменности.

Н. Малеча.

Події, люди, цифри, плани.

(Хронікальні замітки).

Нова центральна організація освіти на транспорті (Цуостран). У складі НКШляхів організовано центральне управління освіти на транспорті (Цуостран). У ньому зосереджується всі галузі освітньої праці залізничного, річного та морського транспорту (крім клубів та книгозбірень, що залишилися під керуванням профспілок). Управління складається з чотирьох відділів: Транспрофос, Трансоцвих, Транполітосвіта і Загальний відділ. Залишаючи в своїх руках повне адміністративно-господарче керівництво, Цуостран погоджує з Наркомсами Союзних республік шкільно-методичні справи. На місцях на всьому СРСР в складі залізничних правлінь організуються відділи освіти.

Організація Київської педологічної станції. У березні після 2-ої Всеукраїнської наради методиків Київську філію Науково-Педагогічного Комітету Головоцвиху України реорганізовано в педологічну станцію.

До матеріальної бази народної освіти. На Всеукр. з'їзді у справі народної освіти завфін. економуправлінням Наркомосвіти т. Бутвін подав деякі цифри до бази народної освіти. Наводимо дещо з них. Із загально-союзних асигнувань на нар. освіту для України дано 19%. На 1923-24 рік по держбюджету Наркомосвіти було відпущено 14 мільйонів карб., однак з огляду на загальне скорочення держбюджету кошти Наркомосвіти скоротились до 12½ міль. карбованців. По місцевому бюджету на нар. освіту мається 26½ міль. карб., з них на зарплатню 64% і на операційні витрати 36%. Пересічна ставка сільського учителя за даними 6 губернь України — 20 карб. на місяць.

Організація установ для безпритульних дітей. По нараді при Ц. К. Допит ухвалено відкрити 20 сільсько-госп. колоній, 20 трудових інтернатів і колоній для 4000 дітей підлітків. Ці організаційні осередки вважаються за найкращі в справі боротьби з дитячою безпритульністю. На Київщині має бути 4 с.-госп. колонії, на Одещині, Харківщині та Катеринославщині по 3, на Полтавщині та в Донбасі по 2, на Поділлі та на Волині 1. Ухвалено також організувати сільські дитячі притулки, які мусять охопити не менш 42 тисяч дітей, тоб-то майже в 2 рази більше, аніж у минулому році.

Студенти К. І. Н. О. на працю по лікнепу. В лютому відбулися місячні курси по підготовці учителів ліквідаторів неписьменности, які з ініціативи профосередку Київського І. Н. Г. було організовано для студентів Київських ВУЗ'ів, переважно В. І. Н. О. Викладають на курсах найкращі педагогічні сили м. Києва. Закінчивши курси, слухачі пішли на стаж на лікпункти.

Конкурс. Редакція Київської газети «Більшовик» оголосила конкурс на найкращого ліквідатора неписьменности.

До антирелігійної пропаганди по школах. Головополітосвіта розробила низку конкретних заходів по переведенню антирелігійної пропаганди по школах. Щоб забезпечити відповідну підготовку майбутніх керівників в установах соцвиху та в інших освітніх закладах, в І. Н. О. та на педкурсах вводиться спеціальний курс «Критика релігійних вірувань». В тих-же школах і в інших інститутах та технікумах конкретний матеріал до антирелігійної пропаганди повинен бути поданий в курсах: еволюція органічної та неорганічної природи,

теорія світобудови, біологія, теорія еволюції.

Кіно-факультети. З наступного року засновано кінофакультети в Харкові та Києві.

Ювілей українських газет в У. Р. С. Р. 9 січня 1924 року вийшло тисячне число «Вістей» ВУЦВК.

16 квітня ц. р. відбулося урочисте святкування 5-тиріччя існування органу Київського Губкомун. К. П. (б) У та Київського Губвиконкому — газети «Більшовик», яка з невеличкої селянської газети вросла в велику громадсько-політичну газету, що обсягом свого впливу переростає межі губернії.

Обидві ювілейні дати красномовно свідчать про зріст та зміцнення українського друкованого слова в У. Р. С. Р.

Об'єднання видавництва.

В-ва «Шлях Освіти», «Червоний Шлях», «Молодий робітник» та декілька інших об'єднуються в меті концентрації видавничої діяльності в одне велике видавництво, під назвою «Червоний Шлях».

Призначення. Тов. Голишова призначено Завголовсоцвихом.

ЗамЗавГоловсоцвиху т. Мізерницького призначено Завгубнар-освітою Київщини.

Завгубнаросвітою Київщини тов. Салька призначено Завгубнар-освітою Харківщини.

Поворот М. С. Грушевського. З дозволу ВУЦВК повернувся на

Україну М. С. Грушевський, якого обрано академиком по кафедрі історії України. Колегія Головнопрофосвіти доручила акад. М. С. Грушевському організувати й завідувати Київською Науково-дослідною кафедрою Історії України.

Розподіл учебного року в школах соцвиху.

Колегія Наркомосвіти УРСР затвердила новий розподіл учебного року в школах соцвиху:

В міських школах:

1-ий триместр . . . з 1/ix до 15/xi
2-ий „ . . . з 1/i до 1/iv
3-ий „ . . . з 15/iv до 1/ix

В сільських школах:

1-ий триместр . . . з 1—15/ix до 15/xi
2-ий „ . . . з 1/i до 15/iv
3-ий „ . . . з 1/i до 1/ix

В третьому (весняно-літньому) триместрі регулярне навчання закінчується в міських школах 20/vi, в сільських: в повній 7-літці 20/vi, а в масовій школі — 1/vi.

З 20/vi до 1/ix школу не закривається, в цей час організується курси для передпідготовки вчителів, дається вчителям установлені відпустки, провадиться ремонт, періодичні збори учнів для організації екскурсій, дитячих свят то-що. Облік роботи провадиться кожного триместра перед перервами; річний облік роботи провадиться в кінці червня місяця в міських школах, і в кінці травня — в масовій шкільній школі.

ПРОФЕСІЙНЕ ЖИТТЯ

М. Долінко.

Матеріальне становище робітників освіти на Україні.

Одним із найголовніших моментів у діяльності Робітосу залишається, як і перше, робота що-до поліпшення матеріального становища робітників освіти. Це річ зрозуміла, оскільки матеріальна база союзної маси визначає в чималій мірі саму роботу спілки.

Боротьбу за поліпшення матеріального становища можна розбити на дві добі: до жовтня 1923 р. й після нього до теперішнього дня. В жовтні 22 р. в звязку з перспективою утворити міцний державний і місцевий бюджети, матеріальне становище робітників освіти стає певнішим. Ставка освітніх робітників, як на державному, як і на місцевому бюджеті фіксується в тривкій одиниці — товарному карбованці. По-первах ставка 1-го розряду було аж надто низька — 3 тов. карб. — і до того ще виплачувано її дуже неакуратно. Але вже на серпень 1923 р. ставка як для державного бюджету, як і для більшости робітників, що на місцевому бюджеті, досягає середньої величини 4-5 тов. карб. і виплачується її порівнюючи акуратно.

У важкому становищі й далі залишаються робітники села. Більшість з них здобуває плату за договорами з населенням; в тих договорах ставку визначається в хлібних одиницях, при чому й плата їм дрібна — 20-30 пуд. на рік — і виплачується її неакуратно.

При кінці 22-23 навчального року ставка робітників, що на державному бюджеті, була 4,75 тов. карб. Товарового карбованця фіксовано за індексом на 1-ше число кожного місяця, а виплачувалося радзнаками при кінці місяця або на початку найближчого місяця; через це реальна зарплата падала й фактично досягала 3 тов. карб., де-не-де й ще менше. З жовтня місяця, за згодою Наркомосу, ставку 1-го розряду фіксується в червоній валюті, при чому для кожної губернії різно, відповідно, головне, до вартости місцевого індексу.

Перехід на червоне вирахування спричинився до зниження ставки в її реальному значінні. Ставка, встановлена за жовтень в червоному вирахуванні, дає менш, ніж 4,75 черв. карб. — ставки вересневої. Але через те, що ставку, встановлену в товар. карб. за індексом на 1-ше число, виплачувано радзнаками, через що вона знижалася вдвоє, то перехід на червоне вирахування маса зустріла прихильно.

У грудні місяці Укрбюро пощастило досягти збільшення суми, що її відпускається на зарплату, з 45,55⁰/₀ до 49,10⁰/₀ загального кошторису НКО, що в зв'язку з деяким загальним збільшенням коштів НКО на 2-ий квартал дало змогу збільшити ставку для періоду грудень-лютий на 16⁰/₀.

Все-ж-таки, непогодженість між зростанням товарового й червоного карбованця дає криву, яка на лютий різко падає.

Так, для м. Харкова маємо таку картину руху ставок, виражених у червоних карбованцях з переводом на вартість товарового карбованця, за індексом на 1-ше число:

МІСЯЦІ	Ставка в черв. карб.	Ставка в тов. карб.
Жовтень	5,10	3,30
Листопад	5,10	3,51
Грудень	5,50	3,25
Січень	6,00	3,48
Лютий	6,50	2,83

На початку нового 23-24 навчального року, Укрбюро поставило серйозно питання про реалізацію постанов IV Всесоюзного З'їзду Робітосу що-до зміни сітки 1:5 на 1:8. Наркомос згодився з міркуваннями Укрбюро, і з жовтня 23 р. запроваджено нову сітку 1:8. Нова сітка дала найбільший ефект для робітників вищих розрядів, але ніякого ефекту не дала для технічних робітників, які до загальної кількості робітників, що на державному бюджеті, становлять 15⁰/₀. В зв'язку з запровадженням нової сітки, ставка робітників 17-го розряду збільшилась на 60⁰/₀, 16 розр.—на 50⁰/₀, 15 розр.—на 42⁰/₀, а 9 розр. всього на 3⁰/₀; починаючи з 7-го розр. ніякого збільшення не сталося.

Причина цьому є та, що в сітці 1:8 коефіцієнти нижчих розрядів зовсім не різняться від коефіцієнтів сітки 1:5, що була перед тим. Цей момент викликав справедливі нарікання з боку технічних робітників і відбився на резолюціях зібрань і з'їздів робітників освіти. Укрбюро пощастило трохи полагодити цей момент, запровадивши з січня 24 р. 15% добавки на зарплату техробітникам. Проте матеріальне становище техробітників і далі лишається серйозним, і питання про поліпшення його стоїть на порядку денному в Укрбюро.

Багато хитаннів і чимало різноманітності спостерегаємо в рухові зарплати робітників, що на місцевому бюджеті. Тут позначається найбільше неоднакова міцність та ще мала тривкість місцевого бюджету в різних губернях.

Ставки робітників місцевого бюджету по 1-му кварталу видно з такої таблиці:

ГУБЕРНІ	Ставка по губ. містах	С і т к а
Поділля	5 карб. черв.	—
Одещина	5 карб. товар.	1:6
Харківщина	7,50 „ „	1:8
Волинь	4,00 „ „	1:5
Чернігівщина	4,00 „ „	1:5
Полтавщина	6,50 „ „	1:6
Катеринославщ.	8,00 „ „	1:7
Київщина	5,00 „ „	1:6
Донбас	6,00 „ „	1:5

Отже бачимо, що тим часом як у Одесі ставку 1-го розряду встановлено для робітників освіти по місцевому бюджету в 5 тов. карб. при сітці 1:6, а по Харкову 7,50 при сітці 1:8, в Чернігові й на Волині тільки 4 карб. — при сітці 1:5. Велику ненормальність спостерегаємо на місцях що-до визначення ставок по округах. Звичайна тенденція буває — різко виділяти

раз-у-раз без усякого погодження з фактичною різницею що-до дорожничі межі губмістом і його периферією. Так ось, на Харківщині, при ставці 7,50 і сітці 1:8 для Харкова, маємо в Ізюмській окрузі 3,40 і сітку 1:5.

Зазначені ставки проте геть-геть не визначають розміру зарплати робітників освіти, — її бо неакуратно й не зповні сплачується.

Невчасна виплата, спізняючись в середньому на місяць, в з'явище побутове, що його спостерегається трохи не повсюди, не кажучи вже за ті губернії, де зарплату не виплачується систематично протягом 2-3 місяців. Яскравим тому приміром може бути Чернігівщина, де становище аж надто важке.

Звістки з цієї губернії кажуть за те, що при кінці лютого, — приміром, в Ніженській окрузі в 9 районах, — зарплату виплачується тільки за грудень; те саме в районах і по інших округах, а в Сновській окрузі по 4 районах того-ж-таки часу сплачено лише 25-50% за листопад, і по інших районах тієї самої округи тільки 75%.

Однією з причин тут є те, що не всі губернії виділяють на народвіту достатню долю свого бюджету, причому деякі губернії безперечно виявляють тенденцію поволі зменшувати цю долю. Надзвичайно низький відсоток одпускає на народвіту Волинь — 19,1%; Катеринослав дає 25,6. Київ може бути приміром ясного зниження. Так, у II кварталі 22-23 бюджетового року — 30,2%, III кварталі 28,9%, в IV — 28% і в I кварталі 23-24 р. 27,5%. По Подільській губернії в I кварталі відпущено 498.000 карб., а в II — 385.000 карб.

Окрім того в деяких губернях кошти, що їх відпускається на народвіту, не погоджено з сіткою, яку вони мають обслуговувати. Так от, по Катеринославщині щомісячна потреба в зарплаті на 1 місяць в установах місцевого бюджету в I-му кварталі 70.007 черв. карб., а фактично відпущено 40.523 черв. карбованців.

З початку останнього навчального року, в звязку з тим, що появляється районний бюджет, спілка вперше здобуває змогу серйозно поставити питання про матеріяльне становище сільського вчителя. Починається кампанія, щоб перевести сільську сітку шкіл на місцевий бюджет. Система договорів з населенням виявила всю свою нездатність матеріяльно забезпечити вчителя. Спілка кидає гасло: „Жадної школи на договорних підставах“ і їй щастить що-до цього чимало досягти. Більшість губернь (Київ, Донбас, Полтавщина, Волинь) свою сільську сітку вже передали на місцевий бюджет.

Але реальна зарплата сільського робітника ще й досі низька й різко відстає від зарплати міського робітника. У Харкові, приміром, для міського робітника встановлено одиницю 7,50 карб., а на селі є й 2,50 карб. У Полтаві—місті—6,50 карб., а на селі є й 3 карб. Питання, щоб зрівняти ставки города й села знімається на всіх з'їздах, і є тепер актуальним. Якщо давніше можна було виправдати цю різницю тим, що в селі життя є дешевим, то тепер і цього не можна сказати. Якщо взяти ще до уваги витрати на культпотреби, які на селі більші,— немає бо там домів освіти, книгозбірень, то-що,— то буде зрозумілим, чому спілка намагається знести цю різку різницю.

Роблячи підсумки, треба сказати, що матеріяльне становище робітників освіти ще далеко від гарного; найбільше це тулиться до робітників села, що в березні отримували ще 12-13 карб. на місяць. Невчасна видача зарплати з чималим запізненням на 2-3 місяці є річ не рідка. Заборгованість ще не ізжито, вся сітка ще не на місцевому бюджеті, а тих, що на місцевому бюджеті, ще не забезпечено вповні.

Спілці доводиться вести в цьому напрямкові вперту боротьбу. Увага, яку тепер приділяється освітній справі з боку партійних і провідних радянських органів, дає нам право думати, що з початку 24-25 навч. року можна сподіватись, у звязку з загальним господарським зміцненням країни, збільшення відпуску коштів на освітню справу, що, звичайно, повинно поліпшити матеріяльне становище робітників освіти.

Безробіття в нашій спілці й боротьба з НИМ.

Загальна кількість безробітних освітніх робітників на Україні на перше лютого сягає 11106 чоловіка, і це до загальної кількості членів спілки на Україні становить 10,9⁰/₀.

Безробіття повстало не тільки через скорочення кількості культ-освітніх установ, але й з цілої низки інших причин. Отже аналізуючи склад безробітних, доводиться встановити таке:

1. Чимала частина безробітних, 22⁰/₀, є члени профспілки—студенти, які через роботу по вищих школах не можуть вести систематичну роботу в культ-освітніх установах, але, матеріяльно незабезпечені, мусять шукати заробітку й тому реєструються на Біржі Праці.

2. Кваліфікаційні комісії, що були зорганізовані трохи не по всіх губернях, виявили, що педагогічна підготовка більшо-

сти безробітних є дуже низька. Чимала частина їх, через звички й традиції, що їх вони здобули підчас роботи в старій школі, не потрапили засвоїти напрямок нової школи й musiли покинути роботу.

3. На початку революції, коли культ-освітні установи стихійно росли й наявні кадри робітників освіти не могли обслуговувати їх, ані що-до кількості, ані що-до якості, зокрема установи Соцвиху інтернатського типу, — довелось притягти нові кадри робітників, майже зовсім незнайомих з педагогічною роботою, — вони бо були потрібні за часів революційного будівництва нової школи на Україні. А тепер, коли сітка культ-освітніх установ стабілізується й по всіх установах переходять до поглибленої педагогічної роботи, виявилось, що нові кадри не пристосовані до роботи в наших установах і так само збільшують кадр безробітних.

Міркуючи про причини безробіття, слід відзначити два з'явища:

Перше, — тим часом як у спілці є багато безробітних, ми не маємо змоги задовольнити потребу в робітниках по деяких губернях. Пояснюється це скупченням безробітних у певних центрах, де потреби в робочій силі нині немає. У Києві, Одесі, Харкові сконцентровано понад 68% безробітних.

Причина цьому з'явищу є скорочення сітки, а також і те, що вчительство підчас голоду потягло до великих культурних осередків, сподіваючись там скористати з своїх знань у якійсь галузі, близькій до освітньої.

Того самого часу в губернях, де сітка раз-у-раз збільшується, спостерегаємо недостачу робітників освіти. Найбільше це почувається в Донбасі. Спілка не може заспокоїти потребу робочої сили ще й через те, що, в звязку з українізацією, геть-геть зріс попит на робітників, що орудують українською мовою, а спілка не спроможна тепер виділити їх.

Друге, — поруч із безробіттям у нашій спілці, спостерегаємо того-ж-таки часу масове сполучення посад, аж до того, що один робітник отримує кілька ставок.

Звідси напрошується ціла низка заходів, потрібних, щоб боротись з безробіттям.

Поперше, — студентство, що проходить революційну науку в пролетаризованих вищих школах, буде колись цінним відділом в армії освітніх робітників і їх треба зберегти, як майбутніх носіїв освіти. Для цього треба відшукати кошти, щоб допомогти їм на час перебування у вищій школі. Але вважати їх за безробітних немає жадних підстав, — поміж них бо можна налічити чимало

таких, що з доброї волі покинули насиджені місця й подались у вищу школу. Через це загальні заходи для боротьби з безробіттям ніяк не можна застосувати й до них на цей період.

Подруге,—безробітних членів спілки, що не досить підготовлені й не дають сподіватись, що вони пристануть до нової школи, треба передати іншим секціям Біржі. Для цієї категорії робітників треба влаштувати спеціальні курси (стенографії, машинопису, діловодства, рахівництва, то-що),—перейшовши через такі курси, вони швидче знайдуть собі роботу.

Робітників, що пристали до нашої роботи на початку революції, наwerbованих здебільша з пролетарської верстви, треба зберегти на нашій роботі. Для цього треба дати цьому елементові потрібну педагогічну підготовку.

Щоб перевести в життя ці заходи, треба коштів. Губвідділи, сильно вражені від безробіття, своїм коштом справитися з цими завданнями не спроможуться. Тим часом деякі губвідділи, з дрібним числом безробітних, не використовують уповні своїх фондів, призначених для боротьби з безробіттям. Треба при Укрбюро утворити центральний фонд помочи безробітним, який складеться з певного 0/0, що його відраховуватимуть всі губвідділи, із їх фондів помочи безробітним; процент відрахувань має встановити Укрбюро, в залежності від міцності губвідділу й потреби. Сконцентрований фонд розподілятиме межі губвідділами Укрбюро.

За один із способів, як послабити безробіття, слід уважати перекидання безробітних на місця, де дуже потребують робочої сили. З цієї метою Укрбюро має встановити, в яких місцях скільки й якої треба робочої сили, і з'ясувавши це, взятись перекидати їх у відповідні губернії. Звичайно, для цього треба певних коштів, бо безробітні не мають змоги переїздити своїм коштом. Тут мають стати до помочи органи Наркомпраці, Наркомосу, рівно-ж спілчанські організації на місцях.

Боротьба з сполученням посад, що на неї спілчанські організації мають звернути нині особливу увагу, так само дасть ефект послаблення безробіття.

Як ми вище згадували, є велика потреба в робітниках, що орудують українською мовою. Отже треба негайно взятись організувати низку курсів української мови, — тоді буде змога дати їм роботу.

Оце ті заходи, що їх, на нашу думку, можна й слід взяти, щоб послабити безробіття в нашій спілці.

М. Пенарський.

П'ятий губз'їзд робітників освіти Харківщини.

З'їзд робітників освіти Харківщини, що відбувся в лютому, є, безперечно, та демаркаційна лінія, що остаточно відмежувала вчорашній день спілки від дня сьогоднішнього з його радісними перспективами. Аналіза соціальних явищ і свого місця в них, що провадилася, з погляду революціонера, іноді занадто мляво, поступово підводила робітників освіти до визнання Жовтневої революції не то по формі, а й в основі.

Ріст свідомости ідеологічно був підсилений і дістав базу в роботі щодо піднесення політзнаннів, а вона закінчилась політобліком, який на Харківщині провадився так, що дістав назву політпразника.

В світлі цих фактів і слід роздивлятися на підсумки 5-го з'їзду.

З'їзд відкрився актом довір'я партії до безпартійного освітнього робітника: комфракція заявила, що вона збереться лише на два уставні засідання (на початку й при кінці з'їзду), а щоб керувати роботою з'їзду, запропонувала обібрати сеньйоренконвент (раду уповноважених), по одному від кожної округи й шести міських виборчих районів. Склад президіуму з'їзду, порядок денний, резолюції й склад нового губправління, обмірковані в сеньйоренконвенті, не вимагали будь-яких заяв від комфракції і з'їзд прийняв, їх однодушно.

Центральний доклад — справоздання губправління — був поставлений, головне, в політичну площину, бо матеріал організаційний був розданий делегатам на руки.

В тій самій площині провадились, здебільшого, і дуже ділові дебати, так само як і резолюція, де одним із оснівних пунктів є доручення новому правлінню працювати в напрямкові наближення спілчанських мас до партії.

Другим докладом, що на ньому так само відбулися політичні настрої з'їзду, був відчитний доклад Губпрофради. Окрім низки ділових указівок, промовці зазначали конечну потребу того, щоб індустриальні спілки звертали особливу увагу на спілку Робітос, як провідника освіти в народні маси. Цей момент був зазначений і в резолюції.

Уважно опрацювавши доклади Укрбюро ЦК Робітосу й Губнаросвіти, спинившись і на тезах-резолюціях щодо роботи на селі й культроботи, з'їзд наблизився до кульмінаційного моменту: один з безпартійних міських робітників звернувся до безпартійних делегатів провінції з заявою, що на жалібних зборах міських освітніх робітників з приводу смерті Леніна, ухвалено піднести комуністичній партії від безпартійного вчителства прапор. Але міські робітники вважаючи себе за нероздільну частину союзної сім'ї, гадали, що вони споряджають прапор від цілої безпартійної маси Робітоса Харківщини, і пропонують округовому вчителству, в особі його делегатів, пристати до цього.

У промовах тих, що підносили прапор, брєніла одна й та сама нота: годі з аполітичною позакласовою освітою; освіту мислиться тільки як комуністичну; відповідно до того не може бути аполітичним і вчитель.

У відповідях, між ними й т. Затонського, зазначалося, що прапор дістається в міцні руки партії, яка проробила переможну революцію в шостій частині земної кулі і йде на чолі всевітнього руху. Всевітня революція насувається не оборно, і прапор українського вчителства буде передано революційним освітнім робітникам Заходу. Сьогоднішній день є великий празник для партії — більший, ніж визнання нас від Англії! Там визнали

нас капіталісти ради своїх вигод, а тут справедливість комуністичної революції безкорисно визнає найважливіша частина інтелігенції, найпотрібніша робітничій класі, — визнає й урочисто присягається на вірність революції.

На останку було переведено обрання правління. На попередніх з'їздах бойовим моментом було питання про представництво міста й села. Але тут і місто, і село категорично зрелись принципу представництва, передавши сеньйорен-конвенту скласти проект списку тільки за ознакою персональної цінності кандидата. Отоді, сеньйорен-конвент уклав списку так, що в ньому відбилися всі виробничі галузі нашої роботи. Список був прийнятий однодушно й без будь-яких поправок.

С. СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ.

Лист з Полтавщини.

Життя й праця робітників освіти на Полтавщині помітно покращали проти минулого року. Зріст зближення і взаємного порозуміння радянського суспільства та учительства призвів до того, що у виборчу кампанію майже в кожному селі учителі дружно проходили в сільради та делегатами на окр'їзди Рад, і навіть в Губвиконком проведено одного позапартійного вчителя.

Значну роль в справі зближення оригінальних ножиць у взаєминах робітників освіти з радянським суспільством відіграло краще й регулярно забезпечення робітників освіти з початку нового 1923-24 навчального року зарплатнею. Коли до цього часу зарплатня робітникам освіти в більшості округів Полтавщини реалізувалась єдиним словом „задовженість“, то з жовтня місяця 1923 року платню стали видавати регулярно що-місяця по ставках комбінованого колдоговора на всіх робітників місцевого бюджетета:

- а) Для міських Полт. робітників — 6,50 золот. карб. по 1-му розряду сітки 1:6, а з січня місяця 8 золот. карб. по тій самій сітці.
- б) Для сільських роб. Полт. округи — 3,50 зол. карб. по 1-му розряду тієї-ж сітки, а з лютого 4,50.

Ставки безумовно мізерні, які викликають лише сором, коли їх поставити поруч з заповідями т. Леніна про увагу до культурних справ і порівняти їх з державним мінімумом, але регулярність, з якою їх видавано, бадьорили робітників і давали надію налагодити нарешті нормальну роботу, „як і в інших порядних профспілках“, за виразом одного товариша. Так було до останнього кварталу. Тепер-же діло круто міняється. За січень місяць більшості районів не видано платні. Вже проходив лютий, коли під тиском Робоса і губерніяльних органів Радвлади місця з бідю розплатилися за січень і частково за лютий лише в частині зарплатні, а начислення по колдоговору по більшості залишаються непокритими. Поставе питання, як бути з колдоговором, який не забезпечує своєчасности й повности видачі зарплатні, бо на місцях почали видавати платню з великим запізненням по частях, в декілька прийомів і не всю, а в деяких районах і зовсім нічого.

Причинами перебоїв служать: нова грошова реформа, яка трохи „спутала карти“ місцевих бюджетів, дефіцитність цих бюджетів та квалітет райбюджетів.

Є надія, що з налагодженням грошової реформи перебої буде остаточно зліквідовано й ставка культуриста села зрівняється з державним обов'язковим мінімумом, але поруч з цим мов з туману будім знову хитале головою прикра примара „задовжености“... Хай не припусте Жовтень і всі сили Радянські, щоб ця машкара ожила. Допомогою в цьому нам буде влучний обіжник Ц.К. Р.К.П. про обов'язкове забезпечення в першу чергу фондів зарплатні, хоча на шкоду иншим витратам.

МОГИЛАТ.

Хроніка.

Справочно-інформаційне бюро в питаннях підготовки. Щоб стати у пригоді освітнім робітникам підчас підготовки порадами й вказівками бібліографічного й методологічного характеру, засновано, з ініціативи Укрбюро ЦК Робітосу, при Харківській педагогічній бібліотеці, справочно-інформаційне бюро, куди слід звертатись у всіх відповідних справах (Харків, Ветеринарна 26).

До передпідготовки. Ц. Б. педагогічної передпідготовки освітніх робітників закупило такі книжки, які буде розсилати низовим осередкам: Блонський — Педагогіка; Морозов — Школа и сельское хозяйство; Иванов — Комплексное преподавание, — новые программы ГУС'а; Фесенко — Курс математики; Синявський — Вчёмось писати; Синявський — Русско-украинский словарь, Воронай — Математика; Яворський — Революція на Україні; Равич-Черкасский — История КП (б) У; Сухов — Религия в свете науки; Покровский — История России; Яворський — Коротка історія України; Синявський — Украинский язык; Сталин — Национальный момент в советском и партийном строительстве (рос. й укр. мовами). Всього закуплено й розіслано понад 10.000 книжок.

Про літературу на село. Укрбюро взялося комплектувати дрібні профбібліотечки для всіх сільських осередків. Зважаючи на те, що Губвідділи постачали вже своїм

низовим осередкам літературу, розсилається запитання Губвідділам, яких книжок і скільки треба їм надіслати. Думається закупити такі книги. Антошкин — Профессиональное движение в России; Томский — Очерки профдвижения в России; Томский — Современное положение российских профсоюзов; Томский — Методы союзной работы; Гиринос — Что такое профессионально-производственный союз; Лозовский — Профсоюзы и Октябрьская революция; Лозовский — Ближайшие задачи Красного Интернационала; Арк-Ан — История рабочего движения на западе; Тактика большевизма в профдвижении (сборник резолюций съездов партии) — видання Укрбюро ВЦРПС; Проф. союзы после Октября на Украине — видання Укрбюро ВЦРПС; Вигдорчик — Что должен знать каждый рабочий и служащий застрахованный. Спутник Работника Просвещения — вид. Укрбюро ЦК Робітосу.

Всього буде закуплено 750 бібліотечок.

Курси профробітників. Укрбюро відпустило по 500 карб. Київському й Одеському Губвідділам на влаштування курсів длх профробітників низових осередків, за програмою, що її розробило Укрбюро. У Києві курси закінчилися 5-го квітня.

Підсумки політперевірки. Укрбюро взялося видати брошуру укр. мовою — Підсумки політперевірки освітніх робітників на Україні.

Обслідування низових осередків.
На пропозицію ЦК Робітосу, Укрбюро обслідувало низові сільські осередки в Одеській окрузі. Сільських осередків обслідувано сім. Підчас обслідування було скликано двоє загальних зборів освітніх робітників, куди були запрошені й представники партійних, громадських і радянських органів села. Загальне вражіння винесено не погане.

Низові осередки зміцнились і оформились. Є злютованість межі робітників, які стали розуміти профроботу, віддавати їй час і увагу. Постійну участь беруть вони й в громадській роботі; у більшості сільрад є освітні робітники, вони-ж обслуговують лікнеп, працюють в сельбудах без копійки грошей.

Матеріальне становище не погане. В пересічному 32—35 карб. на місяць. Виплачується акуратно. На живлення йде 20 процентів, решта на одяг.

Що-до якості склад робітників не задовольняє. Багато ще рутини й просто недоумкуватости.

Національний склад здебільшого неукраїнський, через що українізація набуває особливої ваги; тим часом іде вона кволо. Доводилось бути свідком, як учитель в молодших групах веде з учнями бесіду російською мовою, а вони читають і відповідають йому українською.

Стан шкільних будинків — поганий. Органи Наросвіти надзвичайно мало керують роботою. Інспектування немає. Є школи, де за весь час існування ОНО, жодного разу не було його представника. А районови завідувачі культвідділами при РВК не відповідають своєму призначенню. З боку партійних і радянських органів на місцях значно збільшилась увага до освітньої справи. Брак матеріального забезпечення ще почувається й увага робітників часто відхиляється в бік шукання засобів для життя.

Проте, загалом, треба сказати, що відношення робітників до школи значно поліпшало.

На місці з'ясувалося, що міжсоюзні органи концентрують у себе культфонд і нарахування на місцях, через що спілчанські організації Робітосу нічого не дістають (як ось в Цебрикові); те саме з фондом безробітних. На це звернуто увагу ГРПС, але там цю справу не пощастило розв'язати. Це питання буде поставлено в Укрбюро ВЦРПС.

До питання про розмежування.
Укрбюро ЦК Робітосу роз'яснило, що персонал сільсько-господарських шкіл увиходить до спілки Робітос.

Неправильні нарахування. Один із Губвідділів Робітосу постановив відраховувати з членів спілки $\frac{1}{4}\%$ на фонд шефства над Червоною Армією й $\frac{1}{4}\%$ на фонд наслідгола. Укрбюро скасувало цю постанову, роз'яснивши, що кошти на культроботу в Червоній Армії йдуть з загально-спілчанського культфонду, а фонд наслідгол давно вже скасовано, й суми його мають перейти в фонд безробітних.

Про прийом у спілку стажерів.
Укрбюро роз'яснило місцям, що стажери, які здобувають за свою роботу плату, можуть бути членами спілки й взагалі бажано втягти їх у спілку, як майбутніх освітніх робітників. Стажери, що їх роботу тепер не оплачується, членами спілки не можуть бути.

Норми навантаження. Планова Комісія Червонодніпровського (б. Катеринославського) Губвиконкому, щоб зекономити кошти й перекинути їх на поліпшення живлення дітей, постановила ввести збільшену норму навантаження роботою шкільних робітників, порівнюючи з нормами колдогора між Укрбюро Цекосу і Наркомосом. З ініціативи органів Робітосу, Укрбюро ВЦРПС дало вказівки місцевій ГРПС вжити заходів,

щоб установити норми навантаження відповідно до норм Наросвіти, тоб-то 18 і 24 год., як для якої групи й типу шкіл.

Комісії для історифу. Червонодніпровський Губвідділ постановив, у звязку з 5-тилітнім ювілеєм спілки, організувати комісії, щоб збирати матеріали для історії спілки. Відповідальність за всю роботу комісії покладено на робітників культвідділу.

Новий побут. До правління Червонодніпровського Губвідділу звернувся вчитель Єривенко, прохаючи ввести в права громадянства, актом „октябрин“, його новонароджену дочку. На урочистих зборах освітніх робітників, присвячених 6-им роковинам Червоної Армії, по доповіді про Червону армію, збори перейшли до акту „октябрин“. Представник спілки в короткому слові характеризував значіння цього акта, що висувається на зміну давній релігійній обрядності. На пошану славного Чонгарського полку, що над ним шефство має спілка, новонародженій дано ім'я Чонгара. По тому зачитано наказу батькам і передано їм дарунки від спілки. Представник Чонгарського полку, вітаючи цей акт, висловив упевненість, що новий член пролетарської громади — Чонгара — буде гідна носити ім'я славного Чонгарського полку, і заявив, що новонароджену Чонгару зараховується в Чонгарський полк без права на пайок і обмундирування. Збори обізвались на це буйними оплесками.

Субсидія домам освіти. За період жовтень — березень Укрбюро видає субсидії домам освіти: Донецькому — 200 карб., Одеському — 632,79 карб., Червонодніпровському — 505 карб., Чернігівському — 500 карб., Волинському — 300 карб., Київському — 1000 карб., Подільському — 300 карбованців.

Про роботу серед сільського вчителства.

До всіх кравчих бюро ЦК РКП, ЦК національних Компар тій Крайкомів і Губкомів РКП.

Дорогі товариші!

Безперечний перелом в бік радянської влади і РКП, що помічається останніми часами в сільському вчителстві, висуває необхідність збільшити увагу з боку партійних організацій до сільського вчителства, щоб систематично та широко притягати сільське вчителство до всіх галузів громадсько-культурної сільської роботи, яка розгортається як в культурних центрах села (в хатах-читальнях, народніх будинках, сельбудинках, школах, радгоспах і т. инш.), так і по-за ними:

а) до роботи для ліквідації неписьменности;

б) до переведення різних громадсько-політичних кампаній;

в) до організації розумних розваг на селі (екскурсії, гуртки фізкультури, вистави, концерти й т. инш.) та до організації переведення революційних свят;

г) до роботи преси, як кореспондентів і організаторів гуртків сількорів;

д) до організації сприяння розповсюдженню „Селянської газети“, „Відноти“, місцевої преси (через агітацію за передплату, головне читання, пояснення прочитаного й т. инш.);

е) до обслуговування культурних установ спілки Всєробіземлісу;

ж) до роботи для пропаганди кооперації та до безпосередньої участі в кооперативній роботі;

з) до участі в роботі делегатських зібрань селянок.

Найкращим методом організованого притягання сільського вчителства до цієї громадсько-культурної роботи на селі треба визнати максимальне використання в цьому

напрямку спілчанської організації сільського вчителства. Через те партійні органи на місцях повинні намагатися зробити з спілки робітників освіти, яка складається в значній своїй частині з сільських учителів, один з підпорних пунктів впливу партії на селі, вживаючи всі можливі заходи для його закріплення.

В інтересах як-найповнішого забезпечення політичного керівництва в справі громадської роботи сільського вчителства треба:

а) далі зміцнити органи Спілки (особливо повітові) певними кваліфікованими партійцями;

б) притягати до активної участі в роботі Спілки (особливо в галузі культурної роботи) робітників парторганів, як членів спілки;

в) збільшити партійну увагу до справи правильної марксистської постановки широко розгорнутої, по лінії спілки, самоосвітньої гурткової роботи сільського вчителства.

В інтересах дальшого культурно-політичного зближення сільського вчителства з Радянською владою та поширення й поглиблення його громадсько-культурної роботи на селі, партійні організації повинні підтримувати в як-найбільшій мірі роботу Відділів Народної Освіти та Спілки по передпідготовці. Обов'язком партійних організацій повинно бути всебічне постачання курсів і гуртків по передпідготовці лекторами та керівниками-комуністами. За підвалину роботи цих курсів і гуртків повинно бути покладено вивчення нових програмів і нових підручників нижчої школи, радянської конституції, оснiвного земельного законодавства, засад кооперативного будів-

ництва й оснiвних засад політграмоти, що підготовляють учителя до громадсько-політичної роботи на селі.

Особливу увагу треба звернути на постачання сільського вчителства книжкою та газетою. Сільські організації РКП і РКСМ повинні давати сільському вчителству можливість користуватися літературою та газетами, які є в їхньому розпорядженні, сприяти постачанню сільського вчителства, принаймні, одною з газет, а також необхідною літературою.

Намагаючись на практичній справі зблизити сільське вчителство з компартією та Радянською владою, парторганізації повинні виявити максимум тактовності і уважності як до культурно-політичних питань, так і до матеріальних потреб вчителства, маючи на увазі, що дальше поліпшення матеріального стану сільського вчителства є необхідною передумовою успіху, як політико-освітньої роботи серед самого вчителства, так і його громадсько-культурної роботи на селі. Парторганізації повинні робити підтримку Відділам Народної Освіти та органам Спілки в справі підвищення зарплати сільського вчителства, своєчасної її виплати, постачання паливом, освітленням і т. инш. Виключну увагу до роботи серед сільського вчителства парторганізації повинні звернути й на робітників освіти не російської мови, особливо, східних республік—країв.

Центральний комітет пропонує Губкомам до 1-го травня повідомити про заходи, вжиті для переведення цих вказівок.

Секретар Ц. К. В. Молотов.

ЩО НАМ ПИШУТЬ

Будуймо свій журнал.

(Педкори та їх завдання).

Кожному з робітників освіти, що має нагоду порівняти радянську пресу останнього часу з попередніми роками, не міг не впасти в очі факт виключної ваги — могутній зріст армії робітничих чи селянських кореспондентів (робкори та селькори). Протягом короткого порівнюючи часу закладено основи нечуваної в умовах буржуазної держави справи, цілком природної в умовах робітниче-селянської держави. Позбавлені, на щастя, від облудної буржуазної преси, що ввесь апарат свій використовувала для відповідної обробки обивательської ідеології, робітниче-селянські маси радянських республік дружно взялися за будівництво своєї преси не тільки використовуючи для цього спеціальні знання та підготовку своїх товаришів, але й кидаючи їм на підмогу активніші елементи з самих нетр робітничо-селянського життя.

Робкори та селькори, щільно зв'язані з трудовими масами, болючи їх горем і радіючи їх radoцями, кинули на шпальти газет шматки життя, реального і справжнього, зарисованого иноді може кров'ю щирого робітничого чи селянського серця.

Цей величезний і коштовний досвід робітника та селянина не може не використовувати їх спілник і раз-у-раз керівник в культурному житті — народній учитель, будуючи ті органи, що мають педагогічні кола обслуговувати, — педагогічні журнали. Учителство повинно бути не тільки його читачем і зовсім не платонічним другом! Воно повинно бути його активним будівником! Організаційні форми прості — *педкори*. І до цих організаційних форм кличе українське учителство редакція «Радянської Освіти». Журнал розпочато з орієнтацією на учителя масовика, з твердим переконанням, що «Радянська Освіта» є не стільки журнал *для учителя*, скільки журнал *учителя*; що широке освітлення місцевого життя найде почесне місце в журналі. Здійснити ці заміри можуть лише широкі кола організованих робітників освіти на Вкраїні. Не повинно залишитися жадного об'єднання робітників освіти на Вкраїні (губерніяльного, округового, районного), що не мало-б свого педкора для «Радянської Освіти». Не повинно бути жадного місця на Вкраїні, яке не було-б забезпечено можливостями

мати освітлення свого освітнього життя в «Радянській Освіті». Ось чергове завдання наших товаришів на периферії, яке редакція ставить перед ними рішуче й категорично. Хто перший?

Правда, редакція чує вже авансом сумніви новообраних кореспондентів та й узагалі товаришів, що хотіли-б писати (педкор має *обов'язок*, а кожен робітник освіти *право* писати, а право іноді більше за обов'язок). — Що писати? Нудне, сіре провінційне життя, одноманітні вражіння, сьогодні, як вчора, і завтра, як сьогодні... Товариство! Ми знаємо всі умови важкого життя в провінції, іноді не життя, а животіння, але разом з тим ми знаємо й інше. В народньому організмі йде перерозклад тканин соціального життя, міцнішають ферменти нової культури, непомітно, в муках, в ізломах народжується нове краще, — в недалекому, радісне життя. Життя робітників освіти не є відірваним від цього загального процесу. Умійте-ж внутрішніми очима схопити контури життя серед робітників освіти! — Тем є сила-силенна.

Відмирання старого та народження нового в житті та побуті вчительства, праця по самоосвіті, герої педагогічної праці та її дезертири, школа та населення, учитель і лібнеп, учитель і антирелігійна пропаганда, учитель та кооперація, учитель і нова дитина (ленінець) і т. ин., і т. ин.

І ще є можливим одне питання: Як писати? — Товариство! Пишіть, як вмiєте! Запевнюємо Вас, що жодна праця Ваша не загине. Що не можна буде використати, як самостійний допис, піде в огляд, в замітку й т. ин. В загальній будівлі буде цеглина кожного з Вас. Але намагайтеся до журналу підходити як до журналу! Залиште протоколи для канцелярії та офіційних справоздань! Давайте більше динаміки, малюнків, зарисовань з натури! Подивіться, як вдало роблять це іноді робкори та селкори. А хіба не через Ваші руки пройшли вони...

Отже, без вагань до праці!

Будуймо свій журнал своїми руками.

Р. С. Обравши педкора, об'єднання робітників (місцькоми, раймісцькоми, правління окр. та губ-відділ. профспілки «Робітос») повинні негайно подати до відомої Редакції прізвище та адресу педкора, разом з виписом з протоколу зборів, в яких переведено обрання.

Д о п и с и.

1. Проблема реформи старої вербальної системи навчання цікавить і турбує тепер кожного совісного учителя. І не тільки з обов'язків педперепідготовки, а з вимог самого життя, яке вимагає від робітника освіти поширення своєї світогляду, піднесення своєї кваліфікації. Комплексна система, Дальтонський план, — то все шляхи, якими простує досвідна думка учителя. І в основі всього — самостійне опрацювання матеріялу дітьми, самостійне пізнання околицьного світу.

Тов. А. *Левіцький* у статті „Момент творчої самодіяльності при навчанні географії“ переказує про свою спробу сперти навчання географії на дитячу самодіяльність у бідній школі, позбавленій нових допоміжних приладів.

Розпочавши навчання, ми спіткали переponу, коли мали вчити сучасну Румунію. Річ у тому, що в учнів було лише декілька примірників географії Європи Іванова та й ті старого видання. Мапа Європи була лише фізична і, звичайно, з старими державними кордонами.

Треба було добирати якогось вишого засобу, разом з тим і живого й творчого. Розпочавши навчання бесідою про розмір та рельєф Румунії, я помітив, що учні більше цікавляться мапою, хоча в ній нічого не розуміють, ніж книжкою. Отут-то й спало мені на думку розпочати навчання просто з малювання мапи, оповідаючи поруч з тим про природу Румунії та її економічний стан. Але більшості учнів такий спосіб навчання був не до вподоби через те, що вони, мовляв, уже дорослі й досі в школі малювати не вчилися, то й тепер, звісно, не зуміють нарисувати таку важнецьку штуку, що її роблять учені та справжні малярі. Довелося розтлумачити їм, що не можна вчити географії без мапи, коли її нема, та що хоча наша мапа й буде саморобленою й через те не такою красивою, а може й грубою, вона від того не позбавиться свого значіння, бо змалює нам сучасну Румунію, як вона є, і в процесі роботи вони матимуть наочне уявління про цю країну з моїх пояснень.

Хоча й з охотою, але не без якоїсь непевності, учні згодилися. За моїм наказом кожен учень приніс аркуш паперу, лінійку та олівець (фарби ми не дістали), і ми розпочали малювати.

За першу годину ми намалювали рямку. Цю лекцію можна назвати в нашому масштабі історичною, бо вона була однаково важкою як мені, так і учням.

Пояснивши, як малювати рямку, я розказав і про те, на віщо її робитися. Переглядаючи роботу, я побачив що вона вийшла не доброю. Довелося розпочати знову. На цей раз робота пішла жвавіше й з кращими наслідками. Очевидно, учням ця робота сподобалася. За третю годину ми нарисували градуси, тоді — рівнобіжники й швіденники. При цьому я дав пояснення про масштаб, про дершій південник та де він проходить. Де - дали діти більше раділи, особливо відстали, бо бачили, що їхня праця незгірше за другі. За п'яту годину ми розпочали наносити кордони Румунії, наносячи спершу ті пункти, де кор-

дони утворюють загиби, а тоді злучаючи їх рисами. Разом з тим я розповів їм про економічний стан міста. Таким чином ми й малювали мапу сучасної Румунії, що складається з самої Румунії, Бесарабії, Буковини та Трансильванії. Скінчивши мапу, учні дуже раділи з своєї праці. Навіть їм якось не вірилося в це.

У другій статті „До питання про будівництво нової школи“ тов. Ф. Черняхівський продовжує думку попереднього автора, поширюючи її взагалі на шкільне навчання. Тов. Черняхівський ставить питання про шкільний підручник, який взагалі знищує прояви дитячої активності.

Ми всі гаразд знаємо чисто психологічні підвалини активного навчання й розуміємо, що коли дитина активна, то це 1) йде згідно з дитячою психологією маленького дослідувача, 2) дає розвиток дитячим силам, 3) родить впевненість дитини в собі й зрештою, 4) взагалі благотворно впливає на дитячий організм, самопочуття дитини в цілому. Ось чому основа сучасної праці — активність дитини.

А для того, щоб перевести в життя принципи активності, ми передусім маємо визволити себе й дітей від впливу підручника.

Ми йдемо з дітьми „в природу“: в сад, у поле, на річку і т. ін. Не кажу вже про можливість самих широких дослідів природи, ми збираємо багато „сировини“: рослини, насіння, шматки ґрунтів, гірських пород і т. ін. Ми цей матеріал у школі розглядаємо, розбираємо, не вчитель дітям оповідає та потім звертає увагу на якусь річ, а діти, за влучно поставленими вчителем питаннями, сами дають собі раду й роблять висновки. Об'єкти замальовують в зшитки; відомості — висновки дитячої думки занотовується; *в кожному дитячому зшиткові росте свій підручник природознавства, при чому автор-дитина різниться від шановних авторів „гарних“ підручників тим, що він сам проробив у природі всі свої висновки, а складачам підручників иноді цього бракує.*

Візьмемо другий приклад. Ми працюємо по граматиці, — скажемо, розглядаємо дієслово. З живої дитячої мови беремо речення. Діти знаходять невідоме ще їм дієслово, сами визначають його питомі риси, з живої-ж мови вишукують свої висновки, знову — малювання, ліпка, власні приклади з життя й знову — діти збудували граматику, не традиційну, але життєву, радісну.

„Гарно вийшло на папері“, — скажете. Ні. Треба лише взятись і вийде на ділі. Пригадайте роботу київського педагога Л. Струніної (Л. Струнина. Грамматика по принципу самодеятельности. Киев-Москва, 1915); проробіть, вдоскональте її працю, і ви переконаєтесь, що не так воно вже й тяжко. І подумавши серйозно, ми зробимо такий висновок: *школа, збудована за трудовим принципом, дешевше обійдеться з боку матеріального, ніж стара школа, і зробить величезну — чисто виховачу роботу, — таку роботу, що старій школі абсолютно не під силу: дасть здібного до праці, життєвого, розвиненого, соціально-вихованого громадянина.*

* * *

2. Тов. М. Батрак у статті „Українізація й російські школи“ трактує питання про використання місцевого оточення не

тільки в школах з українською викладовою мовою, але й в усіх інших. Інакше кажучи: всі школи повинні стати українськими своїм змістом, своєю культурною установкою, своїм навчальним матеріалом. Але дамо слово т. Батракові:

В Києві більш од $\frac{3}{4}$ шкіл з неукраїнською викладовою мовою. Всі вони у своїй масі готують громадян УРСР і тому вчать укр. мови.

Та чи настільки вчаться там учні, щоб не йти тоді пізніше ще й на курси українознавства? Чи не буде спостерегатися рецидивізму української неписьменности, як за старої школи був у новобранців рецидивізм загальної неписьменности?

Воїмося, що буде. Багато даних за те, щоб це стверджувати. Всяка з названих шкіл має для укр. мови (переважно, — бо про укр. літературу, укр. мистецтво, взагалі про укр. культуру говорити не доводиться) на тиждень дві, найбільше 3 лекції, — найчастіше, з третього року навчання. І на цих годинах треба дати дітям засвоїти той світ, що серед нього вони мають колись працювати, і ту мову, за допомогою якої вони колись мусять бути активними і корисними громадянами...

При найбільшій увазі до цих дисциплін, при найщирішій і найпродуктивнішій праці викладачів цих дисциплін, можна добитися в кращих учнях хоч до певної міри бажаних наслідків.

А в масі роботи? При зведенні укр. мови на ступінь другорядної дисципліни та ще в руках недосвідченого керівника, за ці дві лекції можна встигнути хіба дискредитувати укр. мову і все, що до неї стосується, а через кілька років знову доведеться розтратити сили й засоби на нове „навчання“.

Отже треба організувати як-найкраще нашу школу. Мало того, щоб надбавити кількість лекцій на українознавство, — *треба всю роботу, незалежно від викладової мови, вести головним чином на українському матеріалі.*

Коли школа у нас на Україні з російською викладовою мовою це не значить, що треба вчити тільки по Вахтерову, Баранову та по Борисову з Сатаровим і т. д.; треба брати інших, де-б діти знайомилися з тим світом, що в ньому будуть жити. Тоді не доведеться через два-три роки людину, що діставала освіту на Україні, знову вчити по українському.

* * *

3. Серед товаришів, які пишуть до нашої редакції, дуже велика дискусія точиться про сучасного вчителя. Всі констатують, що доживає свій час старий учитель і народився новий, радянський учитель. Але який помітніший на селі сьогодні, хто творить суспільну думку на селі, хто переводить у життя культурні й політичні заходи Радянської влади? Навіть у щоденній пресі („Вісті“, ч. 78) констатують, що є вчителі, „котрі «лежать» на платформі Радянської влади“, є вчителі — фальшиві „антирелігійники“ і правдиві „хазяйственики“, є вчителі, що замаринувалися в своїй колишній освіті, не бажаючи й не

шукаючи жадного вдосконалення. Це — учитель-консерватор, учитель-обиватель, далекий од потрібного нам справжнього народнього учителя.

Ось які факти з цього приводу наводить тов. В. Юхименко у статті „Сумна спадщина“.

Чи то кандидат на вчителя, чи шкільний робітник, чи зумів він ідейно знайти рацію в школі нашого соєвху, чи йде за приказкою «як стара підошва краща нової, так і школа стара проти нової», — однаково майже не знає вчитель свого місця в школі. Чи повинна бути у школі принука чи цілковита воля? Іноді аналогія виручає: в державі принука є, і в школі мусить бути. Зникає вона одночасно. Для другого вчителя немає конкретних даних для нової школи і він чекає обіжника. Тому немає матеріяльного стимула для праці. А поки той стимул уродиться, «в школі повинні бути дисципліна й порядок». І те, і друге тримаються на поліцейських прийомах.

І факт безумовний, що в школах радянської України *вчителі б'ють учнів*. Б'ють по всіх правилах царської школи. Темперамент учителя є ознакою «прийома». Флегматик — по голові «нишкою» книжкою, або пробує «чи спілий кавун». «Очі карії» — з обох рук, долонями по щоках і інші «прийоми». Користують і з архаїчного знаряддя — лійки.

Був і такий спосіб: учитель, що майже розпинає своїх учнів, чую заяву від учня: «І. В., чого він мішає мені, лізе тай лізе!»

«А ти йому плюнь межи очі», — радить учитель. Дитина справді плює в лице другій. Та відповідає. А вчитель лише такти рахує.

«Вот так, так!» Між дітьми герць на плювках.

Правда, це ті вчителі, які вже «знайшли себе» в школі. Їм не треба й філософії педагогіки.

Але єсть іще иншого ґатунку вчителі. Він «марає руки» лише в виключних випадках. У нього другий шлях. Він творить у школі й свято оберігає свій авторитет, — авторитет «дяді» адміністратора, а не найбільш досвідченої людини. В такій школі особа вчителя «священна», і порушення її зразу-ж робить прірву між учителем і дітьми. В такій школі має місце такий випадок. Літературний гурток учнів, що видає шкільний журнал, зауважив, що вчителі ніяк не цікавляться школою, що в школі неможливий режим. Догадався якийсь учень висміяти це. Складено вірша й подано до журналу. Редактор з учнів-же. Вчителі дізнались про вірш і... вимагають у редактора автора вірша. Редактор не каже автора (бачить, чим це пахне). Тоді вчителі «закликають» поодиноці в кімнату учнів, членів літер. гуртка й допитують, «вкручують» автора. Навіть дурять учнів, що «нам уже сказав такий-то». Учні одноставно стали й укрили автора. Тоді вчителі «ставлять питання про виключення із школи редактора». Як бачите, найпевніший шлях до знищення крамолі. Все одно, як колись: «за статті вредного содержания административная высылка в не столь отдаленные места». І це ще не все. Вчитель, що вважав себе найбільш зачепленим дитячим віршом, вимагає автора для того, «щоб притягти до судової відповідальности».

Не легко виховувати дітей, як видно. Навчив на свою голову, а тоді ще тягаєш по судах. Поки я пишу, ця боротьба учнів з учи-

телями з цього приводу не скінчилась. Чув, що лякають учнів Окринаросвітою.

Справді, з соромом і жахом ми констатуємо, що в їй досі вчителі, які *б'ють учнів*. Ми-б не дозволили собі кинути цю образу в лице українському вчителеві, пустивши замітку т. Юхименка, коли-б щоденна преса („Більшовик“ і „Вісті“) не давали нам подібного-ж матеріялу. Сподіваємося, що картання цих вчинків на сторінках „Р. О.“ і свідомий контроль профспілки найкраще визволять нас од подібних „товаришів“.

Але багато звісток про нового радянського учителя, що на селі є центром не тільки шкільної, а й політосвітньої роботи, учителя громадянина. Про це так пише наш райкор Катеринопільського району тов. А. Ченчик (у статті „Радянський учитель“).

Маємо й ми часопис «Радянська Освіта», радіємо з нього, вітаємо його. Це є те, чого довго бракувало; це рідне, близьке для нас, радянських учителів. Так, радянські вчителі є вже, — це значна частина всього вчительства. Радянська влада нехай гордиться, бо вона має вже *своїх* учителів, має трудову школу. Правда, ще багато треба праці покласти, щоб геть вичистити з школи старе, гниле, негідне, і ще часу треба багато. Але почин є, наслідки гарні.

Радянський вчитель натрапив на певний шлях і радісно, з здивуванням глянув навкруги. Багато часу загинуло марно, але це-ж «неминучість пролетарської революції».

Цей, 1923-24, шк. рік багато дав Радянській владі в освітній справі. Твердо й свідомо ступив учитель на платформу Жовтневої Революції. Змнив він свою ідеологію: з'ясував всі явища в історії людства з погляду матеріалізму й дивно стало, чому й справді так легко світогляд змінився, чому до цього часу не помічав цього.

Конкретним проявом зміни ідеології вчительства — є політгуртки, які вже дійсно перетворилися в постійні, сталі форми вивчення оточення й минулого життя людства, в їх послідовному історичному розвитку.

Не чужа вже сільському вчителеві й громадська праця. Радянський вчитель, поволі, займає призначене йому почесне місце і мотом освіти розбиває, гонить з села темряву, що звела таке міцне кубло, як релігійні забобони, то-що.

Працюють по селах при сельбудах політ-гуртки, сільсько-господарчі, «Безвірники» й інші. Скрізь веде перед учитель, захоплює сільську масу й тягне її, з надзвичайними труднощами, з темряви до світла.

Працюють по селах школи ліквідації неписьменности серед дорослого населення, і тут коло стерна стоїть вчитель, невтомний безкорисний радянський вчитель.

Ще раз кажу, що радянський вчитель є, не в кожному селі, але є по багатьох селах кожного району.

Змагаються ці два типи вчителя, цей старий робітник з новим. На жаль, об'єктивні умови не раз-у-раз сприяють духо-

вому прогресові вчителя: матеріальні злидні ще міцно тримають його в своїх жорстоких руках, та й відношення місцевої влади на селі не завжди прихильне. Про це, між иншим, писав якось тов. П. Лісовий у „Вістях“ (ч. 70 „Авторитет учителя треба піднести“), маючи на увазі, правда, обмежений район:

З боку представників місцевої влади у більшості не помічається бажання піднести авторитет учителя в очах населення. Їх прилюдно звивають «м'якотілими» інтелігентами, петлюрівцями, відносяться до них часто з погордою, з насолодою пускають шпильки, що от, мовляв, ви нічого не варті, ні до чого не здатні і, хоча по-російському прислів'ю лайка «на вороту не виснет», все-ж від цього несе легеньким, а іноді і щирим презирством до вчителя.

— Не те ображає, — скаржився мені один із них, — що з нами поводяться за панібрата, хлопають по спині, називають на «ти» і т. и. а те, що тебе часто ставлять на одну дошку з попом і куркулем, а то й нижче. Той-же самий член комнезаму або голова сільради, або член райвиконкому, який сміється з тебе звичі, — коли приходить піп або куркуль, зовсім поводить з ним інакше. І «викає» йому, і за руку трясє, і по ім'ю й по батькові називає. Виходить, що з ними треба по-людськи обходитись, а з учителем тої людяности можна і не додержуватись. Куркуль — то людина, Степан Іванович, а учитель, — це ганчірка, яку можна закинути в куток, штовхнути чоботом та ще й плюнути зверху...

Може цей учитель перебільшив. Може в його словах брешуть струни особистої образи. Може ті, про яких він говорить, які хлопають його по спині і «тикають», роблять це без злого умислу. Але буває й так, як то він говорить і це треба змінити.

---

*Кожен читач „Радянської Освіти“ має
бути й її співробітник.*

Листування редакції.

Тов. А. *Мрачному* (Вовча на Харківщині). Вашого дописа ми-стимо. Пишіть ще статті не тільки інформаційного, але й директив-ного характеру; надсилайте цікавіші доповіді з конференції, коли вони мають широкий інтерес. Стаття про школи Чугуєва та Харкова не підійде. Сподіваємося на місцеві сили. Просимо надіслати виписку з протоколу про обрання вас педкором до «Р.О.» Корквиток згодом надішлемо.

Тов. А. *Зіляченкові* (Кам'янець на Поділлі). Просимо подавати ширші статті про освітнє й професійне життя Кам'яниччини, особливо про стан сільського учительства. Коли хочете стати нашим постійним профкором, надішліть постанову відповідального органу (з'їзду, конфе-ренції, правління) про обрання вас у межах певної території (округи, району), а також свою постійну адресу. Ширте «Р.О.» на нашому за-хідньому фронті.

Тов. *Іванушкину* (Гумань). Матеріали, що ви надіслали, ви-користаємо. Наше завдання — в першу чергу задовольняти методичні потреби робітника семирічної школи, через те з праць, що ви запро-понували, можемо взяти тільки те, що гармонує з головним завданням журналу. З подякою приймаємо вашу пропозицію перевести організа-ційну роботу на Гуманщині, щоб налагодити сітку педкорів до «Р.О.». Чекаємо результатів.

В. Р. (Київ). П'ять ваших рецензій на книги переслано до жур-налу «Шлях Освіти» (Харків, площа Р. Люксембург, № 23, кімн. 111), — не маємо бо змоги вмістити їх в журналі, через брак місця.

Могилатові (Полтава). Пишіть про все, що має не тільки мі-сцеве значіння, але й будь-яке загальне (див. відповідь П. К. у ч. 1-2 1924 р.). Найбільш цікавлять редакцію шляхи й методи роботи.

Тт. Сандро, Касянюкові, Микитенкові, Довгополокові, Ул. Кл., П. Б. Надіслані статті вмістити не можемо.

Статті для журналу треба писати чітко й з одного боку сторінки. Редакція залишає за собою право скорочу-вати статті, робити в них дрібні редакційні зміни, а також використовувати їх не тільки в цілому, а й частково, у від-ділі „Що нам пишуть“, якщо автор, надсилаючи або пере-даючи статтю, не застережить виразно протилежного. Опла-чується, меншою мірою, статті й при частковому викори-станні їх.

Відповідальний редактор
Ол. Мізерницький.

Редколегія:
Ол. Дорошкевич, Р. Кузьма,
Гр. Іваниця, Як. Чепіга.

Зміст.

стор.

I. Загальний відділ.

1. Гр. Гринько. Визнання СРСР (міжнародний огляд) 3
2. С. Іваницький. Травневе свято 13
3. Проф. С. Ананьїн. До питання про знесення лекційної системи 20

II. З педагогічної практики.

4. Я. Чепіга. Весняно-літній період у практиці трудового виховання . 26
5. В. Дурдуковський, Шевченківська школа—Шевченкові 37
6. Ю. Т. Перед Шевченківськими днями 48

III. З практики політосвіти.

7. Лемар. Інститут четців 57

IV. Життя на місцях.

8. М. Мироненко. З життя сільської школи й вчителства 60
9. А. Мрачний. Вовчанецька культурно-освітня праця 64
10. Побратим. Дитяча виставка установ соцвиху м. Вінниці 65
11. А. Зіляченко. Свято єднання студентства з дітьми 67
12. К. Журавель. З практики роботи на Гайсинщині 67

V. За кордоном.

13. Проф. С. Ананьїн. З педагогічного життя Німеччини 70

VI. Література й мистецтво.

14. Ол. Дорошкевич. Шевченко 74

VII. Наука й техніка.

15. М. Гацаюк. Додаткові харчові фактори або вітаміни 86

VIII. Серед книжок і журналів.

16. Ол. Левитський. «Кобзар», як книжка для дитячої книгозбірні 93
17. Гр. Іваниця. З педагогічних журналів 1924 року 97
18. Г. І. Новіша література до організації святкування 1-го травня . . . 100
19. З бібліографічного блокноту редакції 101

IX. З біжучого освітнього життя.

20. Освітник. З освітнього життя 1924 р.	103
21. Н. Малеча. Друга Всеукраїнська конференція в справі ліквідації неписьменности	107
22. Події, люди, цифри, плани	110

X. Професійне життя.

23. М. Долінко. Матеріальне становище освітніх робітників на Україні .	112
24. М. Пекарський. Безробіття в нашій спідці й боротьба з ним	116
25. С. Стрельбицький. П'ятий губз'їзд робітників освіти Харківщини . .	119
26. Могилат. Лист з Полтавщини	120
27. Хроніка	121

XI. Що нам пишуть.

28. Будуймо свій журнал	125
29. Дописи	127

XII. Листування редакції.

XIII. Анкета.

АНКЕТА

для читачів журналу „Радянська Освіта“

1. В якій галузі культурно-освітньої справи Ви працюєте (адміністративні органи, установи соцвиху, політосвіти, профоргани)?.....

2. В який спосіб здобуваєте Ви „Радянську Освіту“ (надсилається з центру, виписуєте, купуєте окремі №№, берете з бібліотеки, то-що)? .....

3. Коли познайомилися вперше з „Радянською Освітою“ й скільки номерів вже переглянули?.....

4. Яке вражіння справляє на Вас журнал взагалі, і якщо Ви знайомі з іншими сучасними педагогічними журналами, то порівнюючи з ними? .....

5. Коли Вам подобається чи не подобається журнал, то чим саме? .....

6. Які статті Вам найбільше подобаються й чим? .....

7. Яким відділом, чи відділами в журналі найбільш цікавитесь
Ви самі? .....

8. Які поліпшення, чи зміни в журналі Ви вважаєте за до-
цільні й чому саме? .....

9. Які матеріали та освітлення яких тем Ви хотіли-б бачити в
журналі взагалі й в найближчих номерах зокрема? .....

10. Оскільки знайомі з „Радянською Освітою“ близькі до Вас
педагогічні кола й як вони до неї ставляться? .....

11. Що Ви могли-б ще додати про журнал? .....

Підпис .....

Число .....

Редакція прохає своїх читачів заповнити анкету й надіслати до ре-
дакції (Київ, вул. Леніна 8, Губсельбудинок, кімн. 5).

2492
м-381

ВИДАВНИЦТВО
„ШЛЯХОСВІТИ“
 при НАРКОМОСВІТІ У. Р. С. Р.

ПРОПОНУЄ для Хат-читальень, Сельбудинків, Єств та інших сільських організацій
КНИГОЗБІРНЮ СЕЛЯНИНА.

Серія КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

за редакцією *С. Пилипенка.*

1. Вразливий — В ару. ц. 20 к.
2. Дніпровський — Пауг. ц. 30 к.
3. Івченко — Горіли стени. ц. 20 к.
4. Головки — Крученим шляхом ц. 18 к.
5. Кошиленко — Кара Круча. ц. 15 к.
6. „ Іменем українського народу. ц. 25 к.
7. Коцюба — На межі. ц. 20 к.
8. Петро Панч — Там, де верби над ставом. ц. 15 к.
9. П. Панч — Гнізда старі. ц. 10 к.
10. „ Бій преподобний. „
11. „ По-за життям. ц. 20 к.
12. Павленко — Квіти життя. ц. 15 к.
13. Полішук — Дівчина. ц. 18 к.
14. Сенкевич — Янко-музика. ц. 15 к.
15. Сенченко — На весні. ц. 20 к.
16. Темченко — Вожа дитина. ц. 15 к.
17. „ Єрусалимська благодать. „
18. Хвильовий — В очереті. ц. 20 к.
19. „ Злочин. „
20. „ Кіт у чоботях. ц. 40 к.
21. Ярошенко — Що й до чого. ц. 20 к.

Серія АГІТПРОСВІТНЯ.

1. Доброволенко — Що дає селянам с.-господ. кооперація. ц. 20 к.
2. „ Як влаштувати та провадити с.-господарські товариства. ц. 25 к.
3. Чиваленко — Чорний пар та плодозміни. ц. 20 к.
4. Лінський — Насінньоводство та користь від нього. ц. 25 к.
5. Дроздов — Про царсько-панський уряд. ц. 10 к.
6. Щаковницький — Розстрілі лепробітників 17/4 квітня 1912 р. ц. 35 к.
7. Яке діло укр. селянам до німецької револ. ц. 5 к.
8. Волянський — Бабі-шептухи та лікар. ц. 7 к.

9. Кривницький — Що і як вивчає політична економія. ц. 30 к.
10. Вечфисський — Чи потрібна нам повітряна флота. ц. 20 к.
11. Арський — Селянська справа в Польщі. ц. 30 к.
12. Филипів — Пугачівщина. ц. 50 к.
13. Горбань — Гайдамаччина. ц. 30 к.
14. Смушків — Ленін. Пам'ятка селянина. ц. „
15. Матвійв — Чорне золото. ц. 10 к.
16. Нафта й газ. ц. 12 к.
17. Стрільбицький — Будова світу та її таємниці. ц. 45 к.
18. Лебедів — Про науку Дарвіна. ц. 20 к.

Серія АНТИРЕЛІГІЙНА.

1. Луків — Церква й держава. ц. 30 к.
2. Степанів — Гадки про релігію. ц. 15 к.
3. Лафарг — Про непорочне зачаття. ц. 10 к.
4. Степанів — Про святе причастя. „
5. „ Про душу, загробне життя. „
6. „ Про правдиву та неправдиву віру. „
7. Пилипенко — Євангелія часу. ц. 20 к.
8. Степанів — Про Адама та Єву. ц. 15 к.
9. Струмліц — Бог і воля. ц. 50 к.
10. Степанів — Нарис розвитку релігійних вірувань. ц. 15 к.
11. Розенов — Проти полів. ц. 70 к.
12. Мажос — Великодня казка. ц. 25 к.

Серія ЛІКНЕПИСЬМЕННОСТІ.

1. „Червоний прапор“ буквар для дорослих. ц. 25 к.
2. „Геть Неписьменність“ — журнал. Матеріал для читання після букваря для малописьменних. на 1 м. — 50 к.; на 1 р. — 5 кб.
3. Т. Шевченко — Збірка для читання для малописьменних. ц. 60 к.
4. 1-ше Травня — Збірка для читання для малописьменних. „
5. В. Грінченко — Сам собі пан. ц. 10 к.

Випенказану літературу можна одержувати на Центральному складі Видавництва: Харків, вул. Вільної Академії ч. 5; у книгарні Видавництва: Харків, вул. 1-ого Травня 21 (був. Московська); по всіх відділах Видавництва: Москва, вул. Огарьова 14; Київ, Хрещатик 39; Одеса, вул. К. Маркса 21; а також у Контрагентствах Видавництва: в Бахмуті, Вінниці, Житомирі й по різних округових містах України.

Книжки висилається післяплатою по одержанні 50% вартости книг. Хатам-читальням, Сельбудинкам та іншим сільським і профорганізаціям знижка.

ВИДАВНИЦТВО
„ШЛЯХ ОСВІТИ“

ПРИ

НАРКОМОСВІТІ У.Р.С.Р.

ХАРКІВ, пл. Рози Люксембург, колишня гост. „Асторія“, тел. ч. 8-05.

КИЇВСЬКА ФІЛІЯ—м. Київ, вул. Лешіна 8, кімн. 5, тел. 14-34.

БНИГАРНЯ—вул. Воровського 39, телефон 7-72.

МОСКВА—вул. Огарьова 14. — ОДЕСА—вул. Ласаля, ч. 20.

Незабаром Видавництво випускає серію популярно-пропагандистських книжечок, невеличкого („кешенькового“) формату, надрукованих чітким великим шрифтом, розміром 1-3 — друковані аркуші, ціною 10-20 копійок за книжку —

Бібліотека „ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ“

яка складається з 54 книжок.

БІБЛІОТЕКА

„ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ“

виходить одночасно українською й російською мовою.

БІБЛІОТЕКА

„ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ“

розрахована на робітників, які допіру вписалися в партію, і взагалі на поступових робітників, що спочувають ідеї комунізму. Від цього залежить її строго пропагандистський, пояснючий характер, що відрізняє її від звичайних агітаційних брошур.

БІБЛІОТЕКА

„ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ“

має бути необхідним підручником в кожному робітничому осередкові («ячейці»), клубі, на курсах політграмоти, в низовій рад. парт. школі.

БІБЛІОТЕКА

„ЛЕНІНСЬКИЙ ПРИЗОВ“

дає комплекс елементарних, оснiвних марксистських знань, вводить читача в коло оснiвних програмних і статуткових справ лєнінізму, зв'язує з історією Компартії в Росії, на Україні і в усіх країнах світу; справами партійної політики в міжнародньому масштабі.

З замовленням на 6-ку „Ленінський Призов“ звертатися до Київської Філії Вид-ва, або до Харкова, Одеси, Москви—по зазначених адресах.

— Партійним осередкам, організаціям, клубам, школам дається —
ЗВИЧАЙНУ ЗНИЖКУ.

При замовленні треба прислати 3 карб. 50 к. (три карб. 50 к.) і решту вноситься при одержанні книжок.

На складах Видавництва завжди є великий вибір книг власного видання й великих видавництв С. Р. С. Р.

Приймається передплату на періодичні видання «Шлях Освіти» («Червоний Шлях», «Радянська Освіта», «Шлях Освіти», «Шлях до Комунізму», «Знання», «Клига», «Геть Неписьменність», «Ученые Записки»), а також на «Академічний Російсько-Український Словник» за редактуванням акад. Аг. Кримиського.

1924 Р.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

„Шлях Освіти“

(„Путь Просвещения“)

3-й рік видання

Журнал присвячено питанням теорії освіти, методології, освітньої практики, побуту

ВІДДІЛИ ЖУРНАЛУ:

1. Загальний		4. Реферативний
2. Експериментальний		5. Вібліографічний
3. Побутовий		6. Інформаційний

До участі в журналі притягнуто наукові сили з галузі педагогічної думки ССРР та Заходу.

Є власні кореспонденти по столицях Європи.

Журнал розповсюджується в кількості 7.000 примірн. по ССРР і за кордоном.

==== Розмір — 20 друкованих аркушів ====

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ (на золото)

на 1 рік (12 міс.)	8 р. — к.
„ 1/2 „ (6 „)	4 „ 50 к.

При колективній передплаті — не менш як на 3 прим. — та для посередників (при передплаті не менш як на 10 примірн.) 20% знижки.

ПЛАТНЯ ЗА ОГОЛОШЕННЯ:

за 15 рядків (1/4 стор.)	20 карб.
„ 30 „ (1/2 „)	35 „
„ 60 „ (1 „)	60 „

По кількарядових об'явах знижка по згоді. Для посередників знижка 20 проц

==== Ціна окремого числа 1 карб. ====

Оптова закупка та прийом передплати переводяться у представників і в конторах:

МОСКВА, Огарьова 14. Тел. 2-57-60.

КИЇВ, ул. Леніна 8, к. 5. Книгарня: ул. Воровського 39.

КАТЕРИНОСЛАВ, Іванов, ГУВОСУ.

ОДЕСА, Книжковий склад ГУВОСУ, Катерининська 21.

БАХМУТ, Відділ Дон-Промторг.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ та КОНТОРИ: Харків, вул. Артёма № 31.

